



Fale Alea 'o Tonga



**KO E MINITI 'O E
FEME'A'AKI
'A E
HOU'EIKIMĒMIPA
'O E
FALE ALEA 'O TONGA**

FIKA	19
'Aho	Tusite 6 Siulai, 2021

Fai 'i Nuku'alofa

HOU'EIKI MĒMIPA 'O E FALE ALEA

'Eiki Sea Fale Alea

Lord Fakafanua

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2, Vahefonua Ha'apai

Hou'eiki Minisitā Kapineti

'Eiki Palēmia

Dr. Pōhiva Tu'i'onetoa

'Eiki Tokoni Palēmia & 'Eiki Minisitā Fonua &

Lord Ma'afu Tukui'aulahi

Ngaahi Koloa Fakaenatula

'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafofonga & Kasitomu mo e

Tevita Lavemaau

Tānaki Pa'anga Hu Mai

'Eiki Minisitā ki he 'Atakai, Fakamatala 'Ea, Ma'u'anga Ivi &

Poasi Mataele Tei

Ma'u'anga Fakamatala MEIDECC

Siaosi Sovaleni

'Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue

'Akosita Lavulavu

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Lalahi & Takimamata

Sāmiu Vaipulu

'Eiki Minisitā Lao mo e Pilisone

Vātau Hui

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofofonga

Lord Tu'ilakepa

'Eiki Minisitā Ngoue & Toutai

Lord Nuku

'Eiki Minisitā Polisi & Tāmata Afi

'Amelia Tu'ipulotu

'Eiki Minisitā Mo'ui

Tatafu Moeaki

'Eiki Minisitā Fefakatau'aki & Fakalalakala Faka'ekonomika

Hou'eiki Fakafofonga Nōpele

Lord Tu'iha'angana

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Ha'apai

Lord Tu'ivakanō

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 1 Tongatapu.

Lord Vaha'i

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 3 Tongatapu

Lord Tu'i'āfītu

'Eiki Fakafofonga Nōpele Fika 2 Vava'u.

Lord Fusitu'a

'Eiki Fakafofonga Nōpele Ongo Niua

Kau Fakafofonga Kakai

Fakafofonga Kakai 1, Tongatapu

Siaosi Vailahi Pōhiva

Fakafofonga Kakai 2, Tongatapu

Sēmisi Kioa Lafu Sika

Fakafofonga Kakai 4, Tongatapu

Māteni Tapueluelu

Fakafofonga Kakai 5, Tongatapu

Losaline Mā'asi

Fakafofonga Kakai 7, Tongatapu

Sione Vuna Fa'otusia

Fakafofonga Kakai 8, Tongatapu

Sēmisi Taelangi Fakahau

Fakafofonga Kakai 9, Tongatapu

Penisimani 'Epenisa Fifita

Fakafofonga Kakai 12, Ha'apai

Mo'ale Finau

Fakafofonga Kakai 13, Ha'apai

Veivosa Light of Life Taka

Fakafofonga Kakai 14, Vava'u

Dr. Saia Ma'u Piukala



**FALE ALEA
'O TONGA**

**'ASENITA FAKAANGAANGA FIKA
19/2021
FAKATAHA 'A E FALE ALEA 'O
TONGA**

*'Aho: Tusite 6 'o Siulai, 2021
Taimi: 10.00 am*

Fika 01		Lotu
Fika 02		Ui 'o e Hou'eiki Memipa 'o e Fale Alea
Fika 03		Me'a 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea
Fika 04		NGAAHI FAKAMATALA FAKATA'U:
	4.1	Lipooti Fakata'u 'a e Potungaue Pa'anga 2019/2020
	4.2	Fakamatala Fakata'u 'Ofisi 'o e 'Ateni Seniale 2018
	4.3	Fakamatala Fakata'u 'Ofisi 'o e 'Ateni Seniale 2019
Fika 05		KOMITI KAKATO:
	5.1	Fakamatala Fakata'u 'a e Potungaue Fakamaau'anga 2019/2020
	5.2	Fakamatala Fakata'u Potungaue Tamate Afi & Me'a Fakafokifa 'a Tonga 2019/2020
	5.3	Fakamatala Fakata'u 'a e Komisoni 'Uhila 2019/2020
	5.4	Ngaahi Ngāue kuo kakato – fakatatali ke lipooti ki Fale Alea

	<p>5.5</p> <p>5.6</p>	<p>Fakamatala Fakata'u 'a e Potungaue ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga 2019/2020</p> <p>Fakamatala Fakata'u 'a e Potungaue Fefakatau'aki mo e Ngaahi Fakalalakalaka 2018/2019</p> <p>Fakamatala Fakata'u 'a e Potungaue Fefakatau'aki mo e Langa Fakalalakalaka Faka'ekonomika 2019/2020</p>
Fika 06		NGAAHI LIPOOTI 'A'AHU FAKA-FALE ALEA:
	<p>6.1</p> <p>6.2</p> <p>6.3</p> <p>6.4</p> <p>6.5</p> <p>6.6</p> <p>6.7</p> <p>6.8</p> <p>6.9</p> <p>6.10</p> <p>6.11</p>	<p>Tongatapu 2</p> <p>Tongatapu 3</p> <p>Tongatapu 4</p> <p>Tongatapu 5</p> <p>Tongatapu 6</p> <p>Tongatapu 8</p> <p>Tongatapu 9</p> <p>Tongatapu 10</p> <p>'Eua 11</p> <p>Vava'u 14</p> <p>Vava'u 15</p>
Fika 07		Kelesi

Fakahokohoko e peesi

Fale Alea 'o Tonga	7
Ui 'a e Fale	7
Me'a 'a e 'Eiki Tokoni Sea.....	8
Me'a 'a e 'Eiki Palemia.	8
Tu'unga 'o e Covid-19 pea mo e huhu malu'i.	9
Fetukutuku kakai Tonga ne nau tukuvakā 'i Fisi ki Nu'usila pea fua pē 'e he pule'anga e fakamole.....	9
Fakamālō'ia e fanau va'inga 'Ikale Tahī.....	9
Me'a 'a e Palēmīa ki he ngaahi ngāue ki he 'akapulu liiki.....	10
Hoko atu e faiako Mate Ma'a Tonga ka 'oku te'eki fu'u mahino hano fakahoko e Ipu 'a mamani.	11
Te'eki fai ha tu'utu'uni e Palemia ki he Minisita Takimamata mo e Ngaahi Ngaue Lalahi neongo 'osi hilifaki e tautea.....	11
Tokanga Palemia ke 'i ai ha timi 'a Tonga ki he fe'auhi Ipu 'a Mamani 2023.	13
Fakamalo'ia fetukutuku hotau kainga ne tukuvakā 'i Fisi.....	14
Fakamālō'ia e fanau va'inga 'Ikale Tahī.....	14
Fakama'ala'ala Palemia 'uhinga hono fili e Kulupu ke nau tokanga'i fakataimi hono fakalele 'akapulu liiki.....	15
Fehu'i pe 'oku fua he pule'anga e kolonitini 'a e kau folau ne fakafolau mei Fisi ki Nu'usila.	16
Tali Palemia 'oku fua 'e he Pule'anga fakamole kotoa.	16
Lipooti Sea Komiti Kakato Ngaahi ngaue kuo lava.....	17
Paloti'i fakataha e ngaahi Lipooti fakata'u 'a e ngaahi potungaue 'e tolu.....	17
Fakamatala Fakata'u 'a e Potungāue Fakamaau'angá 2019/2020.....	18
Tokanga Tongatapu 4 ki he me'a Tu'i Fakamaaulahi 'i he Lipooti fekau'aki mo e ngaahi faihia ki he faito'o konatapu	19
Kole fakama'ala'ala ki he kongā 'oku 'i he Lipooti felave'i mo e tautea mate	20
Fakama'ala'ala Minisita Lao ki he ngaahi ngāue fakatonutonu ki he Lao	20
Tokanga Tongatapu 4 ki he me'a 'a e Tu'i Fakamaau lahi ki he fakamaau totonu.....	21
Me'a Minisita Lao 'oku 'atā pē ke fakafofonga'i pē 'e he faka'iloa ia he fakamaau'anga	22
Kole Ha'apai 12 ke hoko atu 'a e 'a'ahi tu'o 1 ange 'a e Fakamaau lahi ki Ha'apai koe'uhi ko 'enau ngaahi fiema'u ke fakakakato	24
Fiema'u 'e he pule'anga ke ma'ama'a e totongi ke fua 'e he kakai.	29
Paloti pea tali Fakamatala Fakata'u 'a e Potungaue Fakamaau'anga 2019/2020.	32
Fakamatala Fakata'u Potungaue Tamate Afi mo e Me'a Fakafokifā 2019/2020.	32
Taha pe va'a Potungaue Tamate Afi 'oku tu'u 'i Ha'apai.....	33

Toko 120 kau ngaue Tamate Afi.....	33
Fiema'u ha tokoni fakapa'anga ki he potungaue.....	34
Pāloti Fakamatala Fakata'u Potungāue Tamate Afi 2019/2020	34
Fakamatala Fakata'u Komisoni 'Uhila 2019/2020.....	34
Paloti Fakamatala Fakata'u Komisoni 'Uhila pea tali.....	35
Fakamatala Fakata'u ki he Potungāue Pa'anga 2019/2020	35
Paloti 'o tali e Lipooti Fakata'u 'a e Potungāue Pa'anga 2019/2020	36
Fakamatala Fakata'u 'Ofisi 'Ateni Seniale 2018/2019.....	36
Tokanga ki he tokolahi e kau loea nau mavahe mei he potungaue.....	37
Fehu'i pe 'oku 'i ai ha palani ke fokotu'u ha leepi 'i Tonga ni ke sivi e faito'o konatapu.....	37
Fiema'u e leepi pea fiema'u mo e kau ngaue ki ai.....	38
Kole fakama'ala'ala ki he mo'ua 'i he 'ikai ke tui e leta he me'alele.....	38
Ko e mafai ke tukuhifo e tautea 'oku 'i he fakamaau'anga.....	38
Kei hokohoko atu e fakatonutonu fakalao ki Tele ki Tonga mo Tele ki Tokelau.....	43
Paloti 'o tali Fakamatala Fakata'u 'Ofisi e 'Ateni Seniale 2018, Fakamatala Fakata'u 'Ofisi 'Ateni Seniale 2019.....	44
Lipooti Tongatapu 2 ki he ola 'ene 'A'ahi Faka-Fale Alea ki hono vahenga	45
Tokanga Tongatapu 4 ki he polokalama hiko veve lalahi 'a e pule'anga	47
Tali Minisita MEIDECC ki he tokanga meia Tongatapu 4	47
Me'a e Minisita Ako ki he ngāue 'oku fakahoko ki he GPS Havelu	48
Pāloti ki he Lipooti 'A'ahi Faka-Fale Alea Tongatapu 2	49
Me'a Tongatapu 3 'o fakama'ala'ala 'ene Lipooti 'A'ahi Faka-Fale Alea.....	49
Pāloti he Lipooti 'A'ahi Faka-Fale Alea Tongatapu 3.....	52
Me'a fakama'ala'ala Tongatapu 4 ki he'ene Lipooti 'A'ahi Faka-Fale Alea.....	52
Lipooti Sea Komiti Kakato e ngāue kuo lava ki Fale Alea.....	55
Paloti pea tali 'e he Fale Alea e Ngaahi Lipooti mo e Fakamatala Fakata'u ne tukuhifo ki he Komiti Kakato.....	55
Kelesi.....	56

Fale Alea 'o Tonga

Taimi: 10:00 – 1005

'Aho: Monite 06 Siulai, 2021

Satini Le'o: Me'a mai 'Eiki Tokoni Sea Fale Alea. (*Lord Tu'iha'angana*)

'Eiki Tokoni Sea: Kole atu ki he 'Eiki Minisitā Ako ke ne fai mai 'etau lotu he pongipongi ni.

<009>

Taimi: 1010-1015

(*Hoko atu e lotú.*)

'Eiki Tokoni Sea: Fakamālō atu ki he 'Eiki Minisitā Akó, lotu lelei kuo tataki 'aki 'etau ngāue kamata'anga 'o e uike fo'ou ko eni.

Kalake kātaki kae ui e Falé.

Ui 'a e Fale

Kalake Tēpile: Tapu mo e 'Eiki Tokoni Sea 'o e Fale Alea 'o Tongá, tapu mo e 'Eiki Palēmiá mo e Hou'eiki Minisitā Kapinetí. Tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Hou'eiki Nōpele 'Ene 'Afió pea tapu mo e Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakaí, kae 'atā ke fakahoko hono ui 'o e Falé ki he 'ahó ní, 'aho Tūsite 'aho 06 Siulai 2021.

'Eiki Sea 'o e Fale Alea, 'Eiki Tokoni Sea 'o e Fale Alea, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga & Palani Fakafofonga, 'Eiki Minisitā 'o e MEIDECC, 'Eiki Minisitā Ako & Ako Ngāue, 'Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Lalahi & Takimamata, 'Eiki Minisitā Lao & Pilisone, 'Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā Ngoue, Me'atokoni, Ngaahi Vao'akau & Toutai, 'Eiki Minisitā Polisi & Ngāue Tamate Afi, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki & Fakalalakaka Faka'ekonōmika, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Vaha'i, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu, 'Eiki Nōpele Fusitu'a. Siaso Vailahi Pohiva, Semisi Kioa Lafu Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Sione Vuna Fa'otusia, Semisi Taulangi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, Veivosa *Light of Life* Taka, Saia Ma'u Piukala.

<002>

Taimi: 1015-1020

(*hoko atu 'a e taliui...*)

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea kole ke u toe fakaongo mu'a.

'Eiki Tokoni Sea: Sai.

Kalake Tēpile: 'Eiki Tokoni Palēmia, 'Eiki Minisitā Polisi mo e Ngāue Tamate Afi, 'Eiki Nōpele Fusitu'a, Semisi Kioa Lafu Sika. 'Eiki Sea ko e ngata'anga e taliui, ko e poaki 'oku poaki mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Fale Alea, poaki mai 'a e 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'i he houa

pongipongi, poaki me'a tōmui mai e 'Eiki Minisitā 'o e *MEIDECC*, pea pehē ki he 'Eiki Minisitā Mo'ui, kei hoko atu 'a e poaki 'a 'Eiki Nōpele Vaha'i, poaki me'a tōmui 'a Mateni Tapuelouelu, pea mo Veivosā Taka, pea ko Sione Vuna Fā'otusia 'oku poaki mai he 'aho ni. Ko e ni'ihi 'o e Hou'eiki Mēmipa 'oku 'ikai ke tali mai honau ui 'oku 'i ai e tui 'oku nau me'a tōmui mai pē 'Eiki Sea. Mālō 'aupito.

Me'a 'a e 'Eiki Tokoni Sea.

'Eiki Tokoni Sea: Mālō Kalake. Tapu mo e 'afio 'a e 'Otua hotau lotolotonga, tapu ki he Hau 'o e Fonua, Tupou VI ko e Tu'i 'o e 'Otu Tonga, tapu ki he Ta'ahine Kuini, Nanasipau'u, kae 'uma'ā 'a e Fale 'o Ha'a Moheofo.

Aofaki mu'a e talafakatapu a'u atu ki he ngaahi tu'unga kotoa pē 'oku tonu ke fai hono fakatapu kau hūfanga 'i he talamalu kakato 'o e fonua, kae 'atā ke fakahoko e ngāue 'a e Fale Alea 'o Tonga ki he pongipongi ni.

Tau fakafeta'i kotoa pē 'oku laumālie lelei 'a e 'Eiki Palēmia 'o Tonga, kae 'uma'ā e Hou'eiki Minisitā, laumālie e Hou'eiki Fakafofonga Nōpele, pea pehē ki he Hou'eiki Fakafofonga 'oe Kakai. Mou me'a mai ke kamata 'etau ngāue 'i he pongipongi ni, hangē pē ko e lotu kuo 'ohake tau fakafeta'i kotoa pē ki he 'Otua 'i he kei haofaki 'a Tonga 'oku kei vilingia pē 'a e fuka 'i Palasi, pea 'oku kei tokalingolingo pē 'a e melino 'i he fonua.

Hou'eiki tau kaungā fakafeta'i pē hangē ko ia ne hoko mai he ngaahi 'aho ko ē 'aho mālōlō, 'aneafi 'i hono fakamanatua 'o e 'aho Fakahifo 'o e Hau 'o e Fonua, Tama Tu'i ko Tupou VI, pea 'oku tau kau fakataha pē mo e Hou'eiki mo e kakai 'o e fonua 'i he lotu hūfia kae 'uma'ā e hangē pē ko e himi e Tu'i, tau lotu ia ke kei fakamonū'ia, taufetuku mai ha koloa, foaki ha ngaahi ta'u, ke tauhi hotau Hau, pea ke malu'i, malu'i 'a Tupou.

Ko ia 'a e fakafeta'i 'o e pongipongi ni, hangē pē ko ia 'oku mou mea'i Hou'eiki kuo kamata e ako 'etau fanau hili 'enau tutuku mālōlō atu uike 'e 2 'apē, pea kuo foki e fanau ako ki he ako 'i he kamata'anga e ta'u fakaako ko eni 'i he teemi ko eni, pea 'oku tau kei talamonū atu ai pē ki he kau faiako mo kinautolu 'oku nau tokanga'i e tafa'aki ko ia, fakamonū'ia si'i ako 'etau, feinga 'a e fanau 'oku fai.

Ka tau afē mai mu'a kitautolu Hou'eiki ki he 'tau 'asenita, kimu'a ke tau hoko atu ki he fika 4, kole 'e he 'Eiki Palēmia ke faingamālie, ko ia 'i he taimi ni, me'a mai 'Eiki Palēmia.

Me'a 'a e 'Eiki Palemia.

'Eiki Palēmia: Fakatapu atu ki he Feitu'una 'Eiki Sea pea pehē ki he Hou'eiki Nōpele, pehē ki he Hou'eiki Minisitā, pea pehē ki he Hou'eiki Fakafofonga 'o e Kakai.

'Eiki Sea fakamālō atu 'i ho'o laumālie lelei kae 'omai faingamālie ko eni 'oatu ki'i lipooti nounou ko eni ki he Feitu'una moe Fale 'Eiki.

<005>

Taimi: 1020-1025

'Eiki Palēmia: Te'eki ai ke u hoko ki he kakano 'o e lipooti 'oku ou kau fakataha mo e Feitu'una he fiefia mo e fakafeta'i ki he 'Otua Mafimafi mei he motu'a ni kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Minisitā 'o e Kapineti pea mo e kotoa 'o e kau ngāue fakapule'anga he fakahoko atu ki he Feitu'una 'a 'emaui haka he langi kuo tau ko e kei lākoifie 'a e tama Tu'i Hau Toka 'o e fonua Tama ko Kingi Tupou VI na'e hoko hono 'aho fakahifo ki he uike'eni kuo tau sītu'a atu ki ai. 'I ai e fiefia 'i he loto e Tonga kotoa pea mo e talamonū ki he Tama Tu'i ke kei tapuaki'i 'e he 'Ene 'Afio mo 'Ene pule ke monimonū monitonu ai pē 'o lauikuonga pea ke kei 'omi he 'Otua Mafimafi ha ngaahi ta'u lahi ki he kaha'u koe'uhí ko e tauhi 'o e fonua mo hono kakai.

Tu'unga 'o e Covid-19 pea mo e huhu malu'i.

Sea ka u hoko atu e lipooti ki he Feitu'una ngaahi me'a mahu'inga 'oku pehē he motu'a ni tonu ke fakahoko atu he Feitu'una mo e Fale 'Eiki ni. Ko e 'uluaki pē ko e Koviti-19 tau fiefia kotoa pē hangē ko e me'a na'a ke me'a ki ai tau kei hao mai pē 'o a'u mai ki he 'aho ni pea ko e taumu'a ia 'a e Pule'anga ni ke 'oua na'a faifaiange kuo hū mai 'a e mahaki faka'auha ko eni ki Tonga ni.

A'u mai ki Siulai 'aho 2/2021 ko e toko 28,703 'a e kakai 'a e fonua 'o lava 'o huhu malu'i 'uluaki'aki 'a e vaccine ko ia ko e AstraZeneca 'a e first doses pea ko e toko 2,847 kuo 'osi huhu vaccinated he second doses, pea 'oku lele ai pē 'a e huhu 'a e second doses he taimi ni he ngaahi senitā kehekehe mo fanongonongo ai pē ki he kakai 'a e mahu'inga ke nau huhu malu'i mei he Koviti-19 pea 'oku 'ikai ha faingata'a 'oku 'asi mai mei he kakai ko e tokolahi taha 'a e kakai a'u ki he kau toulekeleka 'oku nau tali lelei pē ke nau huhu malu'i, pea ko e frontliners eni 'e toko 1,955 kuo 'osi lava honau huhu second doses. Na'e fetu'utaki mai 'a e 'Amipasioa Siapani 'oku ne 'ofa mai 'a e doses AstraZeneca 'e 3,6000 ke a'u mai 'i he kongaloto 'o Siulai pē ko e konga kimu'a 'o 'Aokosi tōmui taha ia, pea 'oku 'i ai 'a e 'ofa tataui mei Nu'usila mo Siaina ka 'oku kei fai 'a e ngāue ki ai 'a e Potungāue Mo'ui pea 'oku 'i ai 'a e fakamālō lahi ki he ngaahi fonua ni 'i he ngaahi tokoni mo e me'a'ofa ko ia ki he fonua.

Fetukutuku kakai Tonga ne nau tukuvakā 'i Fisi ki Nu'usila pea fua pē 'e he pule'anga e fakamole.

Ko e taha Sea 'oku lolotonga fai 'a e ngāue 'a e komiti ke lava hono fetukutuku 'a e kakai 'oku tukuvakā 'i Fisi ki Nu'usila pea toki fakafoki mai nautolu ki Tonga ni. Pea 'oku 'i ai 'a e fakamālō ma'olunga ki he 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā 'o e MEIDECC pea pehē ki he 'Eiki Minisitā Ako mo e Ako Ngāue he ngāue lahi mo 'enau ngaahi potungāue fakataha foki mo e Foreign Affair, Potungāue Foreign Affairs he lava ke fakahoko lelei 'a e fetukutuku ko eni, pea pehē foki ki he 'Eiki Minisitā Pa'anga koe'uhí ko e ngaahi me'a fakapa'anga. Na'e fakahoko mai he 'Eiki Minisitā Mo'ui 'oku me'a ki he ki'i fakanofa 'a 'Ene 'Afio 'i he pongipongi ni, tau fakafeta'i ai.

Fakamālō'ia e fanau va'inga 'Ikale Tahi.

Ko hono ua ko e Tonga Rugby Union (TRU). 'Oku 'i ai 'a e fakamālō ma'olunga heni 'a e motu'a ni Sea ki he timi 'Ikale Tahi 'i he'enau tau fakaholo mamata na'e fai 'i he Tokonaki kuo'osi mo e timi hau 'a māmani pē fika 1 'i māmani 'a e All Blacks na'a 'ulungia ko e 102 ki he 0, ka kapau na'a tau sio va'inga kotoa ko e taha eni ha va'inga fakaholomamata 'aupito, 'o kapau ko e tokotaha kita na'a te va'inga 'akapulu he kuohili, pea 'oku 'i ai 'e te ki'i lika ki he faingata'a 'o e va'inga 'akapulu Sea, tukukehe 'o kapau ko ha taha kita ia 'oku 'ikai ha'ate ki'i

lika 'e taha ki loto mala'e pē na'e te'eki ke te tu'otaha ke te tui 'e kita 'a e sū tonotona, pea mahalo na'a kehe 'ete 'analaiso 'ata ia...

<007>

Taimi: 1025-1030

'Eiki Palēmia : ...Sea ko e tau faka'osi 'a e timi pea mo e 'Olopeleki, na'a tau fo'i ai ko e 92 – 0 ka ko e tau ia he *World Cup* pea na'e kakato ia 'a e timi ia, tau pehē ko e tamaiki lelei tahá ia na'a tau alama'u, na'a nau 'osi teuteu lelei ki he tau ko ia.

Ko e timi ko eni Sea, na'e mālō pē ma'u ha tamaiki ke Fakafofonga'i e fonua 'o Tupou. Koe'uhi ko 'ene vave hono taimí pea mo e fakatapatapai e KOVITI 19, mo e taimi ke *quarantine* ai 'a e tamaiki. Sea, na'e toki fili pē motu'a ni ke Palesiteni he *TRU* he 'aho 11 'o Me 'o e ta'u ni. 'I he fakataha lahi 'a e 'akapulu, na'e tu'utu'uni 'a e Fakamaau'anga ke fakahoko. Pea omi 'a e Poate 'o talamai ki he motu'á ni kuo fili au ko e Palesiteni 'a e motu'a Palēmia pe ko e Sea 'o e 'Akapulu 'Iunioni, pea u tali fiemālie Sea. Ne u tali fiemālie he ko e fatongia ke fai. Pea ko e ola ia 'a e fekau 'a e Fakamaau'angá ke fakahoko ha fakataha lahi.

Ko hono uá Sea, kapau na'e 'ikai ha'aku ki'i lika 'e taha ki he faingata'a 'o e 'akapulu, na'e 'ikai ke u 'i he Sea pea ko e va'inga na'a ku 'ofa ai na'a ku manako ai 'a e 'akapulu. Na'e 'ikai ke u tali 'e au hono 'omai 'a e fatongiá, he ko hono mo'oní ne fuoloa 'a e 'ikai ke toe fai ha sio 'akapulu he kuo holo e sino. Kae kehe, na'e vave 'aupito pē 'a e taimi ke tñaki ai 'a e timí pea ko e meimei ko e tamaiki fo'ou kotoa pē, tukukehe pē kapiteni ko Sonatane Takulua, pea mo e tamasi'i foueti 'e taha. Ko hono toé ko e fo'ou kotoa pē pea nofo Nu'usila, 'ikai. Na'e 'i ai e toko 2 na'e toki tau mai na'a na *quarantine* kinaua, 'a ia ko e ongo tangata ta'u motu'a ia Sea, 'a ia ko Peni Tameifuna pea mo Malietoa Hingano, pea tena kau kinaua he tau ko ia mo Ha'amoá he uike kaha'u.

Ko e tau faofao pē foki eni ia pea mo e 'Olopeleki, he na'e fakamālō 'aupito e Komiti 'a Tonga pea mo e faiaiko Toutai Kefu ki hono 'omai e faingamālie ko ení 'e he Komiti Pule 'a Māmani ke fai ha tau mo e 'Olopeleki. Ko e Tokonaki 'o e uike kaha'u 'aho 10 mo e Tokonaki 17 'e toki fai ai 'a e tau mo Ha'amoá, pea ko ia 'e mālohi he ongo tau ko ia, 'e hū haohaoa leva ia ki he *World Cup* ko ia 2023. Ko e timi 'e 'ulungia 'e toe 'i ai e faingamālie ke hū ki he *World Cup* 202, ka kuo pau ke toe fou ia he hala 'e toe lōloa ange, pea 'e kamata ai pē 'a e tau 'a e timi 'ulungia mo *Cook Island* he faka'osinga 'o Siulai, pea toki hoko atu ai he ngaahi taimi kehe 'o fou atu ai 'a e timi 'ulngia ke ma'u ha sea ki he *World Cup* ki he 2023. Sea ko e kole pē ki he kakai e fonuá, fiema'u 'etau poupuo ki he'etau timi fakafonua.

Me'a 'a e Palēmia ki he ngaahi ngāue ki he 'akapulu liiki

Ko hono tolu, ko e *Rugby League* pē ko e *World Cup* 'o e 2021. Sea, fai 'a e tokanga 'aupito 'a e *Implement Management Group IMG* ke lava 'ave ha timi 'a Tongá ni ki he *Rugby League World Cup* 2021 'a ia 'oku kamata ia 'i 'Ingilani he 'aho 23 'Okatopa 2021. Pea ko 'etau 'uluaki tau ko e 'aho 26 ia 'o 'Okatopa, 2021, pea 'oku fiema'u ke 'i 'Ingilani kotoa e ngaahi timi 'oua 'e toe tōmui ange he 'aho 16 'Okatopa 2021. Ko e taimi 'oku fu'u vave pea 'oku mea'i pē ia 'e he Feitu'ú na Sea, na'e 'i ai 'a e ngaahi palopalema fakaekitautolu pē ia 'i Tonga ni 'i he ta'u, 'o a'u ki he Fakamaau'anga 'i he vā 'o e ngaahi kautaha fakalele *Rugby League* 'a Tonga ni, pea pehē 'e he *IRL* ke to'o 'a e Tonga *National Rugby League* mei he'ene Fakafofonga'i 'a Tonga ki he *IRL*.

<008>

Taimi: 1030-1035

'Eiki Palēmia: Na'e fai foki 'a e *expulsion* ko eni 'i Fepueli 2020 pea hoko atu leva 'a e hopo tangi ki he *international court of arbitration* ki he sipotí pea na'e toki mahino pe 'a e tu'utu'uni ia ki 'Epeleli koā pē ko Mē 2021. Pea ko e kole mei he *IRL* ki he Pule'anga mei he *Asia Pacific Rugby League* ke fokotu'u ha *Interim Management Group (IMG)*. Na'e toki fakakakato mai pē ia 'i Sune pea 'oatu 'a e *press release* 'i he 'aho 21 'o Sune 2021. Pea ko e kau Mēmipa eni Sea ko e motu'a ni ko e Palēmia, Tokoni Sea e Tauhi Pa'anga 'Eiki Minisita Pa'anga *Hon. Tevita Lavemaau* pea toko ua leva 'a e Sekelitalí 'a ia ko e Sekelitali Pule *Edgar Cocker* mo *Jeremy Edwards* mei *Asia Pacific League APRL*, kau Mēmipa kehe 'Eiki Minisitā ki he Lesisita 'o e ngaahi sipotí *Hon. Tatafu Moeaki, Dr. Fotu Fisi'iahi* pea mo *Mr. Scott Clarke* ko e Pule Lolotonga ia 'o e timí. Pea mo e *Mr. Gareth Holmes* ko e Pule Mālōlō 'o e timi 'a e *Kangaroo* 'a 'Aositelēlia. Na'e tui 'a e *IRL* ke 'oua 'e kau ha taha 'i he *IMG* mei he ngaahi *Rugby League Federation* 'oku lolotonga 'i Tonga ni 'io ke 'oua 'e kau ki he *IMG*. 'A ia ko e kulupu 'e tolu 'o fakatatau ki he lekooti ko ia 'a e Failesisita 'o e ngaahi sipoti ko e 'uhinga ia 'oku nofo pē kau Mēmipa he Pule'anga mo e *Asia Pacific Rugby League APRL* ke tau'atāina ange.

Ko e kau mai 'a e *APRL* 'e vave ange ai hono fakakakato 'a e ngaahi me'a 'oku fiema'u ke fakakakato kae lava Tonga 'o kau ki he *World Cup 2021*. 'Oku tui foki 'a e *IRL* 'oku mahu'inga ke kau ange 'a e timi mei Tonga ni ki he *World Cup 2021*, 'e toe manakoa ange ai e tunamení. Pea 'ikai ke ngata ai 'oku fika fā 'a Tonga ni 'i he ngaahi timi hau 'o māmaní he 'aho ni. Na'e tonu foki ke *sign e preparation 'a e participation agreement* 'i 'Okatopa 'o e 2020 ka na'e 'ikai ke lava ia koe'uhí ko e hopo tangí. Na'e tautoloi mai ia 'o toki mahino pē tu'utu'uni ia 'i Mē 2021.

Hoko atu e faiako Mate Ma'a Tonga ka 'oku te'eki fu'u mahino hano fakahoko e Ipu 'a mamani.

Ko e faiako ko ia ko Kristian 'oku faingamalie pē ia ke toe, ko e toe pē ia ke ne tānaki 'ene timí ka 'oku ki'i tatali pē he 'oku a'u mai ko ē ki he 'aho ni Sea 'oku te'eki ke fakapapau'i 'aupito pē 'e lava ai pē *World Cup* pē 'ikai. Lahi hono ngaahi 'uhinga ko e *border restriction* ko e *quarantine period* 'o e ngaahi timí pea 'oku te'eki ai ke fakamo'oni 'a 'Aositelēlia ia mo Nu'usila. 'A ia ko e ongo timi lalahi ia mei he *Southern Hemisphere*. 'E toki mahino 'a e ngaahi me'a ko eni 'i ha fakataha 'oku pehē 'oku fai he uike ni ka 'oku tu'u mateuteu pē Pule'anga 'e Sea ke tokoni'i e timi ko ia 'e hanga 'e he faiakó 'o fili ke fakafofonga'i 'a Tonga ki he *World Rugby Cup 2021*.

Te'eki fai ha tu'utu'uni e Palemia ki he Minisita Takimamata mo e Ngaahi Ngaue Lalahi neongo 'osi hilifaki e tautea.

Ko e faka'osí pē Sea hangē ko ia me'a kuo ke mea'í Feitu'una mo e Hou'eiki 'o e Fale ni 'a e me'a 'oku kau tonu ki he Mēmipa 'e taha 'o e Fale ni ka ko e 'Eiki Minisitā kuo tu'utu'uni ko e tu'utu'uni 'a e Pule'anga mo e motu'a ni kuo pau pē ke muimui ki he Kupu 23 'o e Konisitūtone. Pea 'oku 'osi ma'u mai pē 'a e fale'i fakalao ia mei he Fale'i Fakalao 'a e Pule'angá 'o hangē pē foki ko ia na'e ma'u kimu'a 'i he taimi na'e tatali ai ki he tu'utu'uni hono fakahoko e tautea. Pea ko eni kuo fai e tauteá pea 'oku *update* ma'u pē 'a e motu'a ni mei he Fale'i Fakalao 'o e Pule'angá 'a e tu'utu'uni 'a e laó mo e Konisitūtonē ki he me'a ke faí. Pea kuo ne fakahā mai pē 'oku 'i ai 'a e tu'utu'uni 'a e Fakamaau'angá 'e fakahoko he 'aho ni pea te ne toe 'omi 'a e fale'í ki he motu'a ni 'i he anga 'o e fakalalaka 'a e keisi ko eni ki he

kaha'u fakatatau ki he Kupu 23 'o e Konisitūtone. Ka 'oku ou tui 'oku tau ma'u kotoa pē ha 'ofa lahi ki hotau tokoua ko eni 'oku hoko ki ai 'a e faingata'á he ko e lavea 'a e kupu 'e tahá 'oku ongo ki he kotoa...

<009>

Taimi: 1035-1040

'Eiki Palēmia: ... Ko e lava pe ia e ki'i lipooti 'oku fai atú 'Eiki Sea pea mālō Sea e 'omi e faingamālié. Mālō 'aupito.

Siaosi Pohiva: Sea.

'Eiki Tokoni Sea: Mālō 'aupito ...

Siaosi Pohiva: 'Eiki Sea pe 'e lava 'omai ha ki'i faingamālie ke u ki'i fakatonutonu e me'a 'a e Palēmiá.

'Eiki Tokoni Sea: Palēmia. Fakatonutonu?

Siaosi Pohiva: Ko ia.

'Eiki Tokoni Sea: 'Ai mai angé ho fakatonutonú.

Siaosi Pohiva: Tapu pea mo e Feitu'una 'Eiki Sea kae 'uma'ā e Hou'eiki e Falé. 'Oku 'i ai e ki'i me'a 'e 2 ko u lotu ke fakatonutonu Sea.

Me'a fekau'aki mo e Tonga *Rugby Union*. Mea'i pē he Feitu'una Sea kae 'uma'ā e Hou'eiki ko e motu'á ni na'e fili ke hoko ko e Palesiteni 'o e *Rugby Union*, Tonga *Rugby Union* pea 'oku te'eki ke 'osi hoku teemí na'e ki'i *hijack* au 'e he Poate 'o e *Rugby Union* 'o fili ai e Seá. Ko e pehē ko ē 'e he, ko 'eku fakatonutonú eni. Ko e pehē ko ē he 'Eiki Palēmiá na'e tu'utu'uni e Fakamaau'angá ke fai ha *AGM* 'oku hala pea 'oku loi ia. Ko e pehē ko ē he Palēmiá na'e tu'utu'uni he Fakamaau'angá ke toe fai ha fili fo'ou 'oku hala pea 'oku loi ia. 'Oku kei fai 'eku ngāue ki ai Sea fakalao ka ko u lotu ke fakatonutonu e kakai 'o e fonuá ke tonu 'enau ma'ú, na'e 'ikai tu'o taha ke, te'eki ai tu'utu'uni 'e he Fakamaau'angá ia ke fai ha *AGM* mo fai ha ...

Ko e ki'i fakatonutonu hono uá pē Sea 'a e me'a 'a e 'Eiki Palēmiá 'o pehē, tu'utu'uni 'e he Konisitūtoné 'a e, 'a e me'a ko eni 'oku hoko ki he 'etau kaungā fononga ko e Minisitā. Sea ko e mafai ki hono fakanofu mo hono fakamālōlo'o'i ha Minisitā ko e mafai 'ata'atā pe ia 'o e 'Eiki Palēmiá. Ko e fakatonutonu pe ia Sea mālō.

'Eiki Tokoni Sea: Mālō 'aupito 'e, ko u tui 'e, ko e, ko e me'a ko eni 'oku fakatonutonu 'e he, tuku pē mu'a ke fakatonutonu pē lekootí. He 'ikai ke tau toe hoko atu tautolu ia ki he *issue* ko eni he 'oku 'ikai ke 'i ai ha fu'u kaunga 'atautolu ia. Ko e lipooti mai pe eni ia 'a e 'Eiki Palēmiá fekau'aki mo e 'akapulú pea 'oku 'osi hā pē he'ene me'á pea 'oku 'ohake pē ho fakatonutonú ki he lekootí. 'E toki fai ki ai e me'a 'a e kakai mo e me'á pe ko e hai e me'a 'oku tonú 'i he fekau'aki mo e *issue* ko iá.

Pea ko e me'a ko eni ki he, ki he fekau'aki mo e 'Eiki Minisitā ko iá ko u tui pē Hou'eiki hangē ko e me'a ko eni 'a e 'Eiki Palēmiá na'a tau pou pou pea tau teke kotoa pē ki he fakamaau

totonú. Pea ‘e fiema’u ke taliui ha taha ‘oku tukuaki’i ‘oku ‘i ai ha me’a ‘oku fehalaaki ki he’ene ngāue’aki tautefito ki he pa’anga ‘a e Pule’angá pe ko e hā pē ha me’a pea na’a tau pou pou kotoa ke, ke fakahoko e fakamaau totonú. Pea ko eni kuo ‘osi fakahoko ia pea ko u tui ‘e Hou’eiki kuo tau, ko e, kuo fakahoko e tu’utu’uni ‘a e Fakamaau’angá ko e me’a ia na’a tau fiema’u ke fakahoko pea ko eni ‘oku hokohoko atu e ngaahi ngāue kehekehe ko ení. Pea ko eni ‘oku me’a mai e Palēmiá ‘oku nau kei tu’u pē ‘i he’enu fale’i fakalaó ‘i he kupu 23 ‘o e Konisitūtoné pea ‘oku mou ‘osi mea’i kotoa pē kupu 23 e Konisitūtoné. Pea nau, toe ‘i ai ha me’a ‘oku fie me’a ki ai?

Tokanga Palemia ke ‘i ai ha timi ‘a Tonga ki he fe’auhi Ipu ‘a Mamani 2023.

‘Eiki Palēmia: Sea mālō ‘aupito ‘Eiki Sea toe ‘omi e faingamālié. Ko e fakatonutonu ko eni ‘oku fai he Fika 1 ki he me’a ko ē ‘akapulú he’ikai te u toe fu’u hoha’a au ki ai. Ko e me’a pē ko u tokanga au ki aí ke lava e ngaahi me’a ko eni ‘oku lolotonga fai he taimi ní ke ma’u ha timi ke fai pea mo a’u ki he *World Cup* he 2023 ‘oku ‘i ai ha’atau timi ‘e hū ki ai. Ko e ngaahi, ngaahi fakatonutonu ko ení toki ō ki fale hopo ‘o fai ki ai e fakatonutonu.

Ko e kongá ko eni ki he, ki he ‘ene pehē ko ē ‘oku hala ‘a e tu’utu’uni ko ē ‘a’aku na’e fai he, ‘i he, ‘i he *section* 23. Ko u tui au kapau ko ia pea ne hanga ‘o faka’ilo au he ‘oku ‘ikai ke pehē, ‘oku ‘ikai ko ha loea koe. ‘Oku ‘i ai e Fakahinohino Lao ‘a e Pule’angá pea ko e me’a ia ‘oku fai ki ai ‘emau, ‘emau fonongá. Ka ‘oku ‘i ai ha’ate ki’i fakakaukau tuku pe ia. ‘Oku ‘i ai ‘a e, ‘a e, ‘oku ‘i ai ‘a e tokotaha ‘oku nau ako ki he ‘ū me’a ko iá ‘oku nau fai hono fale’i mai e motu’á ni. Pea ko ia ‘oku fonofononga atu pē pea neongo ‘oku, ‘oku ‘i ai e ngaahi me’a ia ‘oku te toki mahino ia kia kita hono ‘omai ‘oku hangē ko ē ‘oku fakaolí ki he’ete fakakaukau ka ko e anga ia ‘a e faka’uhinga fakaló. ‘Oku fa’a pehē ia. Mālō Sea.

‘Eiki Tokoni Sea: Mālō ‘aupito ‘Eiki Palēmia pea hangē pē na’a ku lave ki ai Hou’eiki, ko e fakahoko ‘a e tu’utu’uni ‘a e Fakamaau ...

<002>

Taimi: 1040-1045

‘Eiki Tokoni Sea: Pea na’a ku fanongo letiōó au ‘aneuhu he na’a ku fiema’u mo au ke ‘omai ha fale’i ki he me’a na’e ‘amanaki ke foki mai ‘a e Sea ‘o e Fale Alea ka na’e toe fakahoko mai te u toe hoko atu he pongipongi ni e. Pea na’a ku fiema’u pē ke ‘omai e ngaahi fale’i mei he fakalao fekau’aki mo e tokotaha ko eni. Pea hangē pē ko e me’a ko ena ‘a e ‘Eiki Palēmia, ngaahi fale’i ia ‘a e Pule’anga, pea ‘oku tu’unga tatau pē ia pea mo e fale’i na’e ‘omai kiate au ‘aneuhu mei he’etau fale’i fakalao ‘a e Fale Alea ‘o Tonga, ‘a ia ‘oku pau ko e, ‘a e tu’u ko eni ‘i he kupu 23, ka ko e me’a ko ia Hou’eiki ‘e toki, he ko e ‘uhinga ‘oku mahino pē ‘oku ‘i ai e ngaahi, ta u fehu’ia na’e fa’u e kupu 23 mahalo ‘e he kau fa’u lao ‘i he taimi ko ia, kae fakatatau pē ko e fa’u ha, liliu ha me’a, ko e ‘i ai e ngaahi me’a na’e hoko, pea na’e fiema’u ke fakapotopoto ange foki, pea na’e fa’u ia ‘i he tafa’aki pehē, ‘ikai ke ‘amanaki ia ‘e vave ni pē ‘e toe a’u mai ki ha me’a hangē ko eni. Ka ‘oku ou tui ko e tu’u ia ‘a e kupu 23 pea mo ‘etau mo e faka’uhinga ko eni ‘a e ngaahi tafa’aki ‘i he taimi ni.

Pea ‘oku ou kole Hou’eiki ko e *issue* ko ia tuku ai pē mu’a ai, ka ‘oku ou tui na’a toki ‘i ai ha kau, ha Pule’anga pē ko ha hā ‘e fiema’u ke fakama’ala’ala ange pea mo fakalelei’i pē, ka ‘oku fiema’u ‘e he kau taukei mo vavanga he lao ‘a e tu’u ‘a e kupu 23 ki he kaha’u. Ka ‘oku tau faka’apa’apa ko ene tu’u e ki he taimi ni, pea mo e faka’uhinga ‘oku ‘omai ‘e he Pule’anga, tatau pē mo e faka’uhinga ‘oku ‘omai kiate au ‘e he kau fa’u lao ‘a e Fale Alea. Ko e tu’u e ia

‘a e kupu 23 ‘o e Konisitūtone ki he taimi ni mo hono fakalea ki he tokotaha ko eni ‘e fakakakato ‘a e ngaahi founga ko eni ‘oku hoko atu ki he Fakamaau’anga, pea toki, kae mahino ‘a e tu’u ko ia, pea tau tuku mu’a ai Hou’eiki he te tau lōloa hono faka’uhinga’i ka ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha fu’u me’a ia ke tau toe hoko atu ko e anga e tu’u ‘a e kupu 23, ‘oku toki me’a mai pē ki ai ‘a e kakai ‘o e fonua, ko e me’a ia ‘oku kei fakahoko ke tau faka’apa’apa ki ai.

Fakamalo’ia fetukutuku hotau kainga ne tukuvakā ‘i Fisi.

Kaekhe fakamālō ‘Eiki Palēmia fekau’aki mo e Kōviti 19, ngaahi me’a’ofa ko eni ‘oku ‘omai pea ‘oku ou tui pē ko e ngaahi huhu ko eni te ne lava ‘o fakakakato atu e hoani e ngaahi huhu pea toe hoko atu ki he ngaahi ‘otumotu. Pea fakamālō lahi kapau ‘oku tonu ‘eku ma’u, ka ko e ongoongo fakafiefia ia kuo lava ‘o si’i fetukutuku atu ‘a hotau kāinga na’e tukuvakā ‘i Fisi ki Nu’usila, ke nau toki fakakakato ‘a e ngaahi me’a ko ia, ka nau foki mai ki Tonga ni, me’a fakafiefia ia na’e ‘ohake ‘e he Hou’eiki Fale Alea ni.

Fakamālō’ia e fanau va’inga ‘Ikale Tahī

Pehē pē foki ‘a e fakamālō ki he si’i feinga na’e fai holo ki he’etau tamaiki va’inga ‘Ikale Tahī, mou mea’i pē ko e puipuitu’a ena na’e ‘omai ‘e he Palēmia, ko e fakakakato pē tau ko ia na’e si’i tānaki pē mālō e ma’u tamaiki ke nau va’inga, mahino ‘aupito ‘aupito pē tu’unga ‘o e timi. *All Black* ia ko e timi hau ia, pea ‘oku ou tui ne mālō si’i feinga ‘a e tamaiki ‘o tau fiefia kotoa pē ka ‘oku tau ‘amanaki pē ki he kaha’u ki ha faingofua ange fefolau’aki ke si’i fakahoko ha fatongia e faiako mo e, ke fakalelei’i ange ‘a e timi. ‘Oku ou tui pē au ‘e toe fakalalakaka ange ‘i he kaha’u, pea ‘oku ou fakamālō atu ‘Eiki Palēmia ho’o fakamahino mai ‘a e tu’unga ‘oku ‘i ai ‘a e Fale Alea, ‘oku ou lave’i atú ko e tokolahi ‘ia moutolu na’a nau ‘i he mala’e ‘i he mala’é, pea ‘oku ou tui ko e kongā lahi ‘ia moutolu na’e ‘i Teufaiva, na’a nau malaki ‘a Teufaiva, ngata pē ia ‘i he motu’a ni, na’e ‘ikai ke u ‘akapulu au, na’a mau fuhu ‘amatua mautolu.

Ko ia ka ko e, ka ‘oku ou tui ko kimoutolu ko ena na’e ‘oku ‘ilonga ‘aupito pē ia ‘akimoutolu ko ena na’e maa’imoa ‘i he ‘akapulu ‘oku ou tui pē ‘ilonga ‘aupito he taimi ko eni ‘oku mou luelue holo ai mo ho’omou fononga ‘oku ‘alu pē ke māmālie ange, ‘oku ou tui ko e uesia ia ‘a e ‘akapulu, ka ko e fakafeta’i pē ia ‘Eiki Palēmia ‘i he, mo e kau fakataha he pou pou ki he’etau tamaiki, pea ko e, hangē ko e liiki ‘oku ou tui pē ko e ngaahi me’a ko ia ‘oku ‘osi ‘omai e lekooti, tau ‘amanaki pē ‘oku tau loto kotoa pē ke fakafongā’i lelei hotau fonua hangē pē ko e ngaahi ta’u kimu’a, na’a tau fiefia ‘i he’etau liiki ‘i he ola ‘o ‘enau ngāue. Pea ‘oku ou tui pē ‘e hoko atu ...

Semisi Sika: ‘Eiki Sea kau ki’i tokoni atu mu’a fakamolemole.

‘Eiki Tokoni Sea: ‘Io me’a mai.

Semisi Sika: Ko e, ‘oatu ‘eku fakamālō ki he ‘Eiki Palēmia, pea pehē ki Taumu’a koe’uhi ko e tataki lelei hotau vaka tau haofia ‘a e mahaki faka’auha tau a’u mai eni ki he ngaahi ola mo e ngaahi fakahoko fatongia ‘o e sipoti pea ‘i he pongipongi ni.

<005>

Taimi: 1045-1050

Semisi Sika: Sea ko 'eku kole fakama'ala'ala pē ki he 'Eiki Palēmia, ko e 'uhinga 'oku lolotonga 'i ai e komiti lolotonga 'oku nau fakahoko fatongia 'i he ma'imoa 'akapulu liiki, 'i he'ene lipooti na'e fetu'utaki mai 'a e IRL pē ko e APRL 'o fekau'aki mo hono fokotu'utu'u ha komiti fakataimi. Ko 'eku fehu'i 'Eiki Sea pē na'e 'i ai nai ha taimi pē ke vakai mai 'a e 'Eiki Palēmia 'oku 'i ai 'a e tu'unga mātu'a mo e komiti 'oku nau lolotonga fakahoko fatongia ke fai ha ngāue fakataha pē ko hono vakai'i pē ko e hā e tu'unga 'oku nau 'i ai ke fakahoko e fatongia ko eni ki he fānau 'i he teuteu ko ia 'o e 'akapulu 'iunioni ko ia pē Sea.

'Eiki Tokoni Sea: Mālō ke me'a mai 'Eiki Palēmia 'oku mahu'inga pē foki ko e hangē ko e kau eni he Fakafofonga na'a nau 'i he komiti mateaki'i e sipoti ko eni kae ki'i tali mai pē ka tau hoko atu tautolu.

Fakama'ala'ala Palemia 'uhinga hono fili e Kulupu ke nau tokanga'i fakataimi hono fakalele 'Akapulu Liiki.

'Eiki Palēmia: Mālō, mālō Sea pea 'oku ou fakamālō 'aupito ki he fehu'i 'oku 'omai mei he Fakafofonga Tongatapu Fika 2 ko ia na'e 'uluaki 'omai 'a e kole 'oku lolotonga kei fai ko ia 'a e hopo pea tali atu kātaki 'oku hangē ia ha 'ai ke *contempt of court* he koe'uhí 'oku 'i ai pē 'a e me'a, 'oku 'i ai pē 'a e hopo 'i Tonga ni pea 'i ai pē mo e me'a ko ia *international court of arbitration* pea toe fai mai pē kole, ko e me'a ko ē na'a nau tokanga ki ai ke lava ha timi, ha timi hangē ko e me'a na'a ku lave ki ai ki he tau ko eni *world cup* he ta'u ni he 'oku 'alu pē taimi, na'e tonu foki ke fai e *register* ki he *participation sign e participation agreement* ia 'i he 2020 'Okatopa koā pē ko Sepitema ka 'oku a'u mai ia ki he ta'u ni 'oku te'eki ai pē 'a ia foki koe'uhí ko e palopalema pea na'e 'oatu leva 'a e fokotu'utu'u 'amautolu mei he Pule'anga ke takitaha 'a e mēmipa he komiti ko eni 'a e *management group, interim management group* mei he ngaahi fo'i *federation* ko eni heni pea vakai ki he fai lesisita 'oku tonu 'a e ngaahi kautaha fakalele 'akapulu liiki, ko e *TNRL* mo e Mate Ma'a Tonga, Tonga Ma'a Tonga, pea mo e 'i ai pea mo e kulupu 'e taha ngalo 'ia au hono hingoa 'oku kau ai 'a Poutele nau takitaha mai he kulupu pea 'i ai leva mo mautolu mei he Pule'anga pea 'ave leva e fo'i me'a ko ia. 'A ia ko e Sea ko ia 'o e kulupu ko eni 'a e Fakafofonga Tongatapu Fika 2 'a ia ko e Sea ia 'a e Fale Alea nama talanoa pē mo e Sea 'a e Fale Alea ke me'a mai mu'a 'o kau he koe'uhí ke tokoni ki hono fakalelei 'o e 'ū me'a pea 'ave leva. Pea ko 'enau tali mai eni 'oua kamau ngāue pē 'a e Pule'anga mo e APRL 'a ia *Asia Pacific* hangē 'oku nau pehē 'e vave ange ai na'a toe fai atu e omi ia 'o toe fakafekiki he me'a 'o fuoloa, pea ko ia ai na'e 'alu atu ko ia fo'i *international management group* ko eni he taimi ni. Ko ia Sea.

'Eiki Tokoni Sea: Mālō.

Semisi Sika: Mālō, Sea 'oku 'i ai e kulupu mo e komiti 'oku nau fakafofonga'i 'a e kakai 'o e fonua 'i he 'akapulu liiki, ko e kulupu ko eni 'oku nau ma'u 'a e tokolahī taha 'o e pou pou 'o e ngaahi kalapu. Ko e komiti ia na'a nau 'ave 'a e 'akapulu liiki 'i he *World Cup 2017* ki he tumutumu 'o 'etau fiefia mo 'etau laukau'aki e fonua ni. Ko e komiti tatau pē 'eni. Na'a nau faifatongia he tau mo Pilitania mo 'Aositelelia he

'Eiki Palēmia: Sea ka u ki'i kole atu pē, ka u ki'i fehu'i...

<007>

Taimi: 1050-1055

'Eiki Tokoni Sea : 'E Fakafofonga kātaki,...

'Eiki Palēmia : Ko e me'a ní 'e lava, na'a nau 'osi *apply* pea tali 'e he *IRL* ko e talanoa eni pea mo e *IRL*. Neongo, mahino pē ia, kapau ko ia na'a mou *apply* pea tali, na'e 'osi 'ai 'a e *Participation Agreement*?

Semisi Sika : Lolotonga tali te'eki ke mau fetu'utaki mo e *IRL* kuo hū 'a e Pule'anga mo honau ivi fakaaaoa 'o talanoa ia mo e *IRL* 'oku te'eki ai ke mau lave'i 'emautolu 'a e fokotu'utu'u.

'Eiki Tokoni Sea : Fakafofonga, Fakafofonga me'a ki lalo, kuo fe'unga, ko e me'a ia na'a ku kole atu 'osi ho'o hoha'a mo ho'o fehu'i pea kuo tali mai pea 'oku ke toe tali atu. Na'a ku 'osi fakahoko atu kia koe 'e 'ikai ke 'i ai ha'atau me'a ia 'atautolu 'e fai ko ef u'u lipooti mai pē 'a e Palēmia pea 'oku 'oatu hono faingamālie, pea ko ena ko u tui kuo a'u atu 'a e ngaahi me'a ko ia. Ko e ngaahi me'a ko iá, ka tau ka feme'a'aki tautolu he 'aho ni he *issue* ko eni 'a e *League* 'e 'ikai ke tau lava 'etautolu, he 'ikai hatau mafai 'otautolu ke fai ha me'a. Ka ko ena pē kuo 'ohake ko u tui pē Fakafofonga kuo a'u atu. Pea ko u fakamālō atu ki he Feitu'ú na hangē pē ko ho'o me'a na'a ke fakalele mai pau ko ena ko e poupu ia ki he kakai e fonua. Ka kuo a'u atu, ka ko 'eku kole pē 'aku ia, ka tau hoko atu tautolu ia ke mou feme'a'aki he *issue* ko eni 'osi ko ia 'oku 'ikai ke 'i ai ha me'a ia te tau.. Ko u tui pē Fakafofonga kuo ke fiemālie kuo a'u atu e 'Eiki Palēmia, pea ka kuo 'i ai ha laumālie ngāue fakataha, te mou fakahoko pē 'emoutolu ha fetalanoa'aki 'i tu'a, ka ko u tui pē ko e ngata'anga pē eni 'o e Fale Alea kuo 'ohake ngaahi me'a ko eni, ka tau hoko atu tautolu. Fakafofonga Vava'u 14.

Fehu'i pe 'oku fua he pule'anga e kolonitini 'a e kau folau ne fakafolau mei Fisi ki Nu'usila.

Saia Piukala : Sea tapu pea mo e Feitu'ú na kae 'uma'a 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale Alea 'o Tonga. Sea ko u fie kau fakataha au pea mo e Feitu'ú na Sea hono fakamālō'ia 'a e 'Eiki Palēmia pea mo e Pule'anga 'i he fakakaukau ko ia Sea, ke fetukutuku hotau kāinga ne tukuvakā 'i Fisi he KOVITI 19 mei Fisi ki Nu'usila. Pea ko 'eku fehu'i pē 'aku Sea ki he Pule'anga. Ko e kolonitini ko eni 'enau ō ko ia mei Fisi ko ia ki Nu'usila 'oku fua nai 'e he Pule'anga? 'Aki pē 'a e 'uhinga Sea ko 'enau ō mai ko ia mei 'Amelika, na'e takitaha fua pē 'e he ngaahi fāmili ia taautaha 'a e kolonitini 'i Fisi na'e 3 afe. Ko u tui ka toe hili eni kia kinautolu 'enau ō 'o kolonitini 'i Nu'usila, ko 'eku fehu'i pē 'aku ki he Pule'anga ke, na'e 'i ai foki e kole ke fua nai he ko e tokolahi 'o kinautolu Sea 'oku tokosi'i mahalo 'oku 'ikai ke a'u 'o toko 30, ke fua 'e he Pule'anga 'enau ō 'o kolonitini 'i Nu'usila, he 'oku lahi 'a e ngaahi fakamole 'oku nau fua 'e Sea, 'enau nofo, pea ko e ō atu ko ia ki Nu'usila ko e me'a tatau. 'A ia ko e 'eke pē ia mo e kole ki he Pule'anga ke nau tokoni mu'a ki hotau kāinga ko eni, 'o fua 'e he Pule'anga 'a e kolontini mei he KOVITI 19 'a e ngaahi pa'anga ko eni mei he KOVITI 19, ke tokonia hotau kāinga ko eni 'oku 'amanaki ke nau fakafolau atu ki Nu'usila 'o talitali ai ha'anau foki mai. Mālō Sea.

'Eiki Tokoni Sea : Mālō 'aupito Fakafofonga. Ko u tui pē ko e Fakafofonga eni ne kau hono teke mai e me'a ni. 'Eiki Palēmia 'oku totongi 'e he Pule'anga?

Tali Palemia 'oku fua 'e he Pule'anga fakamole kotoa.

'Eiki Palēmia : Sea ko e ki'i me'a ia na'e ngalo ke u fakahoko atu, 'io 'oku totongi ia 'e he Pule'anga. Ko e ngaahi fo'i *arrangement* ko eni, 'oku totongi ia mei he Minisitā Pa'anga na'e ngalo pē ke u fakamālō ki ai. Mālō Sea.

Saia Piukala : Mālō Sea. Fakamālō ki he 'Eiki Palēmia mo e Pule'anga he tokoni ko eni, ko u tui 'e fiefia lahi hotau kāinga ko ia 'oku nau tukuvakā 'i Fisi teuteu ke fakafolau atu ki Nu'usila. Mālō Sea e ma'u faingamālie.

'Eiki Tokoni Sea : Mālō 'aupito tau fiefia kotoa ai si'i kāinga ko ia si'enau faingatā'ia 'i Fisi, vave ni pē ha taimi ke tau felongoaki. Hou'eiki mou me'a hifo ki ho'omou 'asenita, ko e fika 4 ko e ngaahi Fakamatala na'a ku lave atu ki ai he uike kuo 'osi na'e fakahū mai pea ko eni kuo hū mai ki he 'asenita he pongipongí ni. Ko e Lipooti Fakata'u 'a e Potungāue Pa'anga 19/2020 pē ko e 2019/2020 pea mo e Fakamatala Fakata'u 'a e 'Ofisi 'Ateni Seniale, 2018 pea mo e 'Ofisi ai pē 'Ateni Seniale 2019. Na'a ku kole tukuhifo mu'a ia ki he Komiti Kakato, kole mu'a ki he 'Eiki Sea ' e Komiti Kakato ke hoko atu mu'a 'a e fo'i 3 ko ia he 5.3 'a e fakamatala ko ena 'oku lolotonga 'i he Komiti, kae 'ohifo leva 'a e fo'i 3 ko ē 4.1 ki he 5.4, 4.2 5.5, pea 4.3 5.6. Ke lava ia e ngaahi Fakamatala Fakata'u ko ia kuo a'u mai, pea tau hoko atu leva ki he'etau ngaahi Lipooti ko ena e 'A'ahi 'a e Hou'eiki Faka-Vāhenga. Kimu'a ke tau liliu, lipooti mai mu'a Sea 'a e me'a ko ena kuo lava, ke tau to'o ia 'etautolu. Ko e ha pē me'a te tau to'o mei he 'asenita ke tukutukuhifo pe.

<008>

Taimi: 1055-1100

'Eiki Tokoni Sea: Ko e tau sio mou me'a pē 'oku holoholo pē 'etau ngāue.

Lipooti Sea Komiti Kakato Ngaahi ngaue kuo lava.

Lord Tu'i'afitu: Tapu mo e 'Afio 'a e Ta'ehāmai 'i hotau Lotolotonga. Fakatapu atu ki he Feitu'una 'Eiki Sea. Ko e ngaahi ngāue eni kuo kakato 'i he ngāue 'a e Komiti Kakato hangē ko e tu'utu'uni 'a e Feitu'una pea 'oku fakatatali ke lipooti 'i he Fale Alea.

'Oku pehe ni e tu'u 'a e 'asenitá. Kuo tali 'e he Komiti Kakató 'a e Fakamatala Fakata'u 'a e Potungāue ki he Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga 2019/2020. 'Oku tali pea mo e Fakamatala Fakata'u 'a e Potungāue Fakatau'aki mo e Ngaahi Fakalalaka 2018/2019 mo ia foki na'e tali mo e Fakamatala Fakata'u 'a e Potungāue Fakatau'aki mo e Langa Fakalalaka Faka'ekonōmika 2019/2020. Pea kuo kakato ia Sea fokotu'u atu ki he Feitu'una mālō.

Paloti'i fakataha e ngaahi Lipooti fakata'u 'a e ngaahi potungāue 'e tolu.

'Eiki Tokoni Sea: Mālō 'aupito Sea 'o e Komiti Kakato hangē pē 'oku mou mea'i Hou'eiki ko e 'ū fakamatala ia na'e 'osi tali he Komiti Kakató ka tau fakakakato pē he Fale Alea.

Tau pāloti fakataha pē. Ko ia 'oku loto ke tali 'a e Fakamatala Fakata'u 'a e Potungāue Ngaahi Kautaha Pisinisi 'a e Pule'anga 2019/2020, Fakamatala Fakata'u 'a e Potungāue Fakatau'aki mo e Ngaahi Fakalalaka 2018/2019 mo e Fakamatala Fakata'u 'a e Potungāue Fakatau'aki mo e Langa Fakalalaka Faka'ekonōmika 2019/2020 kātaki fakahā 'aki e hiki hono nima.

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea 'oku loto ki ai 'a Siaosi Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Taelangi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Lao,

‘Eiki Minisitā Ngoue, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā Fefakatau‘aki, Veivosā Taka, Saia Ma‘u Piukala, ‘Eiki Nōpele Tu‘ivakanō, ‘Eiki Nōpele Tu‘i‘āfitu. Loto kotoa ki ai e Hou‘eiki ko eni ko e toko 18.

‘Eiki Tokoni Sea: Mālō ‘aupito. Tali ia Hou‘eiki. Kole ki he ‘Eiki Sea ‘o e Komiti Kakatō hoko atu mu‘a e ngāue ... tau ‘asenitā kae, tau toki hoko atu tau foki mai pē he ‘etau mālōlō he ‘oku ‘osi e taimi ia tau mālōlō kae foki mai pē ‘o Komiti Kakatō. Toloi e Falē ‘o, miniti ‘e 15 mālō.

(Pea na‘e ki‘i mālōlō miniti ‘e 15 ai ‘a e Falē)

<009>

Taimi: 1125-1130

Sātini Le‘o: Me‘a mai ‘Eiki Sea e Komiti Kakatō. *(Lord Tu‘i‘āfitu)*

(Pea ne me‘a mai e Sea ‘o e Komiti Kakatō, Lord Tu‘i‘āfitu ki hono me‘a‘angá.)

Sea Komiti Kakato: Tapu mo e ‘Afio ‘a e ‘Otua Mafimafi ‘i hotau lotolotongá. Tapu mo e Sea Le‘ole‘o ‘o e Fale Alea ‘o Tonga, fakatapu heni ki he ‘Eiki Palēmiá. Kole pē mu‘a ke u hūfanga atu he ngaahi tala fakatapu kakato pehē ki he lotu lelei ne tataki ‘aki e Fale Alea ‘o Tonga, ka u hūfanga atu ai ‘i he ngaahi tala fakatapu. Ka tau hoko mu‘a ki he ‘etau ngāue ko ‘eku ‘uhingá ‘oku mo‘umo‘ua pē taimi, tu‘u mo failā e ngaahi fatongia ‘o e Pule‘angá.

Hou‘eiki tau kamata he ‘asenitā fika 5, 5.1. ‘A ia ko e Fakamatala Fakata‘u ‘a e Potungāue Fakamaau‘angá 2019/2020 pea ‘oku kole atu ki he ‘Eiki Minisitā ke fai ha fakamaama. Kapau ‘oku fai ha feme‘a‘aki ‘oku ‘atā leva ke fai ha feme‘a‘aki. Ko ‘etau ‘asenita ne tukuhifo mei ‘olungá, ko ‘ene lava pē lipooti ‘e 3 ko ē ‘e hoko atu ai pē hangē ko ia ne me‘a pea tukuhifo‘aki he Sea e Fale Aleá. Mālō.

‘Eiki Minisitā, ko e Fakamatala Fakata‘u ‘a e Potungāue Fakamaau‘angá 2019/2020. Tui pē mahalo ko e naunaú ko ē.

‘Eiki Minisitā Lao: ‘Oleva ke Sea ke ki‘i kumikumi hake.

Sea Komiti Kakato: Ko ia. Sai pē ‘Eiki Minisitā.

‘Eiki Minisitā Lao: Ne u, ne u nofo au ia Sea ‘i he Lipooti ko ē ‘a e ‘Ateni Senialé. Ko eni Sea kātaki.

Sea Komiti Kakato: ‘Io. Sai ia.

Fakamatala Fakata‘u ‘a e Potungāue Fakamaau‘angá 2019/2020

‘Eiki Minisitā Lao: Tapu mo e Feitu‘una Sea, tapu mo e ‘Eiki Palēmiá pehē foki ki he Hou‘eiki Mēmipa ‘o e Komiti Kakatō. ‘Eiki Sea ko e Lipooti eni ‘a e Fakamaau‘angá mei he 2019/2020 hangē pē ko ia kuo mea‘i he Feitu‘una na‘e toki kamata ngāue mai e motu‘á ni ki he potungāue ko eni ‘i Sanuali.

Kaekhe Sea ko e fakahoko atu pē ‘a e lipooti ko eni fakata’ú ‘oku ‘i heni kakato pe ia mo hono ngaahi fatongia ‘o e Fakamaau’angá. Ko e tefito’i fakamole ‘a e potungāue ko eni ‘oku ‘i he vahe ia ‘a e kau Fakamaau ‘a ia ‘oku pau pē ke ‘ai ‘i he tu’unga ko ia. ‘Oku ‘i ai e kau Fakamaau ‘oku 3 kilu tupu. ‘Oku ‘i ai e kau Fakamaau fakataimi ‘oku taimi ‘oku nofo fakataimi ai ki he Fakamaau’anga Lahí ko e vāhenga ko iá ‘oku ‘i he 2 mano tupu ‘i he mahina pea ‘i ai mo e Fakamaau fakataimi ko ‘ene totongi faka’ahó pa’anga ‘e 1000 ‘i he ‘aho. Pau pē ke ma’olunga ‘a e ngaahi vāhenga ko eni ‘Eiki Sea koe’uhí ke malava ke fai tau’atāina fakahoko tau’atāina honau ngaahi fatongia ‘o e Fakamaau’angá.

Pea ko e me’a lahi pe ia ‘oku teuteu ‘e he potungāue ko eni ko hono fakamāvahevahe’i ‘a e ngaahi mafaí mo e tokanga’i ‘a e va’a ‘e taha ki he fāmilí ‘Eiki Sea ...

<002>

Taimi: 1130-1135

‘Eiki Minisitā Lao: ... ‘oku, na’e lele mai ia ‘i he tokoni mei muli, pea ‘oku ‘amanaki ia ke a’u ko ia ki Siulai ‘o e ta’u fo’ou, foki mai ia ki he Pule’anga e ngaahi fakamole ko ia, ka ‘oku monū’ia pē ‘i he ngaahi ‘aho ni ‘oku fua e ngaahi fakamole ko ia ‘e he tokoni mei muli.

Ko e va’a ‘e taha ‘oku tokangaekina ‘e he Potungāue ni, ko e Komisoni Fili, pea ‘oku lele lelei pē ‘i ai pē mo e, mou mea’i pē ki he patiseti ‘o e ta’u ni ‘oku lahi ange koe’uhi ko e ‘amanaki ko e fili ko ia ‘o e ta’u ni ‘i Novema, pea ko e taha mo e ngaahi fatongia ‘o e Potungāue ni he ‘oku ‘i ai e malumalu ko ia ‘o e Pilisone ‘oku fai ‘a e ngaahi ngāue fakalalakalaka kehekehe ‘i he tokoni’i ko ia ‘o e tafa’aki ko eni ‘o a’u mai pē ki he uike kuo ‘osi ne toki ‘ave ki ai ‘a e ‘ū komipiuta ko e kole me’a’ofa pē ia ‘Eiki Sea, ko’euhí ke lava ke vāofi ange ‘a e fetu’utaki, pea fehokotaki lelei ‘a e ngāue ko ē mo e va’a ko ia ki he pilisone. Koe’uhi ‘oku ‘i ai foki mo e ngāue ‘Eiki Sea ‘i he *vital statistics* ‘a ia ‘oku ‘i ai hono fanau’i, fa’ele’i hono lēsisita ‘o e fa’ele mo e pekia mo e ‘ū naunau alā me’a pehē, fai kātoa ia ‘e he Potungāue ko eni ‘Eiki Sea, malumalu ia ‘i he lao he ‘oku ‘i he lao ‘e fangofulu tupu, ‘oku faifatongia ai ‘a e Potungāue ko eni.

‘I ai pē ha fehu’i ‘Eiki Sea, toki ‘atā pē ke fai ha fehu’i, pē ko e sai taha ‘omai ha ki’i tohi kae lava ‘o fakatatau pē ki he’etau tu’utu’uni ngāue, kae fai atu ha ngāue ki ai. Fokotu’u atu ‘Eiki Sea e lipooti ko eni, mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘aupito ‘Eiki Minisitā Lao, me’a mai e Fakafofonga ‘o Tongatapu Fika 4.

Mateni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu’una Sea mālō e laumālie ki he pongipongi ni, fakatapu atu ki he ‘Eiki Palēmia kae ‘uma’ā e Hou’eiki Mēmipa ‘o e Kapineti, tapu atu ki he Hou’eiki Fakafofonga ‘o e Hou’eiki Nōpele kae pehē ki hoku kaungā Fakafofonga Sea, kae fai atu mu’a ha lave ki he lipooti mahu’inga fekau’aki mo e Lipooti Fakata’u ‘a e Fakamaau’anga, 2019/2020.

Tokanga Tongatapu 4 ki he me’a Tu’i Fakamaaulahi ‘i he Lipooti fekau’aki mo e ngaahi faihia ki he faito’o konatapu

Sea ‘oku ou fie fakalavelave atu ki he poini mahu’inga ‘i he me’a ‘a e ‘Eiki Tu’i Fakamaau Lahi ‘o Tonga ‘oku ha ‘i he peesi 34 ‘o e lipooti ko eni Sea. Pea ‘oku ou fie lave Sea ‘o

fekau'aki mo e, pea mo e me'a ko eni 'a e Tu'i Fakamaau Lahi he 'oku kaunga tonu ia ki he taha e ngaahi 'asenita 'oku taki ki ai e tokanga 'a e fonua 'i he 'aho ni, ko e faito'o konatapu pea mo e 'aisi. 'A ia 'oku ou fie lave atu pē ki he palakalafi faka'osi, ko e ngaahi ngāue 'oku fai 'e he Potungāue ko eni 'oku fakamatala'i 'i 'olunga, ka 'oku pehē hono lau 'e pehē, 'i he palakalafi faka'osi; "Ko e makatu'unga 'o e ngāue ko eni 'a e Fakamaau'anga 'i he faka'au ke toe lahi ange 'a e ngaahi hopo hia 'oku felave'i pea mo e 'aisi, 'aisi. Ko e ngaahi ngāue leva eni ne fokotu'u pea fakahoko ki he vaha'a taimi 'o e lipooti ko eni ke tali teke'i 'aki 'a e ngaahi pole faingata'a ko eni 'o kau ai 'a e : Pea 'oku ou fie lave ki he poini fika 2 Sea 'i he peesi 35. Felotoi ke fakafoki ki he Fakamaau'anga Polisi 'a e ngaahi hopo 'aisi 'oku si'isi'i 'a hono mamafa. Pea hoko hake, fokotu'u ke monomono 'a e Lao ki hono Pule'i 'o e Ngaahi Faito'o Ta'efakalao, pea ke tautea'i 'a e ni'ihī 'o e ngaahi hopo 'oku ma'ama'a 'aki e ngaahi tautea ngāue popula 'oku nounou ange, pea ke fakafaingofua 'a e ngaahi hopo ko ia ke fakahoko pē 'i he Fakamaau'anga Polisi. ...

<005>

Taimi: 1135-1140

Kole fakama'ala'ala ki he kongā 'oku 'i he Lipooti felave'i mo e tautea mate

Mateni Tapueluelu: ... ko e me'a 'eni 'oku tokanga ki ai Sea ko e ho'ata mai'oku fu'u lahi 'a e ngaahi hopo ko ia ki he 'aisi, pea 'oku 'i ai 'a e 'oku faka'amu ke tukuhifo e ngaahi hopo ko ē 'oku ngāue popula iiki ki he Fakamaau'anga Polisi ke fakahoko ai, fai e ki'i talanoa 'i he Komiti Lao Sea 'oku kau mai ki ai 'a e 'Ateni Seniale ne me'a pē 'o pehē ko e hopo he taimi ko ē kau 'aisi 'oku 'ave me'alele pē pea ko e taimi ni 'ave pē he pasi, fu'u tokolahi heka pasi e kau hopo ko ē ki he 'aisi ko e tokanga ia ki ai Sea, pea 'oku ou kole pē au ki he 'Eiki Minisitā mo e fakamālō lahi ki he Minisitā ko eni 'oku ou pehē 'e au ko e vaha'a taimi 'oku to'ofatongia 'a e 'Eiki Minisitā ko eni 'oku mahino 'aupito 'a e fakalakalaka 'a e ngaahi tuliki kehekehe 'a 'ene potungāue pea 'oku ou fakamālō lahi ki ai pea ko 'eku fie kole ko e 'uhinga ko e lahi ko ē tokanga ki he 'aisi 'o kau ai e me'a ko eni 'oku me'a mai ki ai 'a e Tu'i Fakamaau Lahi, ko u kole ke fakaikiiki mai e fakakaukau 'oku 'asi hake he peesi 25 peesi 25 'oku 'i ai 'a e fakakaukau 'oku 'asi hake ai 'oku pehē. " Ko e ngaahi fekumi ki he lao, poini 'uluaki " ngāue'aki 'a e tautea hia mate ki he ngaahi hia faito'o ta'efakalao" 'oku kei tu'u foki 'a e kupu ia ko eni he'etau Lao Sea 'a e tautea tautau hūfanga he fakatapu, pea na'e lahi pē 'a e ngaahi felāfoaki ki hono hiki ko eni 'a e tautea ko hono 'uhinga ko e fu'u peau faingata'a mo ta'emīngao ko eni ko e faito'o konatapu 'oku tau fekuki mo ia, pea na'e lahi pē 'a e lave 'a e ni'ihī 'o e kakai he *media* 'o fakakaukau ko eni 'oku hā atu 'i he lipooti ke kau mu'a mo e tautea mate, ka ko e keisi foki 'oku pelepelengesi, ka ko eni 'oku a'u Sea 'o 'ohake 'i he lipooti ka 'oku ou kole pē ki he 'Eiki Minisitā ke ne laumālie lelei ki'i tokoni mai ange na'a lava 'o fai ha me'a ki hē pē ko e hā e tūkunga 'oku 'i ai e ngāue ko ē 'i he fakamuimuitaha 'e Sea mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō me'a mai 'Eiki Minisitā.

Fakama'ala'ala Minisita Lao ki he ngaahi ngāue fakatonutonu ki he Lao

'Eiki Minisitā Lao: Tapu mo e Feitu'una 'Eiki Sea mo e Hou'eiki Komiti Kakato. 'Eiki Sea ko e keisi ko eni 'oku mahino 'aupito pē 'ene fu'u lahi 'i he tokolahi ko ē 'o e kau ngāue ko ē 'i Tolitoli ko e meimei ko e kakai toe foki hili ia 'enua ngāue pōpula 'i he faito'o konatapu pē pea 'oku toe foki 'io 'o makatu'unga ai 'Eiki Sea 'a e ngaahi fakakaukau ko eni fiema'u ke toe hiki 'a e tautea, pea 'oku 'amanaki ke kakato mai mo e fakatonutonu 'oku fai ki he Lao ko ē Pilisone pea 'e fakatonutonu ko ē ki he Lao ko ē ki he Tautea Mate ko e lolotonga ni 'oku ...ko

e tautau ko e mu'omu'a ko e Minisitā te ne fakahoko. 'A ia ko e Minisitā Polisi ia, ka 'oku 'amanaki ke fakatonutonu mai e 'ū lao ko ia foki kotoa ki he Minisitā ko ia 'o e Pilīsone kae fai ha sio ki he me'a ko ē 'e lava 'o fai koe'uhí ko e hia ko eni ki he faito'o konatapu.

Ko e me'alele, mo'oni 'aupito na'e fa'a 'i ai 'a e lāunga 'i he Fakamaau'anga he tōmui mai 'a e kau hopo ko ia ko ē 'i he 'aisi mo e me'a 'i hono 'omai mei Tolitoli ko hono 'uhinga ko e me'alele 'Eiki Sea pea 'oku 'osi *order* mai 'a e 'ū *shuttle* 'oku 'i ai 'a e *shuttle* sea 10 mo e sea 16 ke hao kotoa mai ai 'a e fānau ko ē ke 'omai ki he'enau ngaahi hopo pea kuo 'osi tau mai e me'alele ko e 'amanaki eni ke fakakakato e 'ū ngāue ko ia 'osi tali pē ia 'e he 'Eiki Minisitā Pa'anga ke fakahoko e 'ū me'a ko ia, pea 'oku fai 'a e ngāue ki ai.

Ko e 'ū lao ko ia ko ē ki he tautea 'o e faito'o konatapu 'oku mahu'inga 'aupito Sea ke hiki, he 'oku fu'u ongongata'a 'a e ni'ihī ko eni pea ...

<007>

Taimi: 1140-1145

'Eiki Minisitā Lao : ... 'ikai ngata ai, kuo a'u ki he tu'unga kovi 'aupito. 'Oku a'u ki he, ko e ni'ihī ko ē kuo a'u ko ē ki he Fakamaau'anga, kuo a'u ki he ta'u 13, pea 'oku 'i ai mo e ngaahi lipooti pē 'oku 'i ai e ngaahi hia kehe ange 'i lalo hifo 'i he ta'u 13, kuo hoko ai 'a e ngaahi fakakaukau ko ia, pea 'oku 'uhinga ai 'a e fakakaukau Sea, na'a ko e me'a pē ia ke tau foki 'o toe fakafekefeka ange 'a e tautea. 'Oku 'i ai 'a e ngaahi tautea 'i he Fakamaau'anga Lahí 'oku lahiange he taimi ni ka 'oku 'ikai pē ke ongo e ni'ihī ko eni, pea 'oku fiema'u pē ke fai hano vakai'i 'o e 'ū me'a ko eni. Mālō 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato : Mālō, me'a mai.

Mateni Tapueluelu : Sea ko u fakamālō ki he 'Eiki Minisitā mo e pou pou lahi ki he ngāue ko eni ke toe hiki e tautea ki he faito'o konatapu Sea. 'Oku ou lau 'e au eni ko e teuteu kei taimi ko e tā 'o e langó kei mama'o. 'Oku 'i ai pē 'a e tui Sea ko e fu'u *tsunami* ia ko eni 'e 'ikai ke maholoholo hifo ia. Ko u pou pou lahi ki he Minisitā 'i hono fakakaukau e hiki e ngaahi tautea, ka ko e me'a pē Sea 'oku ou manatu'i hake ko e kongā ko ia 'e fai ai 'a e tautea tautau he taimi ko ē kuo 'osi to'o foki ia. Kuo holo hifo 'a e lahi fakasiokalafí 'a e Potungāue Pilīsone 'a e Minisitā toe si'isi'i ange.

Ko e taimi foki ko ē Sea ko e kongā ia 'o e 'initaviu 'o e hū he pilīsone, ka faifaiange 'oku 'oatu ke ke fai ha tautau teke maau nai ke ke fakahoko ho'o fuakava ki he lao. 'Io, io, 'io, ko e fo'i io ia mahalo 'oku 'ova ia he toseni. 'Ohovale pē kuo hoko ha fo'i *case*, fiu kumi ha taha ia ke ne fai 'a e tautau Sea. Ko e fakakaukau pē ia ko hono 'uhinga ko e ui matu'aki faingata'a eni Sea ki he kuonga ni. He te tau nofo kitautolu mei he Fale 'oku kei fai pē 'a e fekuki 'a e fonua mo e fu'u *tsunami* ko eni. Pea 'oku ou pou pou lahi 'Eiki Minisitā he ngāue kuo mou fakahoko hono fakakaukau ke hiki 'a e tautea ke malu'i 'a e to'utupu.

Tokanga Tongatapu 4 ki he me'a 'a e Tu'i Fakamaau lahi ki he fakamaau totonu

Sea ko e poini hoko 'oku ou fie lave ki ai, 'oku ha pē ia he peesi 34 ko e me'a eni na'e fai e ki'i lave kimu'a ai mahalo he uike kuo 'osi. Ko u 'ilo pē Sea 'e lava ke ongo faikehe eni ka ko e anga ia e kumi ki he fakamaau totonu, 'a ia 'oku pēhē 'a e fakalea 'o e fakamatala ko eni 'i he tohi pē 'a e Tu'i Fakamaau Lahi. 'Oku kei hokohoko atu ai pē 'a e tokanga mamafa ki hono ma'u 'a e fakamaau totonu 'i Tonga ni. Tokolahi 'a e ni'ihī 'oku 'ikai malava ke nau ma'u pē

totongi ha'anau loa pē fale'i fakalao, pea nau toe fehanga'angai foki mo e ngaahi faingata'a 'i he'enua fekumi ko ia ki he fakamaau totonu. Ko u 'ilo pē Sea ko e poini pelepelengesi eni hangē 'oku tau toe 'ai he'etau fakakaukau ke toe to'o e pa'anga 'a e kakai totongi tukuhau 'o totongi 'aki e loa 'a ha kakai 'oku tukuaki'i 'oku nau maumau'i 'a e lao e fonua. Pea mahalo Sea ko e me'a ko ia 'oku fakamamafa'i mai he tohi 'a e Tu'i Fakamaau Lahi ko e kumi ki he fakamaau totonu. He ko e ni'ihi kotoa pē 'oku faka'ilo, 'oku lau pē kinautolu 'oku tonuhia kae 'oleva kuo fakamo'oni'i 'oku nau halaia, *innocent until proven guilty*. 'Oku 'i ai si'i ni'ihi Sea hoku kāinga ne nau a'u mai, lahi hono tukuaki'i nautolu ke nau ō 'o hopo pea 'oku nau tu'u 'i loto fakatekinikale foki fakalao 'a e 'u me'a lahi. Hala ke nau 'ilo 'e kinautolu 'a e 'u me'a 'oku lau ange kia nautolu. Pea 'oku 'alu ai pē ni'ihi ia 'o tali halaia ke fai mo 'osi atu 'a e fo'i *process* fakalao 'oku nau fo'ou pea muli ia kia nautolu, pea 'oku nau ongo'i ta'emalu pē nautolu 'i loto he'ikai ke 'i ai ha pa'anga ke totongi ha loa.

Pea ko eni 'oku 'asi hake he Lipooti ko eni 'a e 'Eiki Tu'i Fakamaau Lahi ke fakakaukau he 'oku 'ikai ke pehē ko e tokonia kakai faihia ka ko e kumi ki he fakamaau totonu. He 'oku lahi e ni'ihi 'oku faka'ilo iku pē ia 'o hao pea 'oku ou kole pē ki he Minisitā ke tokoni mai, hangehangē kiate au na'e 'i ai a e *project* na'e fai e tokoni mai mei muli, ki he tafa'aki ko eni, pē 'e lava toe hoko atu 'a e *project* ko ia Sea mālō....

<008>

Taimi: 1145-1150

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito Tongatapu Fika 4. Pea ko e lave'i hifo he motu'a ni 'Eiki Minisitā 'oku meimei fakataumu'a 'a e 'uhinga e fakalea ko eni ki he 'uhinga 'o e senitā ke tokonia ke malu'i 'a e fāmili. Me'a mai.

Me'a Minisita Lao 'oku 'atā pē ke fakafofonga'i pē 'e he faka'iloa ia he fakamaau'anga

'Eiki Minisitā Lao: Mālō 'Eiki Sea, kole pē ke u hūfanga atu he fakatapu 'i he tu'u ko ia 'a e laó he taimi ni 'e 'Eiki Sea 'oku 'atā pē ia ke te fakafofonga'i pē 'e kita ka 'oku kau 'a e ngaahi founa ko ia he founa 'oku ne toe fakalōloa'i ange 'a e ngaahi hopó koe'uhí kuo pau ke toe fakahinohino 'e he Fakamaau 'a e ni'ihi ko ia ki he founa ko ē 'e fai ai e 'ū hopo. Pea 'oku fai pē 'a e fakakaukau ki ai 'Eiki Sea ka 'oku feinga'i pē ke to'o tahataha pē koe'uhi ko hotau ivi fakapa'anga.

Ko e tu'u ko ē he taimi ni hangē ko ē na'a ku lave ki ai 'anenai ko e Lao ko ia ki he Fāmili 'oku lolotonga lele va'a ko ia 'i he tokoni mei muli he taimi ni fakaangaanga ke fakafoki mai ia ki he potungāue 'i Siulai 'o e ta'ufou'ou pea ko u tui pē 'e a'u ki ai kuo lava ke hoko atu mo e ngaahi me'a ko eni 'Eiki Sea he 'oku kau pē ia he tokoni ke vave ange pea faingofua ange hono fakahoko e ngaahi hopo mo hono fakamaau'i 'a e ni'ihi ko eni ka kuo pau ke mahino pē foki kia kitautolu Sea kuo pau ko 'etau tukuhau pē 'e vahe mei ai e ni'ihi ko eni te nau fai e fatongia ko eni. Pea 'oku fai hono fakakaukau'i ke sio ki he ni'ihi ko ē 'oku totonu ke nau ma'u 'a e monū'ia ko eni mo e ni'ihi he 'ikai ke ki'i fakakalalasi pē he 'oku 'i ai pē kautama ia 'oku 'ikai, 'oku totonu pē ia ke nau fua pē 'e nautolu 'enua fakamole 'oku 'ikai totonu ke hilifaki mai ia ki he, ki he kakai 'o e fonuá 'Eiki Sea 'a ia kuo pau pē ke fai hano siofi lelei ko fē founa 'e lava ke tau matu'uaki 'i hotau ivi fakapa'angá ke fakahokó pea ko e me'a pē ia 'e fakahoko ka he'ikai ke lava he taimi ni pē ko e ta'u kaha'u 'oku 'i ai e sio atu ki he kaha'ú 'Eiki Sea mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘aupito ‘Eiki Minisitā. Me’a mai.

Mateni Tapueluelu: Sea ki’i faka’osi atu ai leva, fakamālō ki he ‘Eiki Minisitā ‘oku ou lave’i pē Sea ‘oku ‘ikai ko ha kaveinga eni ia ‘oku faingofua ‘oku faingata’a pea ‘oku pelepelengesi ka ‘oku ou falala pē ki he taukei ‘a e ‘Eiki Minisitā ke ne tataki e tafa’aki e tafa’aki ko eni ‘i hono fakakaukaua pē na’a ‘i ai ha tokoni ki he si’i kāinga ‘oku ‘ikai ke nau lava ‘o ma’u ha’anau loea ka ‘oku ‘i ai ha’anau totonu ‘e tanu ia ‘i he’enu manavasi’i he hū ki ha fale hopo ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha’anau taukei ai.

‘Oku hā ‘i he peesi 36 Sea ‘i he ‘uluaki sētesi pē ‘oku ‘i ai e ki’i mahiki ‘i he tokolahi ‘o e fika ‘o e kau Fakafofonga Lao kuo lesisita ‘i he Pule’anga. Ka ‘oku kei ‘i ai pē ‘a e fiema’u vivili fiema’u vivili ha kau loea ‘oku mataotao fakalao ‘a ia ko e anga ia e tu’u e ‘a e vakai ko ia mei he tafa’aki ‘i he Fakamaau’angá pea ko e mahino pē ‘a e faingata’a’ia fakapa’anga ki he totongi he Pule’anga ia ha kau loea ma’a ha ni’ihi kehe Sea pea ‘i he ō atu leva e ni’ihi ‘oku nau lava ‘o totongi pē ‘enu loea ‘o feinga hū he *project* ko eni. Pea ‘oku ou pou pou atu ai pē ki he Minisitā he ‘i ai ha *criteria* ki ha ni’ihi pē ‘oku mahino ‘oku ‘ikai ke nau si’i lava ‘o ma’u ha’anau loea ka ‘oku fu’u fiema’u ke fakafofonga’i lelei ‘enu ngaahi totonu ‘i he Fakamaau’anga ‘i ha *project* ‘i he kaha’u. Ko u talamonū atu Minisitā ki he to’o fatongia ‘oku ke fakahokó ‘i he Fakamaau’anga mo e Potungāue Pilīsone ‘i he taimi faingata’a ‘oku fiema’u ai ke hiki e tautea ki he ‘aisí pea mo malu foki e ngaahi pilīsone he ‘otu Tonga pea ko u tui pē ko e taimi ko eni ‘oku fakalalakala lahi ai ‘a e ngāue kuo fonu ‘amanaki ki he kaha’u pea ko u fakamālō atu Minisitā ‘i he lipooti ko ia mālō Sea ‘a e ma’u faingamālie.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Mo’ale Finau: Sea, ki’i faingamālie?

Sea Komiti Kakato: Ko u fakaongoongo atu au Fakafofonga ko e hā e me’a ‘oku ke fie me’a ki ai.

Mo’ale Finau: Mālō, tapu atu ki he Feitu’una Sea...

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Mo’ale Finau: ...tapu ki he Hou’eikí, Sea ...

<009:>

Taimi: 1150-1155

Mo’ale Finau: ... ko u tu’u pē ke fakamālō’ia e ngāue e Minisitā ko eni. Ko u tui Sea ko e va’a mahu’inga eni ki hotau fonuá. ‘Oku makatu’unga ‘a e ma’uma’uluta e melino e fonua ‘Eiki Sea pea mei he lava ke *fair* pea ma’u ‘a e fakamaau totonu ‘i hono Fakamaau’angá. Ko e lipooti ko eni ‘Eiki Sea ‘oku ou fakatokanga’i ‘oku mo’oni ‘oku lave ki he ngaahi me’a fakapa’anga, ngaahi vāhenga. Pea hangē ko e laú ‘Eiki Sea kuo pau ke tatau ‘a e *value* ‘o e pa’anga pea mo e *performance* mo e ngāue ‘oku fai kae lava leva ke hiki e ngāué, ‘i hono fakahoko ‘i he tu’unga fakamatoato ‘Eiki Sea pea lava ke fiefia e kakai e fonuá ke a’usia ‘Eiki Sea.

Ko e me’a ko ē na’e fai ki ai e lave ki he, ki he fiema’u ha tokoni ki ha ni’ihi ‘oku faingata’a’ia fakapa’angá ‘Eiki Sea ‘oku hā pē ia he peesi 36. ‘Asi pe ia ‘i he poini fika 2 ko hono fuofua

fakahoko 'a e Lao ki he Kau Faingata'a'ia (*Disability Policy*). 'A ia 'oku mahino mai pe ia 'Eiki Sea mahalo pē na'e fakahoko 'a e me'a ko eni 'i he mahino ki he Pule'angá pehē ki he 'Eiki Minisitā 'a e mahu'inga 'o e fakamaau totonú. 'Oku meimei ke mahu'inga ange ia 'i he pa'angá 'Eiki Sea 'a e fiema'u ke fakahokó. Pea ko ia ko u 'oatu pe au 'a e ki'i poini ko eni ko u tui na'e 'osi kamata lelei 'a hono fakahoko e me'a ko eni.

Pea 'oku hū atu pē 'Eiki Sea 'eku ki'i kole ki he 'Eiki Minisitā, mea'i pe eni ia he Minisitā 'Eiki Sea. 'I he vahefonua Ha'apai 'Eiki Sea 'oku tātai, 'oku, 'i he'ene tu'u he taimi ni 'oku 'ikai foki ke fu'u hiki 'emau faihiá ke a'u ki ha tu'unga ke ma'olunga ke lava ke me'a ange e Fakamaau Lahí 'i he fo'i tu'unga ko ē e Fakamaau Lahí. Meimei ko e ta'u eni ia 'e 1 pē 2 ko e meimei ko e fo'i *case* pe 'e 1 'i he tu'unga 'i he Fakamaau Lahí. Ka ko u kole pē 'Eiki Minisitā 'oku 'i ai pē mo e fanga ki'i, 'oku 'i ai pē fanga ki'i tohi kole 'i he lēvolo 'e fiema'u pē 'a e Failēsisita pe ko e, 'i he lēvolo Fakamaau Lahí hangē ko e ngaahi pusiaki fānau, a'u pē ki he fanga ki'i, ko e vete mali, a'u pē ki he fanga ki'i *application* he'ikai ke malava ia 'i he mafai 'o e Fakamaau Polisi.

Kole Ha'apai 12 ke hoko atu 'a e 'a'ahi tu'o 1 ange 'a e Fakamaau lahi ki Ha'apai koe'uhi ko 'enau ngaahi fiema'u ke fakakakato

Ko e ki'i kole pe ia na'a lava pē mu'a ke fokotu'u pē 'a e fo'i tu'o taha ko ē 'o e seketi ko ē 'o e ta'ú ke mau kau pē ai ka mau fakatahataha'i 'e he kaingá mo 'enau 'ilo pau mo nau sio pau pē 'Eiki Sea. 'I ai pē taimi kuo pau pē ke fai e fo'i 'a'ahi ko iá pea lava leva ke tātānaki 'enau fanga ki'i *application* ko e 'ai tohi ta'u mo e ngaahi me'a ko ia ke hū kātoa fo'i vaha'a taimi ko iá 'Eiki Sea. Ko 'eku sio ko ē 'Eiki Sea ki he fakamaau totonú ko e 'uhinga ia ko u 'oatu ai e, 'a e kole ko eni ke, 'oku meimei 'i he laumālie tataua ia pea mo e *Disability Policy*. 'Uhingá he ko Ha'apai 'Eiki Sea ko e heka he vaká ko e paasi pa'anga 'e 79 ke heka mai ha toko taha ke ha'u 'o fakafuakava'i 'a e pusiaki. Ko e fo'i fakamole te ne toe nofo heni 'o fakamole, te ne toe sio ki he loea. Hono tātānaki ko iá 'Eiki Sea 'osi *disability* pē fo'i tu'unga ia ko iá 'i he tu'unga 'o e faka'ekonōmika 'o e fonuá. Ko ia ko u kole ki he 'Eiki Minisitā na'a lava ke fai pē mu'a e ki'i fo'i seketi ko eni he 'e 'i ai pē me'a ia 'ohake ke tokoni ki he kakai, ki he vahefonuá. Ko ia pē Sea mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō, me'a mai 'e 'Eiki Minisitā.

'Eiki Minisitā Lao: Mālō 'aupito 'Eiki Sea. Ko e, ko e 'ū me'a ko eni 'oku kole he Fakafofongá ko u faka'apa'apa 'aupito pē 'Eiki Sea ka ko e malí ia mo e me'a ko iá 'oku fai pe ia he Fakamaau Polisi. 'Oku 'ikai toe 'omai ha mali ia ki he Failēsisitá 'i Tongá ni. Hangē ko e tohi ta'ú, tohi pe ia tohi ta'u fa'ele'i tohi ta'u pe ia 'i Ha'apai 'oku lava lelei pe ia. Ka ko e me'a ko ē ki he, ke 'i ai ha fo'i seketi pau 'a e Fakamaau'anga Lahí ki Ha'apai, 'Eiki Sea 'oku 'ikai ke 'i ai ha hopo ia he ta'u pea 'oku 'ikai ke 'i ai leva ha 'uhinga ia ke fakaheka ai ha me'alele 'a e 'Eiki Fakamaau Lahí mo e Fakamaau mo 'ene kau ngāue ki Ha'apai 'o 'ikai ke 'i ai ha me'a ia ke fai. Ko e, ko e, kapau na'e 'i ai ha 'ū hopo ia ai kuo pau pē ke fai e seketi ia ko iá 'i Ha'apai ka koe'uhí 'oku 'ikai ke 'i ai ha, ha ngaahi hopo ai 'oku 'ikai ke lava ai.

Ko e, na'e 'i ai e ta'u ia 'Eiki Sea na'e fai 'emau 'a'ahi Fale Alea ki Niuatoputapu mo e tau ange ai 'a e Tu'i Fakamaau Lahí ia ko e hopo pea u 'alu ai pē au 'o fai hopo 'i, 'o loea 'i Niua 'o fai e hopo ko iá. Ka ko e makatu'unga 'a e 'alu ko ē 'a e Fakamaau ko e 'alu ...

<002>

Taimi: 1155-1200

‘Eiki Minisitā Lao: ... pē ha hopo, ‘oku ‘ikai ko ene hoko ko e ‘alu takimamata, ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha silini tufa takimamata ia ‘a e Potungāue, ko e silini ngāue pē. Ka ‘oku, ko e ‘ū me’a kehe hangē ko e ngaahi me’a ‘oku fiema’u ki he Failesisita Seniale, Sea, ko ene fakahū pē ki he meili pea ‘omai fakataha ai mo e kole ke ngāue’aki e *copy*, kae ‘oua ‘e *original*, lava lelei pē mo e me’a ko ia, kuo tau fakalakalaka he tekinolosia lava lelei pē ‘ū me’a ko ia he taimi ni, pea ‘oku hoko lolotonga hoko pē ia, ko ene fiema’u ko ē ha me’a ‘oku ‘ikai ke ma’u e *original* mei he feitu’u, *email* ‘i mai pē ‘ū tohi kole mo e me’a ko ia, ha’u fakataha ai mo e kole ke ngāue’aki ‘a e *copy*, pea ‘oku lava pē ia, tali pē ia pea tali ai, tali ‘a e ‘ū fatongia kotoa ko ia ‘oku fai ‘Eiki Sea, mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā.

Mo’ale Finau: Sea ‘oku ou ‘amanaki pē na’e ki’i fakakaukau e Minisitā ki he me’a na’aku fakahoha’a ki ai, fai pē malí ia mo’oni pē ia ‘ilo’i pē ‘e he vale mo e poto ‘a e mali. Ko ‘eku ‘uhinga atu ‘Eiki Sea ki he vete mali fo’i vete eni ‘e 8 ‘i Ha’apai te nau ōmai kotoa ki heni ‘uhinga he ko e Fakamaau Lahi ‘oku ‘i Tonga ni. ‘Ai ke mea’i ‘ai ke toe fakakaukau ke vavevave ke fakakaukau.

‘Eiki Minisitā Lao: ‘Eiki Sea ko e fatongia ia ke ta’ota’ofi e vete, fakasi’isi’i e vete ‘i Ha’apai ‘ai ke fe’ofa’ofani ‘enau nofo.

Mo’ale Finau: ‘Oua te tau hanga ‘o ta’etoka’i e totonu ‘a e kakai, ‘oua te ke fakamalanga pehē, ko e ‘uhinga ...

Sea Komiti Kakato: Mālō, ‘e Fakafofonga mo e ‘Eiki Minisitā ko e me’a tau’atāina pē ia ‘a e kakai, ko e Fakamaau’anga ‘oku veteki mei ai ‘a e hoha’a mo e ‘uhinga ‘o e vete ‘a e kakai.

Mo’ale Finau: Sea tuku ke faka’osi atu ‘eku malanga.

Sea Komiti Kakato: Ko e ‘uhinga ia ‘a e fale ‘a e Fakamaau’anga ...

Mo’ale Finau: Mālō ‘aupito Sea.

Sea Komiti Kakato: ... ke fai e vete mali, ka ‘oku ‘i ai ha ongo me’a ‘oku ‘ikai ke na toe felotolotoi, kehe ia mei he ngaahi me’a ko eni toitoi holo he feitu’u ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha feitu’u ...

‘Eiki Minisitā Lao: Taimi foki ia Sea ke ‘i ai e Feitu’una ke fai ha ki’i fale’i fakalaumālie.

Mo’ale Finau: Mālō Sea, Sea ko e laumālie e fakahoha’a...

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā.

Mo’ale Finau: ... na’a ku ‘amanaki ko e Minisitā Lao te ne ongo’i e laumālie fakalao, ‘oku lahi ‘a e ngaahi *case* ‘i Ha’apai ‘oku ‘i he levolo ‘a e Fakamaau Lahi. ‘Oku ‘ikai ko e ‘uhinga atu au ko e mali, mali ia fai ‘i Kotu, ‘oku fai ‘i Vava’u fai ‘i Ha’apai, ko ‘eku ‘uhinga atu ko e fo’i vete eni ‘e 8 ‘Eiki Sea. Te nau folau kotoa mai e toko 8 ki heni, ko e ‘ikai ke ‘alu ange e Fakamaau Lahi ki Ha’apai, ‘oua te tau hanga ‘ai ke sio lalo ke pehē ke ta’ofi e me’a ko eni.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Sea ...

Sea Komiti Kakato: ‘Io, ‘Eiki Minisitā.

‘Eiki Minisitā Ngoue: ... ‘Ai ka u ki’i tokoni ki he Fakafofonga. ‘Oku ou lave’i pē ‘e au ko e Feitu’u na ko e tokotaha lao, ha e tu’u ‘a e lao, Fakamaau Lahi? pē ‘oku lava pē ‘e he Fakamaau Polisi. Pea kapau ‘oku ‘i he Fakamaau Lahi, ‘i ai ho fatongia ‘i he kupu ‘o e Konisitūtone, me’a mai ‘o liliu, fokotu’u mai ke liliu ‘a e lao ko ia, kae ‘oua te ke me’a mai ‘o tafulu pē ki he Minisitā ko ē, ‘oku mau lavea kotoa ai.

Mo’ale Finau: Sea...

‘Eiki Minisitā Ngoue: Pea ke me’a mai ‘oku fai ha sio lalo, ‘ikai ke fai ha sio lalo ki he kakai. Ko e Feitu’una ‘oku ta’efai ho’o ngāue.

Sea Komiti Kakato: Mālō, me’a mai Fakafofonga.

Mo’ale Finau: Sea, ...ki he Minisitā ko eni ke tau ‘ai lelei pē ‘etau me’a, tau ki’i siosio takai ...

‘Eiki Minisitā Ngoue: Sea ‘oku ‘ai lelei pē.

Mo’ale Finau: Ko e ‘uhinga ko ē ‘a e Tu’i ‘Eiki Sea ke tau fili fakapotopoto ...

‘Eiki Minisitā Ngoue: Kapau ‘oku ‘i ai ha me’a he lao ‘oku ...

Veivosa Taka: Sea kau ki’i fakatonutonu atu Sea.

Mo’ale Finau: ... Na’e ‘uhinga e Tu’i ke tau fili fakapotopoto ke fakapotopoto’i kakai ke hū mai ki Fale ni, ‘oua te tau ōmai pē ‘o lea noa’ia he me’a ‘oku ‘ikai ke te ‘ilo’i.

Sea Komiti Kakato: ‘E Ha’apai... ‘Io mou fakamokomoko pē ‘oku ‘i ai e mo’oni e me’a ‘a e ‘Eiki Minisitā, ‘a e Minisitā Ngoue....

‘Eiki Minisitā Ngoue: Ke me’a ki hē Sea, ki he fa’ahinga me’a ko ē ...

Sea Komiti Kakato: ... ki he lao ke fa’u ke ‘omai ki heni ‘i he fatongia faka-Konisitūtone.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Ke toki me’a mai pē ki he Fale ni, totonu ke ke mea’i lelei ‘a e tu’unga ‘oku ‘i ai.

Mo’ale Finau: Sea, ko ‘eku ‘uhinga atu ‘Eiki Sea he ko e vete ko e Fakamaau Lahi pē ‘oku ne fakahoko.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Me’a mai ‘o kole mai ki he Fale ke liliu.

Mo’ale Finau: Ko e toki fo’i me’a kimui e lao ia, ‘oku ou fokotu’u atu ki he Minisitā Lao ‘Eiki Sea...

‘Eiki Minisitā Ngoue: ...he ‘oku ‘i ai ho fatongia liliu lao.

Mo’ale Finau: ... he ko e Minisitā Lao ‘oku ne lava ‘o fai ‘a e tokoni...

Veivosa Taka: Sea kau ki’i fakatonutonu atu Sea, tapu pea mo e Feitu’una ‘Eiki Sea, tapu pea mo e Fale ‘Eiki ni ...

Sea Komiti Kakato: Ko e fakatonutonu e.

Veivosa Taka: ‘Eiki Sea ko ‘eku fakatonutonú ke ke tokanga’i ange mu’a ‘a e tokotaha ko eni hangē ‘oku nofo pē ia ‘o fakatupu kē mai. Ka ‘oku ‘ikai ke u fie kē au, ka ko ‘eku kole atu ke tukuange mu’a ke me’a mai e ‘a e ...

‘Eiki Minisitā Ngoue: Sea ke u fakatonutonu angé Sea, ko e hā ho’o kaunga ho’o kaunga ki ai?

Veivosa Taka: Ke me’a mai e tokotaha ko ē kae ‘alunga lelei.

‘Eiki Minisitā Ngoue: Ko ‘eku talanoa ‘aku mo e tokotaha ko eni, ko e hā ho’o kaunga ‘au ki ai ‘oku ke tuputāmaki noa’ia ai?

Veivosa Taka: Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mou fefakalaumālie lelei pē Hou’eiki...

‘Eiki Minisitā Ngoue: ...he ē Fakafofonga, ko e hā ho’o kaunga ki ai. Ki’i ...

‘Eiki Minisitā Lao: Sea ‘ai a ka u tali atu atu.

‘Eiki Minisitā Ngoue: ... me’a mai angé kia au, ko e hā ho’o kaunga ki ai.

Sea Komiti Kakato: Mālō, ‘Eiki Minisitā laumālie lelei pē ...

[Redacted]

Sea Komiti Kakato: laumālie lelei pē, ‘e ‘Eiki Minisitā Lao, mou me’a ki lalo mou tauhi e maau ‘etau ngāue mou laumālie lelei.

Mo’ale Finau: Mālō ‘Eiki Sea. Sea tuku mu’a ke hoko atu ‘eku fakahoha’a.

Sea Komiti Kakato: ‘E ‘Eiki Minisitā Lao, ‘oku ‘ikai ke u toe fiema’u ke toe me’a ha taha ko e Minisitā Lao, ei. Hou’eiki mou tauhi ke maau hoku Fale na’a tuku eni ka u hoko atu kia kimoutolu mo e taufale.

Mo’ale Finau: Mālō ‘Eiki Sea, tuku mai pē ha’aku faingamālie ...

Sea Komiti Kakato: ... ‘oua te mou anga ta’emaau.

Mo’ale Finau: Sea ‘oku ou ‘oatu ‘a e fakakaukau ko eni ‘Eiki Sea, ‘oku ou fokotu’u atu, ke toe fai hano toe *review* ‘a e Fale ko eni.

Sea Komiti Kakato: ‘Eiki Minisitā Fakalotofonua na’e ‘i ai ha me’a te ke me’a ki ai, kuo kamata ke mahino e me’a ia ‘oku me’a ki ai.

Mo’ale Finau: ‘Oku ou fokotu’u atu ‘Eiki Sea, he na’e tonu ‘eku fakamalanga, ko ‘eku fakamalanga ‘i he lipooti ‘a e Minisitā Lao, pea na’a ku kole ki he Minisitā Lao ke kole ki he Fakamaau Lahi ke ‘a’ahi ange ki Ha’apai ko e fo’i vete ‘e 8 ‘oku ‘ikai ke ‘i ai ha’anau silini fe’unga ke nau ōmai ki Tonga ni.

Sea Komiti Kakato: Sai Hou’eiki kau Satini tuku ia, mou tauhi e maau Hou’eiki, mou laumālie lelei tau liliu ai ‘o Fale Alea.

(Liliu ‘o Fale Alea, me’a mai ‘a e ‘Eiki Tokoni Sea, Lord Tu’iha’angana)

‘Eiki Tokoni Sea: Mālō ‘aupito e feme’a’aki Hou’eiki toloi e Fale Alea ki he taimi 2.00.

(Toloi e Fale Alea ki he 2)

<005>

Taimi: 1400-1405

Sātini Le’o: Me’a mai ‘a e ‘Eiki Tokoni Sea ‘a e Fale Alea.

‘Eiki Tokoni Sea: Mālō ho’omou laumālie Hou’eiki ki he ho’ataani hoko atu ai pē ‘etau ngāue Komiti Kakato, liliu ‘a e Fale Alea ‘o Komiti Kakato.

(Liliu ‘o Komiti Kakato pea me’a mai ‘a e Sea ‘o e Komiti Kakato ki hono me’a’anga)

Sea Komiti Kakato: Fakafeta’i ki he ‘Otua Mafimafi he laumālie lelei ‘a e ‘Eiki Palēmia kae ‘uma’ā ‘a e Fale ‘Eiki ni. Hou’eiki na’a tau mālōlō houa ‘aneuhu ‘oku tau kei fai pē feme’a’aki ‘i he Fakamatala Fakata’u ‘a e Potungāue Fakamaau’anga, ka ‘oku kole atu ‘oku lave’i he motu’a ni ia kuo mahino, me’a na’e tokanga ki ai ‘a e Fakafofonga Ha’apai 12, ka ‘oku ou kole ki he Minisitā Lao ko e Fale Alea eni ko mou me’a faka-Fakamaau’anga ke mahino lelei ia mei ho tafa’aki kae fai mu’a ha’o fakamaama faka’osi mai ‘a e Fakafofonga Ha’apai 12 na’e me’a, ko ‘e ne lava pē ia ‘oku tau pālōti, mahino e fakamatala ia me’a mai ‘Eiki Minisitā Lao.

‘Eiki Minisitā Lao: Mālō Sea tapu mo e Feitu’u na ‘Eiki Sea mo e ‘Eiki Palēmia mo e Hou’eiki Komiti Kakato. ‘Eiki Sea ko e me’a ko ē na’e vivili ki ai ‘a e Fakafofonga ko ‘e ne fo’i hopo vete ‘e 8 ke ‘ave ai ‘a e Fakamaau’anga lahi ki Ha’apai. Sea ‘oku ou faka’apa’apa ko e me’a ni na u faka’amu ke ‘oua te u lea’aki he koe’uhí ko e totongi vete ‘oku pa’anga pē ono ngofulu ‘a e Fakamaau’anga pea mo e lesisita e ki’i me’a pea mo ‘ai ke tufa mo e fanga ki’i tohi kole. Ko e loea ‘oku 1,500 ia pea kapau te nau tānaki ‘a e ono ngofulu ‘e 8 400 ko e *travelling allowance* ‘a e Fakamaau ‘oku ‘ikai ke 400 ko e me’alele ko ē ‘a e Fakamaau he ‘ikai ke 400, ko e failēsisita ko ē ‘o e Fakamaau’anga lahi kuo pau ke ‘i ai ‘a e failēsisita kuo pau ke ‘i ai ‘a e Kalake, fu’u lahi e naunau ko ia ke ‘ave Sea.

<007>

Taimi: 1405-1410

Fiema'u 'e he pule'anga ke ma'ama'a e totongi ke fua 'e he kakai.

'Eiki Minisitā Lao : Ko u tui kapau 'e ngāue'aki 'e he Fakafofonga na'e 'i ai e *practice direction* na'e tufa mai 'e he Tu'i Fakamaau Lahi 'i he uike kuo 'osi ki he Loea kotoa pē 'i Tonga ni. Ko e founa 'e ngāue'aki ki he vete, koe'uhi ke ma'ama'a ange ki he kakai mo nounou 'a e taimi mole ko ē 'o e Fakamaau'anga 'i he vete. Hangē ko eni Sea. Kapau 'oku 'i ai ha vete ia 'oku felotoi pē ongo faha'i kuo 'osi e ta'u 'e 2 ia, ko 'ena laka pē 'o fakamo'oni he ki'i foomu, fakafonu pea fakahū ia fakamo'oni ki ai pea fakahū ia ki he Fakamaau'anga pea fai pē ia 'e he Fakamaau 'ikai ke toe fiema'u ha Loea ia ke folau mei Ha'apai 'o fai e hopo ko iá ke toe fakamole. 'Oku ma'ama'a pē totongi ia ko ē 'a e Pule'anga 'Eiki Sea. Ko e Loea 'oku mamafa. Na'e 'ikai ke u fie lea'aki koe'uhi ko au 'oku ou laiseni mo au, ka ko e fanga ki'i me'a eni ia 'oku hangē ko ē ko e *bread and butter* eni ia 'a e Loea ko 'ene pehē mai pē ko e fo'i vete eni mei muli, 'osi fika kita ki he 3 afe pē 4 afe ki 'olunga. Ko e 'ai ko ē 'i Tonga ni, ko 'ene vete pē 'ikai ke te toe fehu'i 'e kita ia pē 'oku felotoi pē 'ikai, 'osi li atu 'a e 1500 pea toki tānaki mai ai mo e fanga ki'i me'a kehekehe 'o 'alu 'alu hake ai pē ki 'olunga.

Ko ia 'oku ou kole atu Fakafofonga, mālō 'aupito e kolé, ka tau 'ai pē mo ki'i fakakaukau mo fakapotopoto koe'uhi ko e ngaahi 'elemeniti 'o e me'a ko iá 'Eiki Sea fu'u lahi vale 'a e fakamole ki he fatongia kapau ko e ki'i fo'i hopo 'e 8. Tukuange kapau 'oku nau felotoi, tukuange ke na ō mai 'o fakafonu 'a e foomu fo'ou ko ē pea nau fai pē 'enautolu 'enau hopó 'ikai ke toe fiema'u ha Loea, pea 'e ma'ama'a 'a e kavenga ia kiate kinautolu 'Eiki Sea. Faingofua pē me'a kotoa, mālō 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato : Mālō 'aupito 'Eiki Minisitā Lao. Fakafofonga, fakamā'opo'opo mai ka tau pālōti ā.

Mo'ale Finau : Sea tapu mo e Feitu'ú na fakamālō ki he 'Eiki Minisitā Lao hono 'omai totonu e totongi 'a e kau Loea, pea fekau'aki pea mo e vete pea 'oku mahino pē ki he motu'á ni Sea. Hangē kiate au 'oku pa'anga 'e 103 hono fakahū. Ko u tui hangē ko e ngaahi *fee*. 'Eiki Sea ko e laumālie na'a ku 'ohake ai e me'á ni ko e laumālie pē 'i he'eku fakakaukau mo e ngaahi me'a kehekehe pē ia 'i he lēvolo Fakamaau Lahi 'oku 'ikai ko e vete pē 'Eiki Sea. Kaneongo ia kapau ko e talí ē 'oku 'omai fekau'aki pea mo e fakamole 'Eiki Sea, me'a pē ia 'o e Pule'anga 'o e 'ahó ke nau, mālō.

'Eiki Minisitā Lao : Sea, 'oku 'ikai ko e ngata pē 'i he me'a ko ē. Ka 'i ai ha hopo Fakamaau'anga Lahi, kuo pau ke fai e fatongia ia 'o e Pule'angá ka ko e 'alu ko ia ko ha fo'i vete 'e 8, Sea 'oku fakavalevale ia. Ka 'o kapau 'oku 'i ai ha hia, kuo pau ke tu'utu'uni 'e he Lao faka-Fakamaau Lahi kuo pau ke fai e fatongia ia ko ia. 'E fai ia 'e he fonuá, ka ko e lolotonga ko ia he'ikai ke 'i ai ha hopo Fakamaau Lahi ke 'i ai ha 'uhinga lelei ai, ko e vete ia 'oku hangē pē ko e lau ko ē 'a 'Alo, ko e me'a pē ia 'oku tolonga 'e 'ikai mate ai ai ha taha ia Sea. O mai pē ki Tonga ni 'o 'ai ai.

Mo'ale Finau: 'Eiki Sea kuo fe'unga 'a e fa'ahinga lau pehē.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā Lao. Me'a mai koe.

Mo'ale Finau: 'Eiki Sea faka'amu atu pē ke mahino ki he Minisitā ko eni, 'oku 'i ai 'a e ngaahi, tukuange pē mu'a 'eku tau'atāina ke u malanga 'Eiki Sea, 'oku 'i ai 'a e ngaahi me'a kehe, makehe mei he vete, 'oku 'i he levolo pē ia 'o e Fakamaau'anga Lahi Failēsisita. Ko e taimi ko ia 'oku me'a ange ai 'a e Fakamaau Lahi ki Ha'apai mo Vava'u, 'alu ange ia mo 'ene kau folau. Ko e

kau folau ko ia 'oku 'i ai 'a e Failēsisita mo e ni'ihī 'oku 'i ai 'a e ngaahi me'a ko e ngaahi kole mo e ngaahi me'a 'oku 'i he lēvolo ia ko ia. 'Oku lava ia ai 'Eiki Sea. Sea, kole mu'a ki he Minisitā ke tukuange mai mu'a 'eku miniti 'e 10..

'Eiki Minisitā Lao: Ko u feinga atu ke ta'ofi kei taimi. Koe'uhi ko e me'a ia ko ē ki he Failēsisita ko e Failēsisita Seniale ki he tohi mo e ngaahi kole ko ia, 'oku kole mai ki he motu'á ni. Te u folau ki Ha'apai 'o 'ai ha fo'i kole 'e 3?

Mo'ale Finau: 'Eiki Sea kole ange mu'a ke tukuange mai mu'a 'eku malanga ke u tau'atāina...

'Eiki Minisitā Lao: 'Ikai Sea ko e me'a ko ia...

Sea Komiti Kakato: 'E Fakafofonga,

<008>

Taimi: 1410-1415

Mo'ale Finau: ... Ko 'eku 'uhinga 'eku fakamalanga 'Eiki Sea ...

'Eiki Minisitā Lao: Na'a ku fakamatala 'anenai ki he faingofua mo e founa ...

Mo'ale Finau: 'Eiki Sea ko e fakatonutonu pē te u tangutu ai ki lalo. Fakatonutonu pē.

Sea Komiti Kakato: ... Minisitā Lao, Fakafofonga kou tui au kuo mahino e me'a ia 'oku fai ki ai e 'a e ...

Mo'ale Finau: 'Eiki Sea ...

Sea Komiti Kakato: 'A e feinga 'a e ...

Mo'ale Finau: 'Eiki Sea tuku mai 'eku miniti 'e 10 ke u 'osi.

Sea Komiti Kakato: Kou tui, ka kou tui 'e Fakafofonga he'ikai ke tau lava tautolu he Fale Alea ni 'o solova ai 'a homou ngaahi fatongia fakaloea ko ena mo e me'a fakafakamaau'anga 'i Fale ni pea kou lave'i 'e 'i ai pē homou taimi 'a moutolu hangē ko e me'a ki ai e 'Eiki Minisitā Lao te mou toki tālanga fakaekimoutolu moutolu ai. Ka ke ...

Mo'ale Finau: 'Eiki Sea, mālō 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Tu'u mai faka'osi ho'o ...

Mo'ale Finau: 'Eiki Sea ko 'eku sio ko ē ki he fu'u pa'anga ko ē lau kilu 'o e totongi 'o e Fakamaau Lahi tolu kilu ua kilu mo e ngaahi fakamole 'Eiki Sea 'oku taau ke 'i ai e fo'i circuit tu'o taha ia ki Ha'apai he 'oku 'ikai ko e vete pē 'oku lahi 'oku fanongo mai e kāinga Ha'apai 'Eiki Sea 'oku lahi e ngaahi 'a e ngaahi 'ū me'a ia 'i he angamaheni ko ē 'o Ha'apai 'Eiki Sea ko e taimi ko ē 'oku 'alu ange ai e Fakamaau Lahi 'oku muimui ange ai 'ene kau folau. Failēsisita, pea toki vahe atu leva e ngaahi ngāue 'Eiki Sea. Pea nau ō ange pea toki lava leva ke fakahoko 'Eiki Sea. 'Oku 'ikai ko e vete pē ka neongo ia 'Eiki Sea 'oku kuo lava hoku fatongia ke u hanga tuku atu ki he Pule'anga fakatatau ki he lipooti 'i he peesi 36 'Eiki Sea na'e 'ohake he Fakafofonga Fika 4 'anenai 'ene fehu'i fekau'aki pea mo hono tokonia ha ni'ihī 'oku

faingata'a'ia fakapa'anga ke fakafofonga'i kinautolu 'i he hopo 'a ē na'a ku lave ki ai he fo'i poini fika ua mei 'olunga 'i he *disability policy*. Ko e *disability policy* ko e *policy* 'a e Pule'anga 'o ha fonua pē 'i mamani. 'Oku 'i ai 'enau *policy* ke fakapapau'i 'oku 'ikai ke tōnōnou 'a hono kumia 'a e totonu 'a ha taha. Ko e totonu 'a ha tangata'i fonua 'Eiki Sea pē ko hono right 'oku mahu'inga ange ia 'i he pa'anga mo ha toe me'a. Pea 'oku hanga leva 'e he ngaahi fonua 'o fokotu'u 'a e fo'i *policy* ko ia ke ne feau 'a e ni'ihi ko ē 'oku tōnōnou fakapa'angá. Ko hono 'uhinga ko 'enau totonu. Pea na'e fehu'i 'e he Fakafofonga Fika 4 'anenai pē 'oku 'osi fai ha me'a pehē pea na'e tali mai 'ikai kei kumi hano silini ka 'oku fakamatala mai ia he fo'i fika ko ē 'Eiki Sea ko hono, 'oku fakahoko ko hono fuofua fakahoko ē 'o e Lao ki he Kau Faingata'a'ai, *policy* pea ko e 'uhinga ia 'Eiki Sea 'eku fakamalangá he ko e ni'ihi ko ē 'oku folau mei Ha'apai ki heni 'i he me'a faka Fakamaau Lahí 'oku 'i ai e ni'ihi ai 'Eiki Sea 'oku *disable* 'oku 'ikai ke nau ma'u ha pa'anga fe'unga ke nau folau mai ai ki Tongatapu ni. Pea ko e 'uhinga ia 'o e laumālie 'o e kolē na'e totonu pē ke laumālie lelei 'a e Pule'anga. Ko e laumālie 'o e kolē fo'i tu'o taha 'i he taha ke ne feau 'a e ki'i ni'ihi ko ia 'a ē 'oku nau tō 'i he fo'i *category* ko ē 'o e *disability* ke nau lava kae 'aonga ki ai e fo'i *policy* 'a e Pule'anga 'Eiki Sea ko e laumālie na'e 'oatu he motu'a ni 'Eiki Sea. Ko ia 'oku 'oatu pē fakamālō ki he 'Eiki Minisitā ...

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Mo'ale Finau: Mole ke mama'o ha 'uhinga ko e 'uhinga pē ke 'i ai pē ha faingamālie pehē tu'o taha pē he ta'u pea lava ai e kapau 'e kapau 'oku 'i ai ha taha mole hono tohita'u 'e *apply ia* ki he fo'i lēvolo ko ia. Ka ai ha liliu ha hingoa *apply* ki he lēvolo ko ia 'oku 'ikai ke lava ia he Fakamaau Polisi kātoa e 'ū me'a ko ia 'e lava 'o fakahoko he *policy* ko eni 'Eiki Sea ko e laumālie ia mo e 'uhinga 'o e fokotu'u ko eni.

Sea Komiti Kakato: Mālō me'a mai Minisitā.

'Eiki Minisitā Lao: Ko e liliu hingoa ia mo e me'a 'e 'omai pē kole kiate au. 'Oku 'ikai ko e fiema'u e Fakamaau Lahi ia ki ai. Tonu ke mea'i pē ia he Fakafofongá. 'Oku 'omai ia 'i hoku fatongia ko e Failesisita Seniale. Pea 'oku 'omai pē liliu hingoa, tohi tōmui fānau. Ko e tohi e pekia kuo fuoloa hono ta'elesisita 'i he Pule'anga ni 'oku 'omai pē ia ki he mafai e motu'a ni. Pea 'oku lava pē ia 'Eiki Sea ngaahi founa ko ē kuo u fakamatala ki ai 'anenai lava lelei pē ia kuo fakalakalaka e tekinolosia 'i Tonga ni he taimi ni pea 'oku faingofua pē hono ngāue'aki ta'e'iai ha fu'u fakamole ke tau fai ki ai ma'ama'a pē ia. Ma'ama'a pē kavenga ia Sea ka ko 'etau 'ai pē 'e tautolu ke fu'u lahi. Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Sea.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai e Minisitā Fakalotofonua.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Tapu pea mo e Feitu'una Sea tapu pea mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakatō tuku mu'a ke u fai e ki'i fehu'i pē ia ko eni Sea na'a 'aonga pē ke tokoni ki he 'etau tali fehu'i 'oku faí. Ko 'eku fehu'i 'a'aku ki he 'Eiki Minisitā Laó pē 'oku ai ha kau Loea 'oku fakangatangata pē 'enau ngāue 'i ha feitu'u 'i Tonga ni 'i Ha'apai, ki Vava'u Niua mo Niua pē 'oku 'atā pē ki ha fa'ahiga feitu'u pē ke nau a'u ki ai he 'e lava pē ke to'o mai e kau vete kau mali vete ko ē 'a Ha'apai ki Tonga ni ke fakahoko heni 'a e hopo vete ko ia moe lahi 'a e fu'u fakamole 'oku tau fanongo ki ai Sea malo.

Taimi: 1415-1420

Sea Komiti Kakato: Mālō.

‘Eiki Minisitā Lao: Mālō Sea. ‘E, ‘oku sai pē fehu’i ‘Eiki Sea ka u tali atu pē. ‘Io, ‘oku ‘i ai ‘a e ni’ihi ‘oku fakangatangata pē ‘i he ngaahi vahefonua ko ē ‘oku nau ngata aí. Pea ‘oku ‘i ai e ngaahi hopo ‘oku ‘ikai ke ngofua ke nau a’u ai ki he Fakamaau’anga Lahí ‘i he makatu’unga pē tu’utu’uni ‘a e Tu’i Fakamaau Lahí ‘Eiki Sea. Mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō. Mahalo kuo fiamālie e Hou’eiki ki he feme’a’akí. Kalake tau pālōti. Ko ia ‘oku loto ke tali ‘a e Fakamatala Fakata’u ‘a e Potungāue Fakamaau’angá 2019/2020 fakahā ‘aki e hiki ho nima.

Paloti pea tali Fakamatala Fakata’u ‘a e Potungāue Fakamaau’anga 2019/2020.

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a Siaso Pohiva, Losaline Ma’asi, Penisimani ‘Epenisa Fifita, Mo’ale Finau, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā e Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā e MEIDECC, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Ngoue, ‘Eiki Minisitā Polisi, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, Saia Ma’u Piukala, ‘Eiki Nōpele Havea Tu’i’ha’angana. ‘Oku loto ki ai e toko 16 ‘Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘aupito Hou’eiki. Mālō ‘oku tali e fakamatala fakata’u ko ení. Mou me’a hifo pē ki he’etau hoko hifo ki he 5.2. ‘A ia ko e Fakamatala Fakata’u Potungāue Tamate Afi ia mo e Me’a Fakafokifā ‘a Tongá. Fakamatala Fakata’u eni ‘o e 2019 mo e 2020. Ko ia ‘oku faingamālie ‘Eiki Minisitā pea me’a mai. ‘Oku ‘atā pē feme’a’akí pea kapau he’ikai ke fai ha feme’a’aki, Hou’eiki tau pālōti leva. Mālō.

Fakamatala Fakata’u Potungāue Tamate Afi mo e Me’a Fakafokifā 2019/2020.

‘Eiki Minisitā Polisi: Tapu pē pea mo e ‘Eiki Sea e Komiti Kakató. Fakatapu atu foki ki he Hou’eiki Mēmipa e Komiti Kakató kae ‘uhí kae ‘atā ke fakahoko atu e, ‘e he motu’á ni ‘a e Fakamatala Fakata’u ki he Lipooti ki he Ngāue na’e fai ki he Potungāue Tamate Afi ‘i he 2019 pea mo e 2020. ‘Eiki Sea ko e fakamatala fakata’u ko ení ‘oku makatu’unga ia ‘i he pa’anga pea mo e ngāue mo e fatongia na’e fakahoko he Potungāue Tamate Afi ‘i he ta’u ko eni e vaha’a ta’u ‘o e 2019 mo e 2020 ‘Eiki Sea. ‘Oku ‘i ai hono talamu’aki koe’uhí he tefito’i fatongia ka ‘oku makatu’unga kotoa ‘a e ngaahi fatongia ko ení ‘Eiki Sea ko e ngaahi fakamatala ko ē ‘oku ‘omaí ko e ngaahi visone mo e ngaahi fakakaukau pea mo e taumu’a ngāue ‘a e Potungāue Tamate Afi.

‘Eiki Sea ko e ngāue ki he ngaahi fakahoko fatongia ‘a ia ‘oku meimei makatu’unga eni ki he malu ‘a e ngaahi koloa ‘a e kakaí pea mei he afi pea mo e ngaahi me’a fakafokifā ‘a ia ko ē ‘oku ala hoko ko ē ke fai ki ai e ngāue ‘a e potungāue ‘Eiki Sea. Pea ko e faifatongia ‘Eiki Sea ko e, ke mea’i pē pea mea’i he Fale ni ko e potungāue ko ení ‘oku ha’i fakataha pē ‘a e Patisetí ‘i he ta’u fakapa’anga ko ení ‘a e Potungāue ko eni ko ē Tamate Afi pea mo e Potungāue Polisi. Pea ‘i he’ene halafononga mai ko eni ko ē ki he ta’u ko ení ‘oku meimei ko e pa’anga pē mahalo ‘e 2 miliona ‘oku mai ‘aki ko ē ki he Tamate Afi ke fai ‘aki ‘enau ngaahi fakahoko fatongia ‘Eiki Sea.

Pea ko e, 'oku 'i ai 'a e ngaahi visone mo e ngaahi fakakaukau ki he malu'i ko ē mo'ui 'a e kakaí 'Eiki Sea pea 'oku 'i ai mo e fakakaukau pē 'a e potungāué 'oku 'osi hā atu pē 'i he fakamatala fakata'u ko ení ki he ngaahi visoné. Ke malu'i e ngaahi sōsaietí hangē ko ia 'oku 'asi ko ē he peesi 6 mo 'enau fiefiá. Ko e kongā ia e ngaahi visoné, fakahoko fatongia ki he kakai 'o e fonuá, ngaahi ngāue kae tautautefito pē ki he afi.

Pea 'i he'ene hoko mai ko ē ki he taimi ní 'Eiki Sea ko e kakai ko ē 'oku nau hanga fakahoko e fatongia ko ení 'Eiki Sea kae fakahoko atu pē.

<002>

Taimi: 1420-1425

Taha pe va'a Potungaue Tamate Afi 'oku tu'u 'i Ha'apai.

'Eiki Minisitā Polisi: Ko Vava'u mahalo 'oku 'i ai e *station* ai pē 'e 2, ki Vava'u kātoa, ko Ha'apai 'oku 1 pē, ko Tongatapu 'a ia ko Nukunuku, Nuku'alofa, Lapaha. Pea ko e 'uhinga 'eku fakahoko atu ko ení 'e 'Eiki Sea he 'oku ou tui 'oku 'osi me'a kotoa pē 'a e Fale ni ki he faifatongia ko ē 'oku nau fai, pea mo hono anga hono fakapa'anga pea mo e anga 'o e ngaahi fatongia mo hono tokolahi, ka 'oku lahi e ngaahi pole ia ke'uhi 'oku tonu ke toe fakalelei'i e ngāue 'o fakatatau ki he anga ko ē tekinolosia 'o e 'aho ni, pea mo e anga ko ē ola e ngāue 'Eiki Sea, he 'oku, ko e me'a ia ko ē 'oku fai ki ai e hoha'a 'i he taimi ni ki he kau ngāue tamate afi. Sea ko hono fakahū mai 'a e ngaahi polokalama koe'uhi ke toe fakatokolahi 'a hono kau ngāue pea mo e 'uhi mo e ngaahi fakalelei ki he tekinikale 'Eiki Sea. Ka ko e me'a ko ē na'e fakahoko atu 'anenai koe'uhi ki he anga ko ē lahi ko ení ko ē tau pehē hangē ko Ha'apai kapau 'oku 1 pē, ko hono toe ko ē 'ū 'otumotu ko ē 'o Ha'apai 'Eiki Sea, 'oku 'ikai ke 'i ai ha, 'ikai ke 'i ai ha fatongia ia mei he 'ū 'otumotu 'a ia ko hono malu'i fakatamate afi, 'a ia 'oku fai pē pea mei Pangai.

Pea ko hono ua 'Eiki Sea, 'oku 'ikai ke 'i ai ha vaka ia ke fakahoko 'aki honau ngaahi fatongia ki he ngaahi 'otumotu. 'A ia 'oku kau ia 'i he ngaahi me'a 'uhinga hono fakahoko mai ki he Fale ni, 'e malava 'e he Fale ni ke toe fa'u ha ngaahi fakakaukau mo ha ngaahi fokotu'utu'u ke fakalelei'i 'aki e fakahoko fatongia ko ení. Pea hangē pē ko ia 'oku mou mea'i pē hangē ko ē 'oku hoko 'i Tonga ni, 'oku si'isi'i ha fale ia 'e vela 'e lava 'o fakahaofi, makatu'unga 'i he ngaahi tu'unga ko ē 'oku 'i ai ko ē, 'atu 'a e fakatātā ko ení 'Eiki Sea.

Ko Vava'u kapau 'e vela ha fale 'i Leimatu'a ko e 'utu'anga vai 'oku 1 pē, 'oku fai pē 'i Neiafu. 'A ia 'oku tonu ke fakalelei'i lahi 'aupito e ngaahi kolo kotoa ia ke 'i ai ha me'a 'utu'anga vai ke 'utu ai 'a e ngaahi loli tamate afi, pea 'oku tonu ke toe fakalelei'i mo e Potungāue ia 'osi fai pē hono fakahū e 'ū fatongia ko ení 'e 'Eiki Sea, ka 'oku pau pē ke kakakaka māmālie. Pea hangē ko Tonga ni, mahalo ko Nuku'alofa ni 'oku 'i ai e ngaahi, 'a e ngaahi paipa vai ai 'e lava 'o 'utu ai 'a e ngaahi loli ko ení tamate afi 'Eiki Sea.

Toko 120 kau ngaue Tamate Afi.

Ko e ngaahi fakamatala ko ení 'e 'Eiki Sea 'o fakatatau ki he ivi pea mo e faifatongia. Ko e tokolahi ko ē 'o e kau ngāue ko e tangata 'oku 'i ai e kakai tangata ai hangē hūfanga 'i he fakatapu ko e toko 88, kakai fefine 'e toko 22, 'o 'alu hifo ko ē ki he toko 120. Ko hono tokolahi ia 'i he vaha'a ta'u ko ení na'e fai ai ko ē 'a e fakamatala pa'anga ko ení Sea 'i he

peesi 14. Ka ko e me'a ko ē 'oku fai atu ki ai 'a e tokangá ia, na'e lava lelei pē fatongia 'o fai, pea ko e tōnounou 'oku mahino pē, ka koe'uhí 'oku ou tui ko e me'a ia 'a e Fale ni ke fakahū mai 'a e Fakamatala Fakata'u pea 'oku tonu mou me'a kotoa pē 'oku 'i ai pē ngaahi fakalelei 'oku tonu ke fai. Pea 'oku ou tui ko e fatongia ia 'o e Fale, ka ko e fatongia na'e tuku ki he 'Eiki Minisitā 'i he vaha'a taimi ko eni ko e pa'anga mo e ngaahi me'a kotoa ko ē na'e 'omai ke fai'aki e ngāue na'e lava lelei pē 'o fai.

Fiema'u ha tokoni fakapa'anga ki he potungaue.

Ka 'oku hangē ko ia ko ē 'oku 'asi 'i he vīsone 'oku 'i ai e ngaahi me'a ia 'oku tonu ke fakalelei'i, pea 'oku ou tui 'uhinga ia hono 'omai ko ē ki he Fale ni, ke 'uhi ke fai ha fakakaukau 'a e Fale ki he anga hono fokotu'utu'u e lao, mo hono toe foaki mai ha silini ke toe lahi ange mo ha ngaahi mafai. Pea kapau 'oku 'i ai ha ngaahi lao 'oku tonu ke fakalelei'i, 'oku ou tui 'i he vā 'o e kakai pea mo e Potungāue pea 'oku ou tui 'oku kau lahi 'a e Fale ni ia ki ai Sea. Kapau 'oku 'i ai ha me'a 'oku fiema'u ke toki fehu'i mai, 'oku 'ata'atā pē ke fai atu, ka ko e fakahoko fatongia ia na'e fai 'i he ta'u ko eni na'e lava lelei pē 'i he pa'anga na'e tukuange mai 'e he Pule'anga ke fai'aki e ngāue. Ngaahi vīsone ko e hanga ia he sio ki he kaha'u Sea, ko ia Sea mālō 'aupito. Fokotu'u atu.

Pāloti Fakamatala Fakata'u Potungāue Tamate Afi 2019/2020

Sea Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā, sai kalake tau pāloti, 'ikai ke toe 'i ai ha fehu'i. Ko ia 'oku loto ke tali e Fakamatala Fakata'u Potungāue Tamate Afi, ko e me'a fakafokifā 'a Tonga 2019/2020, fakahā 'aki 'a e hiki ho nima.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Siasia Pohiva, Losaline Ma'asi, Semisi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngaue Fakalotofonua...

<005>

Taimi: 1425-1430

Kalake Tēpile: ...'Eiki Minisitā e MEIDECC, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Veivosa Taka, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Havea Tu'iha'angana, pea mo e 'Eiki Minisitā Ngoue loto ki ai e toko 18 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō, tali eni Fakamatala Fakata'u ko ia, mou me'a hifo ai pē ki he 5.3 Fakamatala Fakata'u 'a e Komisoni 'Uhila 2019/2020 mālō.

Fakamatala Fakata'u Komisoni 'Uhila 2019/2020.

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu pea mo e Sea kae 'uma'ā 'a e Fale 'Eiki ni 'Eiki Sea. Ko e fakamatala ngāue eni 'a 'etau Komisoni 'Uhila ki he ta'u fakapa'anga ngata he 'aho 30 'o Sune 2020. Sea ko e tefito 'i fatongia ko ē 'o e sino ko eni Sea ko hono siofi 'a e *tarrif* ko eni 'a e ngāue 'a e 'uhila, 'a ia ko e totongi ia ko ē 'oku tuku mai ko eni ki he kakai pē ko e kau *consumers* ke nau ngāue'aki.

Ko e tefito'i fatongia lahi na'e lava 'o fai hono siofi 'etau ngāue'aki ko eni lolotonga ni 'Eiki Sea ko hono siofi e *formula* fo'ou ko ē ke lava 'o tali he ngāue'aki ki he fokotu'utu'u ko ē totongi 'uhila. Ko e founa ngāue foki Sea 'oku ... ko e *formula* ko eni 'oku ngāue'aki 'oku tali ia 'e he Komisoni pea ngāue'aki leva ia he 'uhila toki liliu he 'osi he ta'u 'e 4 pea lolotonga e ta'u ngāue ko eni Sea a'u mai ki he konga kimui e ta'u ni ta'u kuo'osi, na'e 'i ai 'a e holo 'aupito he tu'unga totongi 'uhila fakafiemālie na'e a'u 'o seniti 'e 10 tupu ki he *kilowatt* pea ko e fokotu'u pē ia 'oku 'omai Sea ke tau tali ia 'a e lipooti ngāue ia 'a e Komisoni ki he ta'u ngāue ko ena mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā, toe 'i ai ha feme'a'aki, fokotu'u ē poupou, sai tau pāloti. Ko ia 'oku loto ke tali e Fakamatala Fakata'u 'a e Komisoni 'Uhila 2019/2020 fakahā'aki e hiki ho nima.

Paloti Fakamatala Fakata'u Komisoni 'Uhila pea tali.

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Siasia Pohiva, Semisi Taelangi Fakahau, Losaline Ma'asi, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā 'o e *MEIDECC*, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Polisi, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Veivosa Taka, 'Eiki Nōpele Havea Tu'iha'angana mo Saia Ma'u Piukala, loto ki ai 'a e toko 18.

Sea Komiti Kakato: Mālō tali e fakamatala fakata'u ko ia fakamolemole na'e 'ai ke ke me'a mai Tongatapu Fika 5, ha me'a ka kuo fai e pāloti ia ke ki'i tōmui si'i.

Mateni Tapueluelu: Mālō Sea sai pē ā.

Sea Komiti Kakato: Mālō faka'ofa'ofa, tau hoko atu ai pē ki he 'etau 'asenita na'e tukuhiho mei he Fale Alea he 5.4 'a ia ko e Lipooti Fakata'u ki he Potungāue Pa'anga 2019/2020.

Fakamatala Fakata'u ki he Potungāue Pa'anga 2019/2020

'Eiki Minisitā Pa'anga: Tapu pea mo e Sea kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale 'Eiki ni 'Eiki Sea. Ko e fakamatala fakata'u eni 'a e Potungāue Pa'anga ki he ta'u ngāue ko eni 'a e 19/20. 'Eiki Sea ko e tefito'i kaveinga foki 'a e ngāue 'a e potungāue ko hono tokanga'i 'etau me'a fakapa'anga mo hono teuteu'i 'etau *public account* pea kuo 'osi fakahū mai ia ki he Fale 'Eiki ni pea kuo 'osi tali ia 'e he Fale Alea 'a e fakamatala ki he pa'anga ko ē 'a e fonua fakalukufua ki he'ene fehū'aki mo e tākaki 'i he 2019/2020. 'A ia na'e 'i ai 'a e hulu ai he ta'u fakapa'anga ko ia ko e 16.8 miliona 'Eiki Sea.

Ko e konga e lipooti ia ko eni 'Eiki Sea ko e ngaahi, ko e fakahoko mai pē 'a e ngaahi ngāue 'oku fakahoko he Potungāue Pa'anga fakalotofale...

<007>

Taimi: 1430-1435

'Eiki Minisitā Pa'anga: ...pea mo e ngaahi ngāue 'oku ne fai pea mo e ngaahi hoa ngāue. 'A ia ko e taha foki ia 'o e tefito'i fatongia 'o e Potungāue ni 'Eiki Sea ko e alealea mo hotau ngaahi hoa ngāue 'a ia ko e pangikē 'a Māmani, pangikē *ADB*, Nu'usila, 'Aositelelia, Siapani, 'i he

fokotu'utu'u 'a e ngaahi palani ngāue fengāue'aki ke tokoni mai ai 'a e ngaahi fonua ko eni pē ko e ngaahi kupu ko eni, ki he ngaahi langa fakalalakala hotau fonua ni.

Taha leva hono ngaahi fatongia mahu'inga 'Eiki Sea, ko e fengāue'aki pea mo e ngaahi Potungāue Ngāue 'a e Pule'anga mo e ngaahi kupu fekau'aki, ki hono fakahoko pea mo hono tuku atu 'a e pa'anga tokoni ko ia pē ko e patiseti, ke fakaivia 'aki 'a e ngaahi Potungāue ko ē 'a e Pule'anga. 'Oku vahevahe 'a e Potungāue Sea ki he ngaahi kupu lalahi 'e 10. 'A ia ko e ngaahi Va'a Ngāue 'e 10 ko eni 'oku Head ia 'i he *Deputy* 'ene *CEO*. Pea 'oku 'i ai mo e kau *staff* pea 'oku nau lipooti hangatonu pē ki he *CEO* pē ko e Pule Pa'anga ia ki he fakalele faka'aho e Potungāue. Pea 'oku ou fokotu'u atu 'Eiki Sea, pea mo e fakamālō ki he Potungāue hono fakakakato mai e Lipooti ko eni. Pea ko e lipooti ko eni ki he ta'u ngāue ko eni 'Eiki Sea 'oku feinga 'a e Pule'anga ko e a'u ki Sepitema ko ia ta'u ni, kuo fakahū kakato mai ai 'emau Lipooti ngāue ki he ta'u ko eni 'oku ngata 'i Sune. Ka 'oku ou fakamālō ki he *CEO* kae 'uma'ā 'a e kau *Senior Staff* he Potungāue 'i he fakahoko lelei e fatongia 'o e Potungāue Pa'anga ki he ta'u ngāue ko eni, pea ko u fokotu'u atu ke tali e Lipooti ko eni 'Eiki Sea. Mālō.

Sea Komiti Kakato : Mālō 'aupito 'Eiki Minisitā. Tau pālōti. Pālōti Kalake. Hou'eiki, ko ia 'oku loto ke tali 'a e Lipooti Fakata'u 'a e Potungāue Pa'anga 2019/2020 fakahā 'aki e hiki ho nima.

Paloti 'o tali e Lipooti Fakata'u 'a e Potungāue Pa'anga 2019/2020

Kalake Tēpile : Sea loto ki ai 'a Siaso Pohiva, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Tauelangī Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā *MEIDECC*, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Veivosā Taka, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, 'Eiki Sea 'oku loto ki ai e toko 18.

Sea Komiti Kakato : Mālō 'aupito Hou'eiki kuo tali e Lipooti Fakata'u 'a e Potungāue Pa'anga, 2019/2020. Hoko atu ki he 'asenita fika 5.5 mo e 5.6. Lave'i 'e he motu'á ni ko e Fakamatala Fakata'u pē ia 'o e 'Ofisi tatau pē ia i tahi. Ko ia 'oku ou fokotu'u atu Hou'eiki, ko u pehē ke mou feme'a'aki mu'a 'i he ongo Fakamatala Fakata'u ko eni fakataha'i pē kināua 'a e Fakamatala Fakata'u 'Ofisi 'o e 'Ateni Seniale 2018 pea Fakamatala Fakata'u 'a e 'Ofisi 'o e 'Ateni Seniale, 2019. Feme'a'aki pē ia he ko e ongo Fakamatala Fakata'u tatau pē ia ka ko e ta'u kehekehe ko e 2018 mo e 2019. Mou laumālie lelei ki ai? Mālō. Me'a mai 'Eiki Minisitā.

Fakamatala Fakata'u 'Ofisi 'Ateni Seniale 2018/2019.

'Eiki Minisitā Lao: Mālō 'Eiki Sea. Tapu mo e Feitu'ú na 'Eiki Sea mo e 'Eiki Palēmia kae 'uma'ā e Hou'eiki 'o e Komiti Kakato. 'Eiki Sea ko e lipooti eni na'e 'i he 2018 na'e kei Le'ole'o 'i he lakanga ko eni 'a 'Aminiasi Kefu, pea a'u mai ko ia ki Sanuali 'o e ta'u kuohili, na'e hū ai 'a *Linda* Folaumoetu'i 'o hoko ko e 'Ateni Seniale, pea Solititoa Seniale 'a Sione Sisifa pea Talēkita ki he Talatalaaki 'a e Kalauni 'a Semisi Lutui. 'A ia ko e 'ū lakanga ia 'oku lele ko ē 'i he lolotonga ni. 'I he mahino ko ē e tu'unga 'o e faihia 'i he fonua ni kuo 'alu ke lahiange, fiema'u ke toe fakaivia 'a e Potungāue ko eni, koe'uhi ke matatali 'a e ta'au ko ia 'o e

Fakamaau'anga 'i he taimi ni. Fu'u fiema'u foki ha ni'ihiki taukei pea 'oku, he ko e me'a 'oku hoko ia 'Eiki Sea...

<008>

Taimi: 1435-1440

Tokanga ki he tokolahi e kau loea nau mavahe mei he potungāue.

'Eiki Minisitā Lao: ...Ko ia 'Eiki Sea ko hono ako'i ako'i e tamaiki ia he'enau foki mai pea ko 'enau kamata pē ko ē ke nau maheni ngāue pea nau ō nautolu ia 'o ngāue taautaha 'oku silini lelei ange ia he vahe ko ē 'a ē 'oku meimei ako'i pē 'e he kau ni'ihiki ko ē motu'a 'a e ni'ihiki fō'ou toki hū maí pea 'oku 'i ai e ngaahi fakakaukau 'Eiki Sea ki he ngaahi lakanga ko ia ka 'oku fai pē 'a e ngāue. 'I he 'aho ni kuo lava pē 'e he 'e he potungāue he taimi ni 'o fai pē e ngaahi hopo ko e talu pē hū 'a e Pule'anga ko eni mo e fakafoki kotoa mai 'a e Fakafofonga Lao ko ia 'a e Pule'anga mo e 'ū Fakahinohino Fakalao katoa fakafoki mai ki he 'Ofisi ko ē 'Ateni Seniale. 'A ia 'oku foki leva eni ki he hangē fakatatau ki he tu'utu'uni ko ia 'a e Konisitūtone 'Eiki Sea ko e ngāue kotoa pē 'oku fou ia ma'u e Fakahinohino Fakalao mei he 'Ofisi ko eni pea hoko atu 'aki e ngaahi 'oku 'i ai pē ngaahi pole 'oku 'i ai mo e ngaahi a'usia ka 'oku fai pē feinga 'Eiki Sea 'o ngāue fakataha ko e me'a pē 'oku hoko he taimi ni ko e feinga'i e ngāue fakataha 'a e 'Ofisi ko ē Talatalaaki mo e 'Ofisi e Kau Polisi 'i hono feinga'i e fakafepaki'i 'a e faito'o konatapu.

Pea ko e ngaahi naunau 'oku fiema'u ke fai 'aki 'a e ngāue 'oku fai pē feinga ki ai 'Eiki Sea ko e taimi pē 'e 'ikai ke a'u au ki ai e ivi e potungāue kuo pau pē ke fai e kole ke lava 'o tānaki mai 'a e 'ū me'angāue ko ia ke fai 'aki 'a e 'ū ngāue ko eni 'Eiki Sea.

Pea ko e lipooti ena ko hono fakahū fakataha mai eni 2018 mo e 2019 pea kou fokotu'u atu 'Eiki Sea mālo.

Sea Komiti Kakato: Mālo me'a mai Tongatapu Fika 4.

Fehu'i pe 'oku 'i ai ha palani ke fokotu'u ha leepi 'i Tonga ni ke sivi e faito'o konatapu.

Mateni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu'una Sea kae pehē ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakato Sea ko e fakamālo pē eni ki he 'Eiki Minisitā Lao 'a ia 'oku ne toe fakahoko mai e Lipooti ko eni 'a e 'Ateni Seniale 2018 mo e 2019 Sea. Ko e ki'i fehu'i nounou pē eni ia fekau'aki pē mo e me'a 'oku ne fakamamafa'i mai 'i he faito'o konatapu Sea 'oku hā 'i he peesi 25 'o e Lipooti ko ia 'o e 2018 'a e Komiti pē 'oku tonu koā 'eku ma'u 'Eiki Minisitā 'a e Komiti Tulifua taumu'a ko ena ki he Faito'o Ta'efakalao mo e Feinga ke Malu'i e Fānau Ako. Pea 'oku ou tokanga pē Sea na'e 'i ai koā e ki'i ma'ali mai ha fakamatala 'o pehē 'oku feinga 'oku 'i ai e feinga ke, ke fokotu'u ha leepi 'i Tonga ni ke sivi ai e faito'o konatapu? 'I he 'uhinga pē Sea ko e konga ē fa'a tuai taha ko ē ngaahi hopo pehe ni ko e feinga ko ē ke fakamo'oni'i mai mei mulí. Ko e ko e faito'o konatapu 'oku pukē 'oku a'u ki he ngaahi *post* polisi fakakolo 'oku nau puke 'e nautolu e 'ū me'alele 'oku ma'u ai e *cocaine*, pea kuo lipooti ki 'Api Polisi. Ngaahi Polisi Fakakolo 'oku ngāue ai e kau polisi mo'oni 'aupito pē ia. Ka ko e taha ia mahalo tau tūkia'anga ko e tuai ko e feinga ko ē ke 'i ai ha leepi ke, ka kou kole pē ki he 'Eiki Minisitā na 'oku kaunga atu ki ai ke ki'i fakalavelave mai angē pē ko e hā e tūkunga 'o e fakamuimui 'i he feinga ko ia 'e Sea mālo.

Sea Komiti Kakato: Mālō me’a mai e ‘Eiki Minisitā Lao.

Fiema’u e leepi pea fiema’u mo e kau ngaue ki ai.

‘Eiki Minisitā Lao: Mālō ‘Eiki Sea ko e ngāue ko ia ‘Eiki Sea ‘oku mahino ‘aupito pē ‘a e fiema’u e leepi ka ‘oku manatu’i he ‘ikai ke ngata pē ‘i he leepi ‘oku fiema’u mo e ni’ihi ko ē ke ngāue ‘i he *lab*. Pea ‘oku fai pē fengāue’aki fetokoni’aki mo e Potungāue Mo’ui koe’uhi ki he ni’ihi ko ē ke ngāue ‘i he lab kuo ‘osi ‘i ai e kongā ia e ‘ū me’angāue ‘oku ma’u, ‘osi ma’u ia pea ‘oku fai e fengāue’aki ke lava ‘o ngāue mo feinga’i ke toe ma’u mai ha ni’ihi ‘oku ako’i ki ai ‘i he fatongia ko ia ke nau fai e fatongia ko ia Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō, me’a mai Tongatapu 4.

Mateni Tapueluelu: Mālō ‘aupito Sea. ‘Uluaki fakamālō ki he ‘Eiki Minisitā ‘i he mahino ‘oku ‘i ai e fokotu’utu’u palani ngāue pē ki ai, lave’i pē he mātu’a ni he ‘ikai ke kamosi hangē ha ‘uhila he ‘oku pau ke ako’i mo e ni’ihi saienisi ia ko ē ke nau fai e ngāue mo e sivi ‘i Tonga ni ka ‘oku ‘i ai ‘a e pou pou atu Sea ki ha fakakaukau pehē mo e ngāue ki hono fakalalakaka’i ai pē ‘a e fatu ngāue ‘a e Pule’anga ki hono fakafepaki’i ‘o e faito’o konatapu...

<009>

Taimi: 1440-1445

Kole fakama’ala’ala ki he mo’ua ‘i he ‘ikai ke tui e leta he me’alele.

Mateni Tapueluelu: ...Ko e kole pe eni ia Sea ko hono ‘uhingá ko e, ko e lipooti ‘o e 2019 peesi 14, ko e ngaahi hia ko ē ki he *traffic* Sea he ko e kole pē ke fakama’ala’ala mai mu’a ko e ‘uhingá ko e kau tonu eni Sea ki he, ki he tafa’aki faka’uhinga laó. Ko e kole pe eni ke toe fakama’ala’ala mai ke mahino Sea ko hono ‘uhingá ko e, ko e mo’ua ko eni ko ē ‘i he letá, ngāue’aki ko ē ta’eletá. ‘Oku pehē ‘oku *fix* ia he 500 ka ko e lao ko ē na’a tau paasi hení ‘oku hangē kia au ko e kupu 28, 29, 30 Lao *Traffic* ko e ‘ikai ke toe laka hake e mo’uá he pa’anga ‘e 500 pea ko e kolé ia he ‘oku *fix* hangatonu ia he la’ipepa ko ē ‘oku ‘omai mei he kau polisi *traffic* ‘a e 500 ko ia Sea. Ko e kole pē ki he, ki he ‘Eiki Minisitā Laó ke tokoni mai mu’a he tafa’aki ko iá.

Na’e fai e fetu’utaki ia ‘a e motu’á ni ki he ‘Ateni Senialé kau pē ki he, ki he fo’i kupu ko eni pea na’e fakahoko mai he ‘Ateni Senialé ‘oku nau ngāue ke fakalelei’i ke fakalelei’i ke fenāpasi ‘a e tu’utu’uni ko ē ‘oku ‘omai mei he, mei he Potungāue *Traffic* e Polisi pea mo e tu’u ko ē ‘a e laó ka ko e ‘uhingá ko e lipooti pea mo e faingamālie he laumālie lelei e ‘Eiki Minisitā Lao tokoni mai ai Sea. Mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō. Mālō. Me’a mai ‘Eiki Minisitā Lao.

Ko e mafai ke tukuhifo e tautea ‘oku ‘i he fakamaau’anga.

‘Eiki Minisitā Lao: Mālō Sea. Mālō Sea. Ko e, ‘oku fai pē foki he motu’a ‘ofisa polisi ia hono fatongiá. Hangē ko ē ‘oku tu’u ‘i he laó ko e 500 pē ‘oku tu’u aí neongo ko e ngata’angá ia. Ko hono tukuhifo ko e me’a ia ‘a e Fakamaau’angá. ‘A ia kapau leva ‘oku ‘ikai ke fiemālie ha taha ki he ‘oatu ko ia ‘o e mo’ua ko ē ‘e he ‘ofisá pea ‘alu leva ke hopo ‘o ne tala ‘ene

‘uhingá ki he Fakamaaú pea ‘e lava lava he Fakamaaú ‘o hilifaki e tautea fakatatau ki he ‘uhinga na’e fai ai hoko ai e hia pe ko e fakatamaki ko iá Sea. Ka ‘oku ‘ikai ko e ‘uhingá ia ko e tama pē ‘oku tu’umālié ko e ‘ai atu pē ko ē pea totongi ka ‘oku, ko e mafai ia ‘o e polisi ko ‘ene ‘oatu e me’a ‘oku tohi’i hinehina mo ‘uli’uli he laó. Ko e Fakamaaú ia ‘oku ‘a’ana ‘a e tukutukuhifo mo e ‘ū me’a ko iá. Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘aupito. Me’a mai. ‘Osi ia pea toki hoko mai ‘a Ha’apai, Fakafofonga Ha’apai.

Mateni Tapueluelu: ‘Io fakamālō Sea ki he ‘Eiki Minisitā ko ení ‘i he lipooti lelei ko eni mo e fakamatala lelei mai. Koloa pē ‘oku me’a mai e kakai e fonuá ka ‘i ai lava ha ni’ihi ‘oku lēvei ‘i he tikite ‘oku ‘oatú pea ‘oku ‘atā ke nau ō ki he Fakamaaú’angá ko ia ia te ne toki lava ‘o fai holo ai ‘a e fetukuaki, tautea’i mei he seniti ‘e 1 ki he pa’anga ‘e 500. Fakamālō atu ki he ‘Eiki Minisitā ‘i hono fakahū mai e ongo lipooti ko ení Sea. Mālō ‘aupito ‘a e ma’u faingamālie.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘aupito. Me’a mai ‘Eiki Fakafofonga Ha’apai.

Veivosa Taka: Tapu pea mo e Seá.

Sea Komiti Kakato: Me’a mai.

Veivosa Taka: ‘Eiki Sea ko e ki’i kole fakamaama pē ki he ‘Eiki Minisitā fekau’aki pea mo e, mo e hia ko eni ko ē pe ko e totongi mo e tautea ko ē ‘oku fakahoko ko ē ‘i he letá. ‘A ia ne fai e ki’i hopo pehē ‘i Ha’apai pea ko e fai e kolé ke holo mu’a mei he 500 pea ko e pehē ko ē he Fakamaaú ‘oku ‘ikai ‘i ai ha mafai. Ko e 500 ‘ikai toe laka hake ai. Ka ko e kole fakamaama pē pe ‘oku tonu pē ka ko u tui ‘oku ‘i ai e ki’i hoha’a e kaingá. Ko e toko uofulu ia Sea na’e hopo ko e leta, 500 kotoa. Pea ko u tui na’e ‘i ai e tokotaha na’e ‘alu hake ‘o 700 pea toe fakahoko mai ‘oku ‘ikai toe ngofua ke hiki ka ko e 500, 500. Ka ko u tui ko e, ko e kole pē ia ki he Minisitā he ‘oku kole mai he kaingá ke toe tokoni angé ki hano *amend* e laó he ‘oku ‘ikai tatau ia pea mo e ngaahi Nu’usila pea mo e ngaahi feitu’u ko iá. Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘aupito Fakafofonga Ha’apai. ‘Eiki Minisitā Lao.

‘Eiki Minisitā Lao: Mālō, mālō ‘aupito ‘Eiki Sea ‘a e fehu’i ko ení. ‘Eiki Sea ko hono maumau pē ‘oku ‘ikai ko tautolu ‘oku tau ‘i he sea ko ē Fakamaaú na’a ne hilifaki e tauteá. He koe’uhí ‘e makatu’unga ‘ene hilifaki ‘ene tauteá mei he me’a ko ē ‘oku ‘oatu ko ē ki aí mo e tikité. Ko ia ko u kole fakamolemole pē he’ikai ke tau lava pea ‘ikai ke u lava ‘o fai ha tu’utu’uni ki ai. Ko e me’a ia ‘a e Fakamaaú ko ē na’e me’a ai ‘i he hopo fakamāu’i ‘a e ta’eletá pea tala ki Ha’apai, tuku e faka’uli ta’eletá he ‘oku mo’ua. Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā. Fakafofonga Ha’apai.

Veivosa Taka: Sea tapu mo e Feitu’una, tapu mo e Fale ‘Eiki ni. ‘Eiki Sea ko e feinga fakamaama pē...

<002>

Taimi: 1445-1450

Veivosa Taka: ...‘oku tonu ‘a e lao ko ē ko ē ‘oku ‘ave ki Ha’apai he ‘oku pehē ‘oku ‘ikai ke ‘i ai hanau mafai ke toe tukuhifo, ‘uhinga ia ‘oku fai ai e ki’i kole fakamaama Sea, mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘aupito Fakafofonga.

‘Eiki Minisitā Lao: Ko ia ko e me’a pē ia ‘oku tohi’i ko ē ‘i he tohi lao ‘Eiki Sea, he ‘ikai toe ‘ova he 500, pea ko e me’a pē ia ‘oku fakakaukau’i ‘e he Fakamaau pea ‘oku ou kole pē ke tau nofo pē ‘i he’etau lao, lao tatau pē ...

Sea Komiti Kakato: Mālō.

‘Eiki Minisitā Lao: ... ki Ha’apai, Vava’u, ‘Eua, Niua pea mo Tongatapu, lao tatau pē Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō Minisitā, fēfē kapau ‘e ma’u kita ‘oku te ta’e leta he faka’uli pē hoto ‘api ‘uta.

‘Eiki Minisitā Lao: Sea.

Sea Komiti Kakato: He hala’uta ko ē ki hoto ‘api, ‘e ki’i holo ia mei he hala lahi, kapau ‘e ma’u ia halatāufa’ahau, tonu ke holo ia mei he 500.

‘Eiki Minisitā Lao: Ko e ‘uhinga foki ‘a e maumau lao ‘Eiki Sea ko ho’o faka’uli hala, ‘oku ‘ikai ko ho’o faka’uli he loto vao.

Sea Komiti Kakato: Ko ia.

‘Eiki Minisitā Lao: Ko e halapule’anga ko e feitu’u ia ‘oku fai ai ‘a e maumau lao. Pea kapau ‘oku ke ‘i loto vao koe, pea ‘oku ‘ai lao vao pē ia.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘aupito ‘Eiki Minisitā, ‘ofa ke tāpuekina koe mo ho’o Potungāue. Mālō. Hou’eiki ‘ikai keu lave’i fa’ahinga lao ko eni, mālō pē ‘etau kei mo’ui hotau fonua ni, ko e si’i afe e ki Sia’atoutai ma’u pē he loto hala ‘i loto 500 pē ‘i loto. Me’a mai Tongatapu fika 4.

Mateni Tapueluelu: Ko ia ‘Eiki Sea, fakamolemole Sea ko e kole pē mahalo ‘oku hanga ‘e he feme’a’aki ko eni ‘oku fakahoko mai ‘o kau ai mo e me’a mai ko eni ‘a Ha’apai 13. Mahalo ‘oku hulu’i mai e mahu’inga ke tokangaekina mu’a e ki’i tafa’aki ko eni, ke fakamahino mo’oni ko e ha e me’a pau ko ē ‘oku tau ‘i ai, mahino pē me’a ia he me’a ‘oku me’a’aki ‘e he ‘Eiki Minisitā Lao, pea mo’oni pē ‘Eiki Minisitā Lao ia ‘oku ‘ikai ke Fakamaau ia ‘i he Fakamaau’anga, ko e Fakamaau ia ‘oku fai-tu’utu’uni ka ko e ‘uhinga ia e tautapa ni Sea ko e kolé ko hono ‘uhinga ko e tafa’aki tonu pē eni ia e ‘omi mei ai e fakama’ala’ala ko ia, ‘a e ‘Ateni Seniale, ke kole mu’a ko e me’a ko ē fekau’aki mo e leta mo e telefoni ‘oku kole atu ‘uhinga ‘oku lahi e omi ‘a e kakai kiate kimautilu ‘o kole mai fakama’ala’ala ko fē me’a ‘oku tau maau ki ai, ko e ‘oua ‘e toe ‘ova he pa’anga ‘e 500, pē ko e *fix* ki he 500.

Ko e kole ia mahalo ‘oku hulu’i mai ia, he mahino ‘oku kehekehe ‘a e ngaahi ma’u pea ‘oku kehekehe ‘a e fiema’u ‘a e kakai, pea ko e ‘uhingá pē ia ‘oku ou kole ki he Pule’anga mou laumālie lelei mu’a kae toe ki’i fai pē ha ngāue ki ai ke mahino pē ko e feitu’u ‘oku ‘i ai ko e Fakamaau’anga mo e ‘Ateni Seniale. Mālō Sea e ma’u faingamālie.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Mo’ale Finau: Sea ki’i fakahoha’a atu.

Sea Komiti Kakato: Me’a mai.

Mo’ale Finau: Tapu atu ki he Feitu’u na ‘Eiki Sea, ko ‘eku kole pē ‘aku ki he Minisitā, holoki e, ke fokotu’u mu’a ke holoki ki he 300, ‘oua ‘e toe ‘ova ‘i he pa’anga ‘e 300. ‘Eiki Sea ko Nu’usila ia ‘oku 200 pē ia, pē ko e 300. Laka mama’o ‘etau tautea ‘atautolu ai, ‘a Tonga na’e totonu ke fakafuofua ‘Eiki Sea fakatatau ki he *income* ‘a e kakai ‘a e tautea. Ko ‘ene ‘eke atu e 500 ki ha fine’eiki ‘Eiki Sea ‘oku ‘ikai ha’ane ngāue, fakavalevale.

‘Eiki Minisitā Lao: ‘Eiki Sea, kole, kātaki pē Fakafofonga ‘Eiki Sea, ki’i nounou.

Sea Komiti Kakato: Mālō Fakafofonga, me’a mai ...

‘Eiki Minisitā Lao: ... ‘ai mai ha fo’i fokotu’u mai ha fo’i lao pē ko ha me’a koe’uhi kae fai ha ngāue ki ai.

Mo’ale Finau: Ko e ‘uhinga ‘Eiki Sea ko e kole pē eni he lipooti.

‘Eiki Minista Lao: Ko e Lipooti Fakata’u eni ia ‘a e ‘Ateni Seniale Sea.

Mo’ale Finau: Sea ko e kole pē eni ‘i he lipooti.

‘Eiki Minisitā Lao: He ‘ikai ke liliu e lipooti ia, ‘e liliu ‘aki ‘a e lao ‘a e lao.

Mo’ale Finau: Mālō Sea tuku ā ke toki fa’u ha lao ‘Eiki Sea ke holoki ke 300.

Sea Komiti Kakato: Ko ia.

Mo’ale Finau: Mālō.

Sea Komiti Kakato: Mahalo ‘oku ou tui mahalo ko e me’a ia ‘oku ...

Mo’ale Finau: ‘io, te u fakahū mai mei Ha’apai ‘a e lao ko ia ‘Eiki Sea. Mālō.

Sea Komiti Kakato: Fakafeta’i, mahalo ko e me’a ia ‘oku tonu ke fai ia Hou’eiki, mo’oni ‘aupito e ‘Eiki Minisitā Lao lōloa ‘etau takai ‘atautolu ko e lao ‘e fai’aki pē ‘a e fakahū mai ha tohi ke fakatonutonu e lao, hano fa’u. ‘Oku ‘i he tau’atāina ko ia ‘iate kimoutolu Hou’eiki Fakafofonga, taha ia hotau fatongia fakatalutalu ko e fatu ‘a e lao hono alea’i, ko e Fale fa’u lao eni.

‘Eiki Minista Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Sea kau ki’i tokoni atu pē Sea.

Sea Komiti Kakato: ‘Eiki Minisitā kuo a’u atu e lao ko eni ki hota motú.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: ‘Oku lolotonga ‘i Niua ia.

Sea Komiti Kakato: *Ok*, me’a mai.

‘Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Fa’u e ki’i lao ia ‘a Ha’apai pea ‘ai pē ia ko e ki’i lao Ha’apai, Ha’apai *code of law* pē. Mālō.

Lord Tu’iha’angana: Sea kau ki’i tokoni atu mu’a.

Sea Komiti Kakato: Mālō, me’a mai e ‘Eiki Nōpele.

Lord Tu’iha’angana: Tapu mo e Feitu’u na mo e Hou’eiki e Komiti Kakato. ‘Oku ou toe fokoutua pē au Sea ‘oku mahu’inga e me’a ko eni he ko e, ka ko ‘eku lave pē ‘aku ‘oku fiema’u e feme’a’aki ‘a e Fale ni, he ‘oku ou pou pou au kapau ko e me’a ia na’e me’a ‘aki ‘e he Fakamaau ‘i Ha’apai, pea fiema’u ia ke fakama’ala’ala ke mahino. Pea kapau, ‘uhinga foki ko e ‘omi pē ‘e he Fakafofonga Ha’apai, ka ‘oku ou tui kapau ko e mo’oni na’e me’a pehē ‘a e Fakamaau ko e anga maheni ia ‘o e lao ‘i he fonua ni...

<005>

Taimi: 1450-1455

Lord Tu’iha’angana: ...ko ē ‘oku me’a mai’aki he Minisitā Lao, pea kapau ko e mo’oni na’e pehē he Fakamaau ‘oku ‘ikai ke ne lava hano mafai ke ... ‘oku hala e Fakamaau ‘uhinga he ‘oku malava ‘oku ‘i ai hono mafai, ka ‘oku ou tui ko e me’a ko ē ‘oku ou tu’u hake ai ke fakapapau ‘i na’a ko e me’a kehe ia na’e me’a’aki he Fakamaau pē ko e me’a pehē na’e mai he Fakamaau, pea kapau ko e mo’oni ‘a e me’a ‘oku me’a mai he Fakafofonga ta ‘oku tonu ke fakatonotonu e me’a ‘a e Fakamaau. ‘Oku ‘i ai hono mafai he ko e tu’u ia ‘a e lao na’e me’a mai’aki he ‘Eiki Minisitā Lao ke ne fakafuofua ‘o ‘oua toe ‘ova he 500 ko e mafai ia ko ē te ne lava ‘o tautea holo ‘i loto, ka ‘oku ou tui pē ‘a eni na’a ku ‘ohake ‘oku ‘ikai ke u fakapapau ‘i pea kapau ko e mo’oni ia na’e me’a mai’aki he me’a pea ‘oku tonu leva faka’apa’apa pē ki he Fakamaau na ko e hala pē fakalea mo e ma’u ka ‘oku tonu ke fakatonotonu ia he ko e ‘uhinga ko ‘etau fekumi ki he Fakamaau ke kumi ‘etau totonu ke lava ‘o tukuhifo pē toe, ka ko e me’a pē ia ‘oku ou toe fokoutua hake ai ke fakapapau ‘i ‘uhinga ke tau tonu pē ‘etau ma’u ‘oku ‘i ai ‘a e mafai ‘a e Fakamaau hangē ko e me’a ‘a e Minisitā Lao ke ne hanga ‘i he vaha’a ‘o e pa’anga ‘e 1 ki he pa’anga ‘e 500, pea ko ia ‘oku ‘ikai ke u fu’u fakapapau ‘i, ka ko e tokoni pē ia kapau ko e mo’oni ‘a e me’a ‘a e Sea pea fakatonotonu tatau pē Fakamaau na ko e hala ko ia e ma’u ‘oku ‘i ai e mafai ke tukuhifo mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō, faka’osi mai ai pē pea fakamaama ‘Eiki Minisitā ka tau pālotti.

‘Eiki Minisitā Lao: ‘Eiki Sea ‘i he ngaahi uike pē ko ē kuohili na’e toki fai ‘a e *retreat* ‘a e kotoa ‘a e kau Fakamaau Polisi ‘oku taimi ia ‘oku fai ai ‘a ‘enau fevahevahe’aki ‘enau ngaahi tu’utu’uni mo e ngaahi me’a ‘oku hoko fakata’u pē pea ‘oku mahu’inga ‘aupito ‘a e ngaahi me’a pehe ni koe’uhí kapau ko e me’a ē me’apango pē Sea ‘ikai ke tau ‘i ai ke tau fanongo tonu ko e hā e ‘uhinga kuo pau pē na’e ‘i ai e ‘uhinga ia ‘a e Fakamaau, ka na’e ‘osi fai ‘enau *retreat* nau fetalatalanoa’aki ki he founa ‘enau hilifaki tautea mo e ‘ū me’a pehē ‘Eiki Sea, ‘a ia ‘oku fai pē, ‘oku hokohoko atu pē ‘a e *training* mo hono muimui ‘i ‘o e kau Fakamaau ‘Eiki Sea, he ‘ikai pē ke u fu’u tui ki he pehē ko ē na’e pehē ko ē he Fakamaau ko hono ngata ‘oku ‘ikai ke ‘i ai hano mafai, ‘oku ou kei tui pē ‘oku kei ‘atā pē ‘oku ‘i ai e ‘uhinga na’e hoko ai e me’a ko eni ‘a e tu’utu’uni ko ē ‘a e Fakamaau ‘Eiki Sea mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘Eiki Minisitā, me’a mai Tongatapu Fika 9.

Penisimani Fifita: Tapu mo e Sea 'o e Komiti Kakato, tapu mo e 'Eiki Palēmia kae 'uma'ā 'a e Hou'eiki Minisitā Kapineti, tapu mo e 'Eiki Nōpele tapu mo e kaungā Fakafofonga. 'Eiki Sea 'oku 'i ai 'a e tokanga ko e fakamālō lahi 'aupito ki he Minisitā ko eni kae 'uma'ā 'e ne kau ngāue 'i he fatongia lelei kuo tau vakai ki ai he tohi ko eni, pea ko e ma'uma'uluta 'etau nofo makatu'unga lahi 'i he ngāue 'a e 'ofisi ko eni.

Ko e peesi 10 'i he lea faka-Tonga ko e ngaahi me'a fakalao fakavaha'a Pule'anga 'i he fakalea ko ē fakapilitānia ko e *International Law Matters* ko e kole pē ia Minisitā ke fakama'ala'ala ko e ngaahi me'a fakalao fakavaha'a Pule'anga ko e (a) ko e Lao e Tahī, mahalo pē 'oku mou mea'i Hou'eiki ko e taimi ko ē 'o 'Ene 'Afio Tupou IV na'a tau fusi fuka 'i Lateiki pea ofi atu ki Fisi. 'Oku ou manatu'i lelei pē fa'a laukonga hisitōlia na'e a'u 'a e *exclusive economic zone* 'a Tonga ni he taimi 'o Tupou I na'e a'u atu ki he 'otu Lau pea ko e fusifuka ko ia na'a tau fai ki Telekitonga mo Telekitokelau pea na'a ku lave'i 'i he ngaahi ongoongo kimui na'e fai ai 'a e fefusiaki pea mo e Pule'anga Fisi, ka ko 'eku fie fakahoko pē 'a'aku ia ke fai hano fakama'ala'ala 'a e Minisitā Lao 'o felāve'i mo e *exclusive economic zone* ko eni ko eni 'oku ou lave ki ai mālō.

'Eiki Minisitā Lao: Mālō 'Eiki Sea. 'Oku totonu foki ke tau 'ilo 'a e hakau ko eni ko Telekitonga mo Telekitokelau 'oku 'ikai ko Minevatokelau mo Minevatonga, 'a ia na'e fai ai 'a e *reclaim* ko ē *economic zone* 'oku *overlap* ia ai mo Fisi...

<007>

Taimi: 1455-1500

Kei hokohoko atu e fakatonutonu fakalao ki Tele ki Tonga mo Tele ki Tokelau.

'Eiki Minisitā Lao : ...Ko e fo'i *rectangle* ko ē 'a e 'elia tahi ko ia 'o Tonga ni, na'e lele fakalōloa pē ia mei 'olunga ki lalo 'o *cover* ai 'a e ngaahi motu ko ē me'a. Pea ko 'ene 'alu leva ko ē ki he fakavahapule'anga, kuo pau ko e motu nofo'i fakamuimui taha ko ē 'i hoto 'elia, ko 'etau tu'u ko ia 'i he Pasifiki, ko Tonga ni pē na'e 'i ai 'ene 'elia tahi na'e *declare*. Ko e ngaahi fonua kātoa na'e 'ikai, ko Tonga ni tokotaha pē. Pea ko 'ene 'alu ko ia ki he fakalōloa ko ia 'oku ma'u leva ai 'a Teleki Tonga mo Teleki Tokelau pea ko e ongo maama ko ē ai, ko e maama ia 'oku lēsisita ia 'i he *International Maritime Organisation* ko e maama 'a Tonga ni, pea 'oku tokanga'i ia mei Tonga ni, hono tauhi e maama ko ia, koe'uhi ko Tonga ni 'oku ha'ana e,.. Ngaahi ta'u mai ko ē na'e fana'i ai e maama ko eni 'o holoki pea na'e fai hono toe fokotu'u 'a e maama ko ia pea kei ngāue ia, pea 'oku hangē pē ko ē ko 'eku lave, 'oku kei lau ia ka 'oku kei fai pē fakatonutonu ia ko ē mo Fisi 'i he me'a ko eni 'i he taimi ni. Na'e fai pē foki e felotoi ia 'i he kuohili, 'a e Hou'eiki ki he ongo motu ni pea 'oku kei fai 'a e fakatonutonu. 'Oku fai ia ki he *United Nations* fai mei ai 'a e fakatonutonu ko ia. Ka 'oku ai e ngaahi, 'a ia ko Mineva ko Fisi pē 'oku 'eke ki ai, ka ko e me'a 'oku pau ke *support* mai mo ha ngaahi fonua kehe he Pasifiki ofi mai. Pea 'oku 'alu atu mo e *claim* 'a Fisi ia 'o a'u atu ki Vanuatu, 'a ia 'oku 'ita leva mo Vanuatu ia. 'A ia 'oku kei fai pē fakatonutonu Sea, ka ko e tu'u ko ia 'a e *International Maritime Organisation* ko e maama, ko e maama faifolau ia 'a Tonga 'oku tu'u ko ia 'i Mineva. Mālō.

Sea Komiti Kakato : Mālō 'aupito 'Eiki Minisitā Lao, mahino 'aupito 'a e 'u Lao ia ki he tahi mea'i pē ia 'a e Minisitā Toutai Mālōlō kei fai hono savea. Ko e me'a ko ia na'e me'a ki ai 'a Tongatapu Fika 9 ko e maile ia 'e 200. 'Oku 'i ai mo e maile 'e 300 ko e vaha'a 'o e 300 ki he 300 'oku tautea ai mo Fisi 'i he taimi ni. Kau ki ai mo e *high sea* 'i loto, ka 'oku kei teke holo pē ia mahalo, ko u tui pē 'e foki ki he hisitolia na'a tau mālohi tautolu he na'e ma'u mai mei

Fisi te tau ma'u 'etautolu. Ko e anga ia 'o e tūkunga 'o e mataki 'a e Tama Tu'I unga fonua. Ko e Lao Fakavaha'apule'anga ia ka langa ha *artificial island* ha hakau, 'e lava ia ke *claim* ko e fonua ia 'e lau mei ai e tahi 'o Tonga ni. Ko e 'uhinga ia me'a ia 'oku a'usia ia 'e kimoutolu ko ena he Lao, pea te u ngata pē au he, na'a faifai pea tafulu'i ai au he Fale 'Eiki ni. Mālō 'aupito Hou'eiki, 'oku toe 'i ai ha me'a 'e fai ai ha feme'a'aki? Kalake tau pālōti. Mālō 'aupito Hou'eiki kau eni he feme'a'aki lelei. Neongo ko e Fakamatala Fakata'u eni mei he 2018 mo e 19. Ko ia 'oku laumālie ke tali e Fakamatala Fakata'u 'Ofisi e 'Ateni Seniale 2018, Fakamatala Fakata'u 'Ofisi 'Ateni Seniale 2019 fakahā 'aki e hiki ho nima, Mālō.

Paloti 'o tali Fakamatala Fakata'u 'Ofisi e 'Ateni Seniale 2018, Fakamatala Fakata'u 'Ofisi 'Ateni Seniale 2019

Kalake Tēpile: 'Eiki Sea loto ki ai 'a Siaosi Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Tauelangi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā *MEIDECC*, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Ngoue, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, 'Eiki Minisitā Polisi, Veivosa Taka, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Havea Tu'iha'angana. Loto ki ai 'a e toko 19.

Sea Komiti Kakato : Mālō 'aupito Hou'eiki matangi lelei e feme'a'aki. Kiate au toe 'etau miniti 'e 5, tau mālōlō mou me'a 'o fakafiēmālie lelei pea mou me'a mai ke tau hoko atu ki he'etau Lipooti 'A'ahi. Mālō.

<008>

Taimi: 1515-1520

Sātini Le'o: Me'a mai 'a e 'Eiki Sea 'o e Komiti Kakato

(Pea na'e me'a hake leva 'a e 'Eiki Sea 'o e Komiti Kakato, Lord Tu'i 'afitu ki hono me'a 'anga)

Sea Komiti Kakato: Fakafeta'i pē kei fakalaumālie lelei kimoutolu Hou'eiki...

<009>

Taimi: 1520-1525

Sea Komiti Kakato: ... Ko u lave'i ko 'etau hoko mai eni ki he ngaahi Lipooti 'o e 'A'ahi Faka Fale Alea pea ko u kole fakamaatoato atu Hou'eiki tau kaungā ngāue mo e motu'a ni he ko u lave'i na'a tau fononga mai pē he lolotonga e patiseti mo e 'esitimetri na'e lava pē 'o fai ai e fakahoko ai homou ngaahi me'a fekau'aki pea mo e me'a he pa'angá fatu e ta'u fakapa'anga 'o e ta'u ni ki he ta'u fo'ou, ko u kole atu te tau taki miniti 'e 10 pē ngaahi me'a pē ko ē 'oku laumālie lelei ki ai mo 'amanaki 'e tali 'a hono fakahū he tali he lipooti 'a kimoutolu he Pule'anga ko e taimi eni hono fakatafetafe 'oua 'e toe malanga 'i tu'a mala'e kae lava ha fo'i ua 'o tali pea toki fakakakato ko e ngāue ia 'a e Pule'anga he mahu'inga 'o e 'A'ahi Faka Fale Alea. Tau malanga pē ke taki miniti 'e 10 ngaahi me'a pōini pē mo fakatokanga'i 'e he Pule'anga pea 'e mahu'inga mālie leva ai 'a homou feme'a'aki. Ko u lave'i pē 'oku te'eki ai ke 'asenita'i e lipooti 'e nima te tau muimui pē ki he hokohoko e fokotu'u he tēpile 'etau 'asenita ko u kole heni ki Tongatapu Fika 2 ke me'a mai fakamolemole pē Tongatapu Fika 1 mahalo na'a toki maau 'apongipongi na kuo maau ho'o 'A'ahi Fale Alea kae toki tēpile'i ka tau hoko

pē mu'a ki he ngaahi 'asenita kuo fokotu'u he kau ngāue mo e Kalake he Fale ni ke fai 'a e feme'a'aki hono tukuhifo mei he Fale Alea. Kole heni ki Tongatapu Fika 2 'oatu ho miniti 'e 10 'o kapau 'e miniti 'e ua pē ia mahino 'aupito fielau ko e Fika 2 ia 'o Tongatapu, me'a mai Fakafofonga.

Lipooti Tongatapu 2 ki he ola 'ene 'A'ahi Faka-Fale Alea ki hono vahenga

Semisi Sika: Mālō Sea, ko u kole ke u fakamalumu he ngaahi tala fakatapu kae fakahoko atu e fatongia ki hono lipooti atu 'o e 'A'ahi Faka-Fale Alea 'a e motu'a ni ko e Fakafofonga 'o Tongatapu 2 ki he Vāhenga Tongatapu 2.

Ko e polokalama 'a'ahi ko eni na'e fakahoko ia 'i he vaha'a taimi 'o e 'aho 12 ki he 'aho 25 'o 'Epeleli pea 'oku angamaheni pea 'oku pehe ni.

Ko e ngaahi kolo ko ia 'oku 'i he vāhenga 'a e motu'a ni ko e kongā si'i 'o Tofoa pea mo Havelu kātoa, Fanga 'o Pilolevu pea pehē foki ki he kongā 'o Kolofo'ou. Pea 'oku ou kole pē ki he Hou'eiki Mēmipa ke tataki homou tokangā ki he ngaahi peesi ko eni te u fakahoko atu. Lave'i 'aupito he motu'a ni ko e lipooti foki ko eni ko e lipooti ia ki he Hou'eiki Mēmipa 'o e Fale ni ki he Fale Alea ke tokangekina 'a e ngaahi fakakaukau ko ia 'oku fakama'opo'opo mai he lipooti ke 'oatu ia ki he Pule'anga 'oku 'iate kinautolu 'a e mafai ki hono fakanofonofo hotau ivi pea mo fakakakato 'a e ngaahi fiema'ū pea mo e ngaahi fatongia.

Pea 'i he'ene pehē 'oku ou kole ke tau kamata 'i he peesi 6 ko e ngaahi lipooti foki ko eni 'oku 'ikai ko ha lipooti eni ia ki he kakai ko e, ko e lipooti eni mei he kakai kuo mau 'osi fealea'aki pea mau fakataha pea 'i he'ene tu'unga ko ia 'i he taimi ni ko e lipooti atu eni ki he Hou'eiki Mēmipa 'a ia te u kole ke tau 'i he peesi hono 6.

Ko e ngaahi 'ata eni pea mo e ngaahi fiema'u te u to'oto'o me'a lalahi atu pē 'i he peesi hono ono ko e kolo ko Tofoa mahalo ko e ko e ngaahi, ko e ngaahi lisi ena e ngaahi me'a ko ē 'oku nau, na'e hā 'i he fakatahá ka ko u tui mahalo kapau te u fakalukufua ko e hā e vivili taha na'e 'ohake he fakataha Tofoa ko e tufa ko ia 'o e filita vai. 'A ia 'oku nau fakaongoongo mai pē 'oku mahino pē na'e 'i ai e ngaahi tufa na'e fakahoko pea 'oku faka-stage pē hono hono tufa mai pea 'oku te'eki ai ke kakato. 'A ia ko e taha ia e ngaahi me'a na'a nau tokanga ki ai pea mei he ngaahi fakataha ko ia na'e fakahoko ko ia 'i Tofoa pea ko e 'ata pē ena 'o e ngaahi fakataha'anga mo e kāinga mo kinautolu ne nau ...

<009>

Taimi: 1525-1530

Semisi Sika: ... ma'u e ngaahi fakatahá. 'I he kolo ko ia ko Kolofo'ou 'i he peesi hono 8 'oku 'i ai e, na'e 'i ai e ngaahi fakataha'anga kehekehe na'e fakahoko 'i he ngaahi tuliki kehekehe 'o Kolofo'ou. Angamaheni pē foki e, ko e fakatahá na'e taha pē ka na'e fakahoko eni 'i he ngaahi fai'anga fakataha kehekehe ke lava ke, ke fakama'opo'opo mai 'a e lahi taha te mau lava 'o fakama'opo'opo pea mei he kakai ko ia 'i he Vahenga Kolofo'ou.

Ko e fai'anga fakataha ko eni 'o e Fanga 'o Pilolevu 'a ia ko e kongā ia 'o e vahenga Kolofo'ou. 'A ia 'oku nau 'ofisa kolo pē ki he 'ofisa kolo pē 'e taha. 'A ia na'e 'i ai e tokanga makehe ki he maumau 'a e ngaahi fakatafé pea mo e ngaahi mafahifahi ko ia 'oku fakatu'utāmaki 'i he hao mo e malu e fefononga'aki kae tautefito ki he fānaú.

‘I he peesi hono 9 na’e ‘i ai mo e fokotu’u ‘e taha ko e taha pe eni ‘o e ngaahi kaveinga na’e toutou ‘ohake ‘i he ngaahi fakataha’angá ko e fakapapau’i ‘a e tokoni ‘a e kau Fakafofongá ke, ke ‘i ai ha fa’ahinga ngāue ki ha founa ke fakafisi ha taha ‘o e kau Minisitā e Kapineti ‘oku lolotonga lele ‘ene hopo. ‘A ia ‘oku ou tui mahalo kuo ‘osi tukutuku māmālie mai e tu’utu’uni ‘a e laó ki he kaveinga ko eni ka ko e taha eni e ngaahi me’a na’e ‘ohake ‘i he ngaahi fakataha’anga.

‘I he *GPS* Havelú na’e ‘i ai e ngaahi fiema’u ke fakatokolahi e kau faiakó koe’uhí ko e teuaki fakatokolahi ko eni ‘a e *form 1* pea pehē foki ki he *form 2*. Pea ‘oku ‘i ai mo e fiema’u ke, ko e ngaahi loki ako ke fai ha siofaki ki hono founa ke lava ke, ke langa ha ngaahi loki ako fo’ou koe’uhí ko e teuaki ko ia ‘o e *form 2*. Lava e *form 1* he ta’u ni ‘a ia ‘oku mahino ko e *form 2* ‘i he ta’u kaha’ú.

Na’e ‘i ai pē mo e lave ki he, ke muimui’i ‘a e teu hiki ko ia e ‘Api Polisi Kulī mei he, ‘i mui ko ē he ‘Api Lautohi Pule’angá ke ‘atā mai e konga ‘api ko iá ki he *GPS* Havelú. Ko u tui ko e kaveinga, ko e ngaahi kaveinga ko eni na’e ‘osi ‘asi pe ia he ngaahi lipooti Faka-Fale Alea he ngaahi ta’u atú ka ko e fakamanatu pe eni ‘o e ngaahi fiema’u vivili pea mei he ngaahi feitu’u, feitu’u fakataha’anga ko eni.

‘I he fakataha’anga ko ia ‘i Havelú na’e ‘i ai e fehu’i ‘o fekau’aki pea mo e ‘uhinga na’e ‘ikai ke tali ai e Lipooti ‘a e Faka-Fale Alea Tongatapu 2 ‘i he ta’u kuo’osí. Pea na’e lava pe ia Sea ‘o fakama’ala’ala pea mahino pē ki he kakaí pea na’e ‘omai mo ‘enau pou pou peseti 100 ki he to’o fatongia ‘oku fakahokó.

‘I he peesi 12 ‘oku ‘i ai e ngaahi ‘ata ai, ‘i he hili ko ia ‘a e ngaahi tānaki ko ia ‘a e ngaahi fiema’ú pea mo e ngaahi fiema’u vivili ko ia ‘a e kaingá na’e lele atu e motu’á ni ‘o faitaa’i ‘a e, ‘o e ngaahi feitu’u na’e fakapatonu mai ki ai ‘a e ngaahi fiema’ú. Kapau te mou me’a hifo pē ki he peesi 12 ko e ‘ata ena e ngaahi fakatafe ‘oku maumau pea ‘oku tu’u fakatu’utāmaki ‘aupito ki he fefononga’aki ko ia ‘a e fānau ‘i he kauhalá, ‘uhí ke toki fai pē ha vakai ki ai ‘a e Pule’angá, ko e hai e potungāue te nau tokangaekina ‘a e ngaahi ‘ata ko eni.

Pehē foki ki he peesi hono 13 ‘oku ‘i ai mo e ngaahi ‘ata ai ‘o e ngaahi tomu’a ‘oku ‘ikai ke fu’u taau ke kei ‘asi ha fa’ahinga tānaki’anga me’alele ko eni ‘i he ngaahi tomu’a ko eni ‘i loto Nuku’alofá, koe’uhí ko ‘etau sio pē ki he *safety* ‘i he tu’unga fakamo’ui lelei pea pehē foki ki he tu’unga fakaematamatalelei ‘o e vāhenga Nuku’alofá.

‘E Sea kapau ko e aofangatuku ‘o e lipooti ni ko e ‘uluaki ke fakalelei’i e hala pule’angá mo e vaí. ‘I he’enau fiema’u ne mahino pe ia pea mei he’enau fie muimui’i ‘a e polokalama tufa tangikē vaí. Pea ko hono uá, ke fakalelei’i ‘a e hala pule’angá, pea ko hono tolú, ne ‘i ai e fiema’u ki he tafa’aki ‘o e akó tautautefito ki he fiema’u ke fakai via e ngaahi lautohi pule’angá, fakakau mo e kau faiako ...

<002>

Taimi: 1530-1535

Semisi Sika: ... fakalahi mo e ngaahi lokiako ki he ngaahi Lautohi Pule’anga ‘o Havelu, pea ki he fiema’u vivili ke fai ha ngāue ki he tutulu mo e fu’u motu’a ‘a e ngaahi lokiako ‘o e ngaahi Lautohi Pule’anga e Fanga ‘o Pilolevu.

Sea ko e lava ia e ki’i lipooti ko ia nounou mei he fakataha ‘a’ahi Faka-Fale Alea ‘a Tongatapu 2, hangē ko ‘eku lave ‘anenai meimei lahi la’itā pē ‘ikai ke lava ke fakamatala atu ia, ka ‘oku

mou me'a hifo pē ki he lipooti ko e 'e mahino ange hono faaitaa'i mai 'a e ngaahi tūkunga ko eni 'oku 'i ai 'a e ngaahi maumau, mo e ngaahi fiema'u vivili 'o e vāhenga ke tuku atu ia ki he Pule'anga ke toki fai hano fakakaukau'i 'i hono fokotu'utu'u 'a e taimi ke fai ai e tokoni ki he vāhenga ko ia. Pea ko ia pē Sea, mālō 'aupito.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito Fakafofonga Tongatapu Fika 2, mālō e maama lelei e lipooti, miniti 'e 8. Me'a mai Tongatapu Fika 4.

Mateni Tapueluelu: Mālō Sea ka u ki'i fehu'i atu ki'i me'a 'e taha.

Sea Komiti Kakato: Fe'unga pē mo Tongatapu Fika 2 'oku 'i ai e mahino mo e sivilaise, miniti 'e 8, me'a mai Tongatapu Fika 4.

Tokanga Tongatapu 4 ki he polokalama hiko veve lalahi 'a e pule'anga

Mateni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu'u na Sea kae 'uma'ā e Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakato Sea, ko e fie lave atu pē eni ia ko e ki'i fehu'i pē ki he Hou'eiki Pule'anga 'i he taha e ngaahi *issue* na'e 'ohake 'i he lipooti ko eni 'e Tongatapu 2. 'I he peesi 13 Sea 'ataakai mo e me'alele maumau, peesi 13, ko e ki'i fehu'i pē Sea ko e 'uhinga he 'oku ou manatu pē ki he kuohili na'e 'i ai 'a e polokalama ko hono hiko e ngaahi veve pehē ni, kae me'apango ia Sea ko e ngaahi fale 'enisinia 'e ni'ihii 'oku 'ikai ke nau lava 'o tokanga'i 'enau ngaahi veve pehē ni, nau tākaki 'enautolu ia e pa'anga kae tākaki 'e he Pule'anga ia 'a e veve hūfanga 'i he fakatapu. Ka ko ena 'oku me'a pē Hou'eiki ko e ngaahi 'ū tā ena 'oku fakapipiki hake.

'Oku 'i ai pea mo e ngaahi fiema'u pehē mei hoku vāhenga Sea ka ko e tu'u ia 'a e ki'i fehu'i pē, na'a tokoni mai e Hou'eiki Pule'anga pē 'e 'i ai nai ha toe ki'i polokalama hiko veve lalahi pehē ni 'i he kaha'u ko hono 'uhingá pē ka 'i ai pē pea fakahoko mai ke fakahoko pē ki he kakai, ka ko ena 'oku mahino 'oku 'asi hake he lipooti 'a Tongatapu 2, ko e fiema'u mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito Fakafofonga. Hou'eiki Pule'anga 'oku toe 'i ai ha fakamatala 'ea ki he 'ataakai mo e ngaahi me'alele maumau ko eni, ke toe fai hano toe ki'i fakama'opo'opo, me'a mai 'Eiki Minisitā.

Tali Minisita MEIDECC ki he tokanga meia Tongatapu 4

'Eiki Minisitā MEIDECC: Tapu pē ki he Sea pea 'oku ou fakatapu atu ki he Fale 'Eiki. Sea ko e ki'i tali nounou pē ki heni 'oku, na'e fai foki 'a e 'ū hiko veve lalahi. 'Oku mahino ki he motu'a ni ia 'oku, na'e 'i ai 'a e 'ū, na'e kau ai 'a e 'ū me'alele pea na'e 'i ai pē mo e feitu'u na'e 'ave 'o tuku ki ai mo e faka'amu ke, pea na'e fai pē alēlea mo e ngaahi kautaha muli ko ē, kautaha muli 'e 2, taha mei 'Asitelelia, taha mei 'Amelika. Na'e fai 'a e alēlea mo nautolu na'a nau lava 'o ōmai 'o fokotu'u 'enau, 'o toe na'e 'osi fakahoko pē foki 'i Tonga ni, pea 'oku 'ikai ke toe fakahoko he taimi ni, ko e nounou fakaseniti 'a e kautaha ko ē na'a nau fakahoko 'a e ngāue ko eni. Na'a lava ke nau ōmai 'o pelu e ukamea e 'ū me'alele 'o 'ave koniteina ki muli. Pea 'oku te'eki ai ke tau 'a e alea ia ko ia pea mo e ongo kautaha ko eni mei 'Amelika pea mo 'Asitelelia.

Ka ko u, 'oku ou lave'i pē 'e au ia ko e uta, ko e hiko veve lalahi ko ē na'e fa'a fakahoko, mahalo na'e 'ikai ke kau ai 'a e 'ū 'api ia e kau 'enisinia, kapau te nau hiko 'enautolu e veve e 'ū 'api ko eni e kau 'enisinia 'oku totonu ia ke tuku ā e 'ū 'api kehe ka nau ōmai pē nautolu he

ko ē 'oku ou tui au 'oku tonu ke fai ha sio lelei ki he kau 'enisia ko eni he 'oku mo'oni 'aupito e me'a ko ē 'a Fika 4. 'Oku to'o he kau 'enisia ia 'a e 'ū kongokonga mahu'inga mo e me'a 'o fakatau 'o ma'u ai 'enau seniti ka tautoki, he ko hono mo'oni 'oku fu'u fakavalevale 'aupito pē tau 'a e 'ū me'alele ko eni Sea ka 'oku mahalo ko e tali nounou pē ia mea mautolu he taimi ni.

Ka 'oku lele pē me'a ia ko ē 'a e Potungāue *Environment* 'oku 'i ai pē 'a e taimi pau 'oku fai ai 'a e hiko veve, pea 'oku talatala holo pē 'o 'ilo'i pē 'e he kau Fakafofonga. Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō.

Mateni Tapueluelu: Mālō Sea ki he Minisitā 'i he tali ko ia.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai e Minisitā 'o e Ngāue Fakalotofonua.

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: Mālō Sea, tapu pē pea mo e Feitu'una, tapu pea mo e Palēmia kae 'uma'a 'a e Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakato.

Sea ko 'eku fie poupu atu pē au ia ki he me'a na'e me'a ki ai e 'Eiki Minisitā ko ia e *MEIDECC*. Ko e mo'oni e mo'oni ko e, mahalo ko e ngaahi feitu'u ko ē 'oku fakahoko ai e ngāue ko ē 'a e kau 'enisia ko e feitu'u ia 'oku lahi taha, toe lahi ange ai 'a e 'ū me'a maumau ko eni. 'Oku 'i ai e tākaki'anga me'alele 'i Ha'ateiho, 'osi 'i ai e fo'i 'api tukuhau ia 'oku fokotu'u ai, 'api 'uta, pea 'oku tākaki e, hangē kiate au ko e...

<005>

Taimi: 1535-1540

'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua: ... ngaahi veve lalahi ko eni 'oku 'alu ia 'o tākaki ki ai, na'e 'i ai e ki'i kā motu'a na'e 'i he 'api Niua pea na'a mau fiema'u ke 'ave, pea u lele atu ki ai 'o 'eke pea talamai nau hanga 'enautolu 'o tou pē 'oku nau hanga pē 'enautolu 'o hiki hili ki henau loli 'o 'ave 'oku pa'anga 'e 100, pa'angae 100 e fo'i me'alele hono hiki 'o 'ave. 'A ia 'oku ou pehē Sea 'oku tonu ke ngāue 'aonga'aki ia 'e he kau 'enisia nau hanga 'o fetuku 'enau veve ko ia ke 'ave ki ai kae tukuange veve lalahi ki he ngaahi 'api taautaha pē ia ko e 'uhinga ke tau fetuku 'etautolu he 'oku mahalo 'oku to'o e 'ū kongakonga lahi hē pea 'ave leva 'o toe tuku ki he tuku'anga me'alele ko eni 'i 'uta he veve toe oatu e kakai 'o toe fakatau mei ai 'oku 'i ai e ngaahi kongokonga ia ai 'oku kei ma'u pē e ngaahi kongokonga ia e ngaahi me'alele, pea 'oku ou tui ko e fakakaukau lelei ka 'oku tonu ke fai e fengāue'aki mo e fepōtalanoa'aki femahino'aki ai Sea, ko ia pē Sea mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'Eiki Minisitā tau pāloti fokotu'u ē. Minisitā Ako.

'Eiki Minisitā Ako: Tapu mo e Feitu'una 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Me'a mai.

Me'a e Minisita Ako ki he ngāue 'oku fakahoko ki he GPS Havelu

'Eiki Minisitā Ako: Tapu mo e Hou'eiki Mēmipa 'o e Komiti Kakato, fekau'aki pē mo e tokanga ko ē ki he 'api lautohi Havelu Sea ko e mo'oni 'aupito pē na'e fai pē 'a e pōtalanoa ki he ngaahi me'a ke fai ki he 'apiako ni, ka 'oku 'i ai 'a e fakamālō heni ki he Minisitā Polisi mo

e *Commissioner* Polisi le'ole'o 'a ia 'oku mau felotoi leva eni ke 'unuaki'i 'a e fale ko eni 'a e polisi kulī ko eni 'i Havelu ke nau ngāue'aki 'enautolu ia 'a e polisi ia 'enau *facility* fo'ou, ka mau 'unuaki'i kimui kae 'atā leva ke ala fai ha langa.

Taimi tatau pē Sea 'oku ou fakamālō heni ki he Minisitā Pa'anga he loto lelei ma'u mai e ki'i koini fengāue'aki mo e *PTA* ke fai ha langa 'a e holo loki tolu ke tu'u 'i Havelu ke fakafaingamālie'i 'a e ako ko eni ko eni 'i Havelu ke lava ai 'a e *form 1* mo e *form 2* ki he ta'u kaha'u ko ia pē Sea e ki'i fakama'ala'ala atu pē ki he ngaahi me'a ko ē 'oku tokanga ki ai 'a e Fakafofonga mālō.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'auptio Minisitā Ako ko e kamata e tokoni ki he fānauako Tongatapu Fika 2 fakataha mo ia tau pālōti leva. Ko ia 'oku loto ke tali e Lipooti 'A'ahi Fale Alea Vāhenga Fili Tongatapu 2/2021 fakahā hiki hono hima.

Pālōti ki he Lipooti 'A'ahi Faka-Fale Alea Tongatapu 2

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Siaosi Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, Semisi Fakahau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā ki he Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā e *MEIDECC*, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Veivosā Taka, 'Eiki Minisitā Lao, Saia Ma'u Piukala, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'iha'angana, loto ki ai 'a e toko 19 'Eiki Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito Hou'eiki kuo tali e 'a'ahi Fale Alea Vāhenga Fili Tongatapu 2, hoko mai ai pē ai 'a Tongatapu Fika 3, me'a mai 'Eiki Minisitā Ako mālō.

Me'a Tongatapu 3 'o fakama'ala'ala 'ene Lipooti 'A'ahi Faka-Fale Alea

'Eiki Minisitā Ako: Mālō Sea hūfanga pē he fakatapu kae fai pē mu'a ha ki'i talanoa ki he lipooti ko eni 'a Tongatapu 3. Sea na'e lava e ki'i 'a'ahi ni na'e fai 'a e fakataha pea mo e 'ofisa kolo 'o Kolofō'ou 'o fai e talanoa ai ki he ngaahi fokotu'utu'u mo e ngaahi 'a'ahi 'oku 'amanaki ke fai, ko e 'uhinga pē ke fakamahino'i pē 'oku 'ikai ke 'i ai ha ngaahi me'a 'oku hoko he kolo pē ko ha ngaahi putu ke ala uesia ai 'a e polokalama 'a'ahi ko eni. Pea na'e lava ko ia na'e fai leva 'a e 'a'ahi 'a e kau ngāue pea mo e kongā pē 'a e kau mēmipa pē kosiliō 'a Tongatapu 3 fai pē sio ki he ngaahi *project* kae 'uma'ā 'a e hala pule'anga ko eni 'i Tongatapu 3 Sea. Na'e fai mo e ki'i 'a'ahi ki he ongo lautohi ko eni 'i Tongatapu 3. 'A ia ko e 'api lautohi 'a Ngele'ia kae 'uma'ā 'a e 'api lautohi ko eni 'a Fasi mo e Afi 'a Tungī.

Na'e fai 'a e 'a'ahi ni Sea mei he 'aho 12 'o 'Epeleli 'o a'u ki he 'aho 30 'o 'Epeleli ne lava kakato ai 'a e ngaahi fakataha ko ē na'a ku lave ki ai 'anenai kae 'uma'ā 'a e ngaahi kolo ko eni 'i Tongatapu 3 kau ai 'a Pahu, 'Amaile, kongā 'o Kolofō'ou, Ngele'ia, Mataika, Ma'ufanga, Ha'amoko, Halaleva, Fasi mo e Afi 'a Tungī, Pili pea hangē ko 'eku lau e ongo lautohi ko ē 'e ua na'e fai ki ai 'a e lau 'anenai.

Na'e fai leva 'a e fakataha 'i Ngele'ia Sea te u ki'i talanoa vave pē he ngaahi me'a na'e 'ohake he kāinga he ngaahi feitu'u ko eni, na'e 'ohake ai e ngaahi tokanga pē ki he hala hangē ki'i fo'i hala ko ia he Hala Fatafehi kimu'a he 'api 'o Tovi mo me'a. 'Oku 'i ai 'a e tokanga ki he ongo 'api lautohi, tu'unga 'oku na 'i ai pea na'e 'ohake ai pea mo e 'i ai 'a e tokanga ki he ...

Taimi: 1540-1545

'Eiki Minisitā Ako : ...tangikē vai, na'e fiema'u 'ohake pē kāinga kei lahi pē fiema'u tangikē vai, kae 'uma'ā 'a e si'isi'i ko eni ha *space* pē ko ha fa'itoka ki he ngaahi pekia Sea.

Na'e hoko mai leva fai e fakataha ki Pahu mo 'Amaile kae 'uma'ā 'a e kongā 'o Kolofō'ou. Na'e kau pē ai hangē pē ko Ngele'ia na'e ngalo ke fakahoko atu pē Sea na'e fai e tokanga ki he faito'o konatapu tatau pē mo e fakataha ko eni 'i Pahu, 'Amaile mo Kolofō'ou. Na'e toe 'ohake pē ai 'a e tangikē vai pea mo e tokanga ko eni ke ma'a ko ia e ngaahi kolo ke 'ai ai e *bin* veve. Tokanga makehe leva ke 'i ai ha toe founa 'e taha ko e 'uhinga pē ko e ngaahi nō ko eni peseti lalahi, pē 'e lava 'e he Kosilio 'o 'oange ha faingamālie kehe, ke lava ai 'o sio 'a e ngaahi kulupu ni ke fai ha'anau nō mei he ngaahi pa'anga ko eni fakavāhenga.

Na'e 'i ai e tokanga makehe 'a Pahu kau mahalo pē 'a Pahu he kolo na'e te'eki ke 'i ai ha Polisi Fakakolo ai 'i Tongatapu 3 ka na'e fai e sio na'a lava faka'ai'ai ke fakamo'ui ha Polisi Fakakolo ai. A'u mai ki Mataika Sea na'e fai ai e tokanga ai pē ki he tatau pē mo e ongo fakataha'anga kimu'a, ko e hala ai pē pea toe 'i ai pē mo e tokanga ki he ngaahi nō peseti lalahi, ke toe lava fai ha sio 'a e Kosilio ki ha founa kehe, kene lava 'o tau pehē *refinance* mo fakasi'isi'i ai e *interest* 'o e ngaahi founa nō pa'anga ko eni. Na'e fai 'a e tokanga ki he po ako pē 'e kamata 'afē 'a e po ako, ko e hā e taimi, pea na'e fai mo e sio pē mo e kole tokoni ki he Ngoue ke fai 'ai e kelekele kae 'uma'ā 'a e ngaahi palau tokoni ki he ngaahi toutu'u foki Sea.

Na'e toe 'ohake pē ki ai pea mo e fiema'u ko eni 'a e ngaahi tangikē vai, pea 'oku ai 'a e fakamālō makehe heni kia *Lord* Tu'ivakanō he fai ko eni e feme'a'aki he'emau 'a'ahi atu ki Mataika, na'e kole ai 'a e kāinga ha tokoni mei he 'Eiki Nōpele, pea na'a ne laumālie lelei ai 'o tuku mai 'a e pa'anga 'e 2 mano he'ene pa'anga tokoni ko eni 'a e Nōpele, ke tokoni ke ngaahi 'aki 'a e hala ko eni 'o Mataika Sea. Kuo 'osi ma'u 'e he Kosilio e sēniti ko eni, pea 'oku fai e ngāue ki ai, ke faka'aonga'i 'a e tokoni ko 'eni 'a e Nōpele ki vāhenga.

Na'e kau heni mo e toe kole ke toe fakaivia e Polisi Fakakolo pea mo e ngaahi *course* ma'a e ngaahi kakai fefine ko eni 'o e kolo hangē ko e *course* tuitui mo e 'u alā me'a pehē. Sea, na'e hoko mai ai e fakataha ki Ma'ufanga. Na'e 'i ai 'a e fiema'u makehe ai hangē ko ia na'e 'osi 'ohake 'anenai, hangē ko e hiko veve lalahi, pea mo e fakasio ha talanoa ko e 'uhinga ke fai ha tokoni'i e ngaahi Ako 'a e Siasi. Na'e fai 'a e pōtalanoa ki he tokoni ko ia 'a e Pule'anga mo e ngaahi 'apiako kuo 'osi 'ave 'osi fai e langa ki ai e ngaahi 'apiako lahi, kae 'uma'ā foki mo e sēniti ko eni tokoni 'a e Pule'anga fakafō'i 'ulu ko eni ki he ngaahi ako 'a e Siasi, 'a ia na'e totongi atu foki ia he uike kuo 'osi 'a ia 'oku nau 'osi ma'u he taimi ni.

Tatau pē mo e ngaahi kolo kehe na'e 'ohake ai pē ai mo e tokanga ki he faito'o konatapu, mo e fiema'u ko ē ngaahi fiema'u kei lahi pē fiema'u totongi vai, kae 'uma'ā 'a e nō ke 'i ai ha toe founa 'e taha, kae lava ke nō ai ha peseti ma'ulalo ange ai 'i he hangē ko e kakai fefine. Ko Ma'ufanga na'e vahe 2 leva pea ko e fakataha leva 'e taha na'e fai ki Ha'amoko. Na'e lava pē fai 'a e sio ki ai, na'e kau 'i he tokanga makehe ko eni 'a e kāinga ko eni, ko e tanu hala ai pē pea mo e kole 'a e tangikē vai 'a e fu'u fiema'u vivili ko eni. Kau pē ki ai pea mo ha kelekele, mo e vesitapolo, ka na'e 'ohake ai pē mo e Polisi Fakakolo. Na'e te'eki ke 'i ai ha Polisi Fakakolo he tafa'aki ko eni, pea na'e fokotu'u ai pē ai, 'i he Kalapu Talisola 'a e Polisi Fakakolo 'a e vāhenga 'a e feitu'u ko eni. 'Oku 'i ai 'a e fakamālō lahi atu heni kia kinautolu 'enau loto lahi ke fai e ngāue ko eni.

Ko e veve lalahi na'e 'ohake pē mo ia fiema'u ke toe fai ha ngaahi ngāue ki ai, kae 'uma'ā foki 'a e fa'itoka, 'a e si'isi'i 'a e ngaahi konga ke toe fai ai 'a e ngaahi me'afaka'eiki.

'I Halaleva leva Sea ko e me'a tatau ai pē, ko e tangikē vai, kole ha ki'i fale ki he fanga ki'i mātu'a 'oku nau tukuhausia pē 'e lava fai ha sio ki ai. Faito'o konatapu kae 'uma'ā pē mo e ...

<008>

Taimi: 1545-1550

'Eiki Minisitā Ako: ... fa'itoka Sea na'e kau pē mo eni 'i he ngaahi tōpiki na'e 'ohake ke fai ha talanoa ki ai tukukehe e ngaahi kole ki he ngaahi *project* kehekehe mei he kōsiliō. Pea ko Fasi mo e Afi leva 'a Tungī Sea na'e fai e pōtalanoa ki ai 'oku lolotonga lele lelei pē polisi fakakolo 'a Fasi ka na'a nau toe kole pē ke toe fakaivia ngaahi me'a kehekehe ngaahi *project* kehekehe na'a nau 'omai ka ko e hala pē na'e fai e tokanga ki ai pea mo e fai ha sio na'a 'i ai ha toe ki'i vaka toutai ma'a e kāinga Sea tukukehe 'a e kole tokoni ko ē ki he palau mo e me'a ki he ngaahi toutu'u.

Ko e faka'osi pē Sea na'e fai e toe fakataha 'i Pili pea ko e 'a e me'a na'e fai e tokanga ki ai 'a e kāinga ni ko e 'uhinga ko e kau ako 'i Fisi pē 'oku nau huhu malu'i pea fakamālō'ia pē he kāinga 'a e ngaahi lele ko eni 'a e Foomu 1 mo e Foomu 2 kae 'uma'ā foki 'a e fokotu'u ko eni 'a e 'Univēsiti 'a e Pule'anga 'oku 'amanaki atu ko ē ki ai. Me'a maheni pē mo e tokanga mai ko ē ki he filita vai pē ko e tangikē vai kae 'uma'ā foki e hala ko eni 'o Pili, 'i loto Pili ko eni ka 'oku fiema'u fai ha tokanga makehe ki ai.

Ongo Lautohi ia Sea na'e mahino 'aupito pē 'a e fiema'u tokoni ia 'oku lave'i pē he motu'a ni mo e Potungāue Ako 'a e ngaahi fiema'u 'a e ongo 'Api Lautohi ni 'e Sea. Ka ko e me'a fakafiefia pē Sea hono tali ko eni Kapineti mo fai ko eni e ngāue pea mo ma'u e ki'i seniti mei Fale Pa'anga na'e lava ai 'o 'o fai e tanupou he uike kuo 'osi ko e *phase* 'uluaki 'o *Side School* 'a ia ko e loki eni 'e 18 ko e 'apiako ko eni 'e loki 18 *phase* 'uluaki, 'e lava leva 'a Ngele'ia mo Ma'ufanga 'o fetukutuku leva ki ai. 'Atā leva e ongo lokiako ko ē 'i Ma'ufanga 'atā mo e lokiako 'i Ngele'ia ke hoko atu ki ai 'enau *Form 1, Form 2* pē ko e toe hā pē ha'anau kalasi 'e lava leva pea mo e *Form 1* mo e *Form 2* 'i Longolongo 'ona ha'u ki he 'o hiki mai ki Ngele'ia he 'oku lahi lokiako 'e 10 'i Ngele'ia 'e 'atā kae 'atā leva 'a e lokiako 'e ua pē tolu ko ia ko ē 'i Longolongo ki he *Form 1, Form 2* 'a Longolongo.

'A ia 'i he ngāue ko eni na'e fai ki *Side School* Sea lava ai 'o faingamālie ai 'a Longolongo, Ngele'ia kae 'uma'ā foki 'a Ma'ufanga Sea. 'A ia ko e fakakātoa pē ia Sea ngaahi me'a maheni ko eni mei he 'ū feitu'ū ko e hala pule'anga pē ko e palopalema e faito'o konatapu, fakaivia 'a e polisi fakakolō, tangikē vai kae 'uma'ā 'a e fa'itoka Sea. Pea ko e fakamālō atu pē Sea he ma'u faingamālie pea ko u fakatauange pē na'e mahino atu pē 'a e ngaahi me'a 'oku tokanga ki ai e kāinga 'o Tongatapu 3 he ki'i lipooti vave ko ena fekau'aki mo e 'a'ahi na'e fai ki ai mālō 'aupito Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito 'Eiki Minisitā. Toe ai ha feme'a'aki he lipooti ko eni? Fokotu'u ē 'i ai ha poupuu? Mālō kalake, tau lipooti, tau pāloti fakamolemole 'asingá he 'oku ki'i hū mai e Kalake 'oku 'i ai e me'a ke lipooti hū atu ai e ki'i lea ko ē he'etau 'asenitá. Ko ia 'oku laumālie ke tali e Lipooti 'A'ahi Fale Alea Vāhenga Fili Tongatapu Fika 3 2021 fakahā 'aki e hiki ho nima.

Pāloti he Lipooti ‘A’ahi Faka-Fale Alea Tongatapu 3

Kalake Tēpile: Sea ‘oku loto ki ai ‘a Siaosi Pohiva, Semisi Sika, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma’asi, Semisi Fakahau, Mo’ale Finau, ‘Eiki Minisitā Mo’ui, ‘Eiki Minisitā ‘o e Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, ‘Eiki Minisitā ‘o e MEIDECC, ‘Eiki Palēmia, ‘Eiki Minisitā Pa’anga, ‘Eiki Minisitā Ako, ‘Eiki Minisitā Lao, ‘Eiki Minisitā Fefakatau’aki, Veivosa Taka, ‘Eiki Nōpele Tu’iha’angana, Saia Ma’u Piukala. ‘Oku loto ki ai e toko 17.

Sea Komiti Kakato: Mālō ‘aupito Hou’eiki tali e Lipooti ‘A’ahi Faka Fale Alea Tongatapu Fika 3. Kole ki Tongatapu Fika 4 faingamālie hoko mai ai pē, mālō me’a mai.

Me’a fakama’ala’ala Tongatapu 4 ki he’ene Lipooti ‘A’ahi Faka-Fale Alea

Mateni Tapueluelu: Tapu mo e Feitu’una ‘Eiki Sea pea pehē ki he Hou’eiki Mēmipa ‘o e Komiti Kakato ka u ‘oatu pē ha fakalavelave ki he ‘A’ahi Faka Fale Alea Tongatapu 4.

Sea na’e fakahoko eni mei he ‘aho 12 ki he 29 ‘o ‘Epeleli pea fakatatau ki he fa’unga ‘o e lipooti na’e, te u fakahoko atu pē e ngaahi kolo na’e fakahoko ki ai he na’e kau ki heni ‘a Fangaloto, Popua, Pātangata mo Siesia, Touliki, Bay ‘o Manumataongo, Ma’ufanga 1, Ma’ufanga 2, Kumifonua 1, Houmakelikao, Ma’ufanga 3, Popua toe fakahoko pē ki Ma’ufanga e fakataha e ngaahi polisi fakakoló pea faka’osi e ‘a’ahi ‘o e ngaahi hala pule’anga ‘a ia ‘oku lipooti atu, Sea ...

<009>

Taimi: 1550-1555

Mateni Tapueluelu: ... fekau’aki mo e lipooti ko ení te u ‘uluaki kamata atu he ngaahi fiema’u vivili ‘oku fakalukufua meimei ‘asi mei he kotoa pe ia ‘o e ngaahi koló, ‘osi ko iá pea u toki lave atu leva ki he ngaahi fiema’u ‘oku fakakalasi ki he fiema’u fakasosiale, fiema’u faka’ekonómika, fiema’u ki he ‘ātakaí kae pehē ki he ngaahi fiema’u ki he ngāue’anga lalahi pe ko e *infrastructure* pea mo e fiema’u fakaako kae pehē ki he ngaahi fiema’u fakapolitikale. Nounou kotoa pē Sea ko hono ‘uhingá kuo ‘osi *sum-up* ‘e he kau ngāué.

‘A ia te u kamata atu ‘i he peesi 6, ‘a ia ko e me’a ‘uluaki pē ‘oku tokanga ki ai na’e ‘asi ‘i he ngaahi ‘a’ahi kotoa ko e ngaahi polisi fakakoló. ‘A ia ‘oku tupu pe eni Sea ko hono ‘uhingá ko e ngaahi *nigh club* mo e *bar* ‘i he vahe Nuku’alofá ‘oku meimei tu’u ia he vāhenga e motu’á ni. Pea ko e meimei ko e ‘a’ahi kotoa pē kuo kina’ia ‘a e kakai ‘i he longoa’a pea mo e to’onga e ni’ihi ko ení pea ko e ‘uhinga ia na’a nau kole ai ke fakamamafa’i hono fakaivia e polisi fakakoló. Pea ‘oku hā pe ia hena ‘enau kole ke hiki hake ‘o 1 kilu ‘a e ‘inasí pea kapau ‘oku ongo atu e le’ó ‘oku ‘i ai e fakamālō lahi ki he ‘Eiki Minisitā Pa’angá kuo hiki ‘o 1 kilu. ‘A ia ko e tūkunga ia ‘oku ‘i ai ‘a e polisi fakakoló.

Pea ko e fiema’u hokó pē ko e tanu halá. Na’e kau eni Sea ‘i he fiema’u vivili ‘aupito ‘aupito mei tatau kotokotoa pē ia. Mahalo ko eni ‘a e fiema’u ‘oku ongoa ‘i he tuliki kotoa ‘o e vāhengá. ‘A ia ko ‘enau kolé ke tanu honau ngaahi halá. ‘Oku uesia ‘enau ngaahi me’alelé ko hono ‘uhingá pē ko e ngaahi luoluo pea na’e ‘a’u pē ki he tu’unga Sea na’e ‘ikai ke toe lava ‘o tali ki he tokoni ‘a e Pule’angá kae ala leva ‘a e kosilio ‘o tanu atu e ngaahi hala ‘e ni’ihi. Pea kimui ni na’e fai e talanoa pea mo e Potungāue MOI ‘o nau lava ai ‘o fai e ki’i panatolo ‘o tali ki he tanu hala lahi mo’oní ki ‘Akosi.

Ko e fakahoko mai ia mei he Potungāue *MOI* 'i he toutou fakataha mo kinautolu ka ko e fanga ki'i panatolo ko eni na'e lava 'o hoko, fakahoko ia ki he hala 'i Popua, Fangaloto, Touliki, *Bay* pea 'oku toe ai 'a Ma'ufanga pea mo Houmakelikao. 'E Hou'eiki Mēmipa ko e ngaahi tā ko ena 'i mui 'i he lipooti 'a e hala pule'angá 'oku 'ikai ko ha ngoto'umu ena ia pea 'oku 'ikai ko ha keli'anga maka ena ia Hou'eiki. Ko e tūkunga pē ena ia hala ko ē 'o Tongatapu 4 'oku faitaa'i mai pea mo e kole Sea ki he 'Eiki Minisitā Pa'angá 'a ia 'oku ne tokanga'i e tafa'aki ko eni he taimi ní 'o ka faingamālie 'oku 'i ai e 'amanaki 'e 'i ai e ngaahi hala ke fakalelei'i 'i Houmakelikao mo Ma'ufanga 'i he tu'u atu ko ē 'i he taimi ní.

Ko e fiema'u hokó ko e maama halá. Na'e fai mo e kole heni Sea ki he 'Eiki Minisitā Pa'angá pea kuo ne fakahoko mai 'anenai 'oku fai 'a e ngāue ki ai. Na'a ku 'osi fakahoko tohi ia tupu pe eni ia Sea mei he ngaahi maama kuo 'osi mate ka 'oku kei tu'u pē fo'i maamá pea mo e ngaahi maama fe'unga tonu ia mo e ngaahi polisi fakakolo, ngaahi falelotu mo e ngaahi pisinisi lalahi 'oku lahi hono toutou pā'usi'i. Ko e 'uhinga ia e kole ko eni ki he ngaahi maama halá kae tautefito ki he fanga ki'i nofo 'oku, 'oku tu'u taupotu 'aupito he nofo 'a e koló hangē 'oku nau hā li'ekina e pupunga e maamá 'i he senitā kae li'aki kinautolu ki he ngaahi tafatafa 'o e nofó.

Ko e fiema'u fakalukufua hokó 'oku hā ia he fili faka-Fale Aleá lahi hono 'ohaké Sea. Kole e kakaí ke foki ki he fili motu'á 'o fili fakalukufua pea ke fili 'e he kakaí 'a e Palēmiá pea pehē ki he Hou'eiki Nōpele 'oku hū ki he Fale Aleá. Hā ena he peesi 7.

Na'e 'i ai mo e lave ki he totongi 'o e taki vai mo e 'uhilá. Mamafa 'aupito hono teke mai 'e he ni'ihī 'o e kaingá Sea ke fakapapau'i mu'a 'oku tokoni e Pule'angá 'o taki 'a e vai pea mo e 'uhilá 'i he ngaahi hala lalahi kae toki totongi pē 'e he kakaí 'i hono afe'i ki honau ngaahi 'apí. Pea ko u fakamālō pē ki he Poate Vai 'a Tongá mo e 'Eiki Minisitā fekau'akí 'oku 'i ai e tokoni 'a e Poate Vai 'i he tautapa na'e fakahoko atu ko hono 'uhingá ko e ni'ihī 'oku nofo 'i he funga Sia 'a Tēvoló pea mo e kakaí 'i he tafatafa'akí kau ai 'a 'Umusī 'oku te'eki ke a'u ki ai 'a e vai. Pea na'e a'u 'a e motu'á ni Sea ...

<002>

Taimi: 1555-1600

Mateni Tapueluelu: ... ki he ni'ihī ko eni, nau fakataha pea mo e ni'ihī he Poate Vai, 'oatu mo e tohi kiate kinautolu, pea mo e mape mei he Potungāue Savea, ki he ngaahi 'api ko eni kae lava ke hoko 'a e vai.

Ko e me'a pē ia 'oku fakahoko mai meia tekinautolu me'a pehē mei he Poate Vai, fiema'u ia ke 'oange ha mape ko e hala pule'anga pea mo kole ki he Potungāue Ngāue'anga Lalahi ke nau teke 'enautolu 'a e hala pule'anga 'e Sea, kae toki lava ke taki ai 'a e vai.

Ko e kole fakamātoato atu eni Sea, ki he Pule'anga ke fakafaingamalie'i mu'a ha me'a ngāue ke teke 'a e hala pule'anga 'i he feitu'u ko eni kae lava ke taki ai 'a e vai, mo ō 'a e kakaí 'o tanu honau ngaahi 'api he 'oku 'i ai 'a e ngaahi 'api 'i he 'elia ko eni Sea, 'a ia 'oku kau pē ki ai 'a 'Umusī fetaulaki mai ki ai pea mo 'Amanaki Fo'ou, 'oku 'ikai ke nau lava 'o ō 'o ngāue'i honau ngaahi 'api Sea, ko e 'ikai ke tanu 'a e hala pule'anga ki ai, 'oku ano ia. Pea ko e kau ai e hala ko eni na'e kole mai mei he Poate Vai ke teke mu'a mo tanu kae lava ke nau taki ai 'a e vai he kauhala totonu he 'oku nau fua 'enautolu ke tō fakalao 'a e paipa vai 'i he feitu'u totonu Sea. Pea ko e kole ia ki he Pule'anga ke nau fanongoa mu'a.

Ko e kole hoko Sea ko 'enau 'ū tokanga pē ki he ngaahi totongi 'o e ngaahi kongokonga me'alele 'oku nau pehē na'a lava ke fakakau eni ia ki he *competent authority* 'i he 'uhinga pē 'oku mahino 'oku fu'u hiki peseti 'e 300 eni ia e ngaahi kongokonga e me'alele 'i hono 'omi ki Tonga ni, na'e fakaongo atu pē eni ia he lipooti 'o e ta'u kuo 'osi 'oku kei 'ohake pē ia 'e he kāinga 'i he 'a'ahi ko ē 'o e ta'u ni.

'I Popua mo Pātangata na'e 'i ai e tautapa e kāinga Sea ko hono 'uhinga ko e konga kekelele ko ia na'e pehē 'e fakahoko ai e mala'e tāpulu, pea nau sio pē 'oku 'ikai ke ngāue'aki na'a laumālie lelei e Pule'anga kae tukuange ā 'a e feitu'u ko eni ke kau 'i hono nōfo'i 'e he kāinga 'o Popua mo Pātangata, he 'oku mōmoa e kongokonga ko eni 'o 'ikai ke nofo ai ha taha, kae nofo 'a e kakai ia 'i he ano mo e tahi mo e vai. Ko e tautapa ia Sea mei he kāinga pea mo e fokotu'u pē 'a ia na'a ku fakahoko ki he 'Eiki Minisitā Toutai ke 'i ai ha sone (SMA) 'a Siesia mo Pātangata, kae pehē ki he ngaahi kolo hokohoko mai ai 'a Houmakelikao, Fangaloto, mo Touliki.

Sea te u ki'i lave atu pē ki he ngaahi fiema'u fakasōsiale, mahalo 'oku 'osi ha ia ai ko e totongi ko ia 'o e taki vai na'e 'ohake ia 'i Popua mo Pātangata. Ko e kole eni ia fekau'aki mo e faito'o konatapu 'i he peesi 10 ke hiki mu'a 'a e tautea, ko hono 'uhinga ke fakapapau'i ko e ni'ihi ko eni 'oku nau to'o mamafa hono tautea, mahalo pē Sea 'oku 'i ai ha ni'ihi 'oku toutou hu atu mo hū mai mei he pilisone 'oku 'uhinga ki ai 'a e kakai ke fakapapau'i 'oku tautea 'o toe lahi ange.

Ko e fiema'u vivili eni 'e taha Sea ko e tangikē vai, 'oku 'i ai e kole ki ai 'oku pehē 'e he kāinga ko e, 'i ai e taimi 'e ni'ihi te nau lava 'o nofo ta'e 'i ai ha 'uhila, ka ko e vai 'oku 'ikai ke nau lava nofo ta'e 'i ai ha vai. 'I ai 'a e ngaahi feitu'u 'a'ahi ki ai Sea, faka'ofa, makehe mei he 'ikai hoko ki ai 'a e vai ko ē 'a e Poate Vai 'Uhila pea toe hala nautolu 'i he tangikē vai. Ko 'enau ko 'enau vai 'oku tou ia Sea mei he ngaahi vai 'i he kaungā'api, pea 'oku 'i ai mo e ngaahi kalapu, 'oku 'i ai e ngaahi kalapu 'oku hanga 'e he ni'ihi 'o e kakai 'i he tafatafa'aki 'o ngāue'aki hono tou 'a e vai he ngaahi nofo'anga kalapu, ko hono 'uhingá pē ko 'enau hala 'i ha vai taki, pē vai 'uha.

Fale hūfanga na'e fai e kole heni ki he *Bay* 'o Manumataongo, Pātangata, Siesia, Fangaloto, Halaleva mo Touliki, fakamālō ko hono 'uhingá kuo kamata e ngāue ki he ngaahi senitā lālanga ia, pea ke lava pē 'o ngāue'aki Sea 'i Touliki pea 'oku 'i ai mo e 'amanaki 'e angalelei pē 'a e Pule'anga 'o toe fai mo ha langa pehē ni 'i he ngaahi vāhenga ko eni, *Bay* 'o Manumataongo, Pātangata, Siesia mo Fangaloto pea pehē foki ki Halaleva...

<005>

Taimi: 1600-1605

Mateni Tapueluelu: ...Sea ko e ngaahi fiema'u pē eni na'e 'ohake fekau'aki mo e ngaahi nofo totongi 'oku ou tui pē na'a lave ki ai mo e ngaahi lipooti kehe ko e kole 'a e 'ofisa kolo ko e kakai 'oku hiki fo'ou ki he kolo ke lipooti ki he 'ofisa kolo 'i he 'uhinga pē Sea ko e ni'ihi ko ē 'oku nofo totongi pehe ni, ko e ni'ihi 'oku nofo totongi pehe ni. 'Oku mahino 'oku nau fa'a fekau'aki pea mo e ngaahi hia kehekehe na'e hoko eni ia Sea ta ko ē 'oku hae 'a e 'api ia 'e ni'ihi pē ia ko e ni'ihi pē ia na'e nofo totongi ai, pea ko 'ene maaui pē ki'i nga'oto'ota 'a e 'api fo'ou ko eni pea ko e puli ia 'a e kau nofo totongi. 'A ia ko e kole pē ke hiki, ko e ngaahi kakai kotoa pē 'oku nofo totongi ke fakahoko ki he 'ofisa kolo ke ne hanga 'o 'ilo'i.

Sea ko e...

Sea Komiti Kakato: Fakafofonga 'e sai pē ke toki fakamā'opo'opo 'apongipongi ho'o lipooti ko e sio ki he'etau taimi.

Mateni Tapueluelu: Mahalo na'a lelei Sea toe pē ha'aku ki'i miniti 'e ua pea toki faka'osi 'apongipongi.

Sea Komiti Kakato: Ko ia.

Mateni Tapueluelu: Mālō Sea.

Sea Komiti Kakato: Mālō 'aupito Fakafofonga. Hou'eiki tau liliu 'o Fale Alea.

(Liliu 'o Fale Alea pea me'a mai 'a e 'Eiki Tokoni Sea ki hono me'a'anga)

'Eiki Tokoni Sea: Hou'eiki ki'i miniti ko eni 'oku toe ke fakakakato 'etau ngāue ke to'o ia mei he 'asenita 'apongipongi tukuhifo pē 'etau ngāue me'a mai e 'Eiki Sea 'o e Komiti Kakato.

Lipooti Sea Komiti Kakato e ngāue kuo lava ki Fale Alea

Lord Tu'i'āfitu: Tapu mo e Feitu'una 'Eiki Sea Le'ole'o 'o e Fale Alea, kuo kakato e ngāue fekau'aki mo e 'asenita ne tukuhifo mei he Fale Alea kuo kakato 'a e ngāue 'a e Komiti Kakato ki ai, 'a ia ko e 'asenita 5.1 kuo tali e Fakamatala Fakata'u 'a e Potungāue Fakamaau'anga 2019/2020. Tali pea mo e Fakamatala Fakata'u Potungāue Tāmate Afi & Me'a Fakafokifā 'a Tonga 2019/2020, pea mo e Fakamatala Fakata'u 'a e Komisoni 'Uhila 2019/2020 tānaki atu ki ai mo e Lipooti Fakata'u 'a e Potungāue Pa'anga 2019/2020 pea mo e Fakamatala Fakata'u 'Ofisi 'o e 'Ateni Seniale tali fakataha ia pea mo e Fakamatala Fakata'u 'Ofisi 'Ateni Seniale 2018 fakataha mo e 2019. Sea kuo kakato e ngāue kuo tali kakato e 'ū fakamatala fakata'u ko ia he Komiti Kakato ko u fokotu'u atu fakataha mo e ...kuo tali foki Sea he Komiti Kakato 'a e ongo lipooti 'o e 'a'ahi Faka Fale Alea 'a ia kuo tali 'a e 'A'ahi Fale Alea 'a Tongatapu Fika 2 fakataha mo ia mo Tongatapu Fika 3 fokotu'u atu mālō.

'Eiki Tokoni Sea: Mālō, mālō 'aupito e ngāue ki he Sea e Komiti Kakato, kuo fokotu'u mai he 'Eiki Sea 'o e Komiti Kakato poupu 'a e fokotu'u ke tali 'a e ngaahi ngāue ko eni kuo lava he ngaahi fakamatala fakata'u ko eni 'e 6 mo e fakamatala 'a'ahi faka-Fale Alea 'e ua kuo ne 'osi fakahoko mai. Ko ia 'oku loto ke tali he Fale Alea kātaki fakahā'aki e hiki hono nima.

Paloti pea tali 'e he Fale Alea e Ngaahi Lipooti mo e Fakamatala Fakata'u ne tukuhifo ki he Komiti Kakato

Kalake Tēpile: Sea 'oku loto ki ai 'a Siaosi Pohiva, Mateni Tapueluelu, Losaline Ma'asi, Semisi Tauelangi Fakahau, Penisimani 'Epenisa Fifita, Mo'ale Finau, 'Eiki Minisitā Mo'ui, 'Eiki Minisitā Ngaahi Ngāue Fakalotofonua, 'Eiki Minisitā 'o e MEIDECC, 'Eiki Palēmia, 'Eiki Minisitā Pa'anga, 'Eiki Minisitā Ako, 'Eiki Minisitā Lao, 'Eiki Minisitā Fefakatau'aki, Saia Ma'u Piukala, Veivosa Taka, 'Eiki Nōpele Tu'ivakanō, 'Eiki Nōpele Tu'i'āfitu, loto kotoa ki ai e Hou'eiki ko e toko 18.

‘Eiki Tokoni Sea: Mālō Hou‘eiki tali ia, fakamanatu atu pē ‘e Hou‘eiki fakamanatu atu pē ko ho‘omou naunau ena na‘e tufa atu ko e Lao Fakaangaanga Fakatonutonu ki he Ma‘u Mafai Vāhenga 2021, pea mo e lao hono ua. Ko e Lao Fakaangaanga ‘a Tonga ki he Sipoti mo e Va‘inga 2021, pea ‘oku ‘i ai mo e lipooti vāhenga fili Niua ‘oku ‘osi tufa atu mahalo ‘e fakahū mai ia ki he‘etau ‘asenita ‘apongipongi.

Ko ia Hou‘eiki ‘oku mou mea‘i hifo pē ko e mahalo ko e tātātuku mai pē ena ‘a e ngaahi ngāue ‘a e Fale Alea ‘o Tonga ki he to‘u Fale Alea ko eni ke fakakakato hangē pē ‘oku mou mea‘i fili Fale Alea ‘i Novema pea ‘oku ‘i ai e ngaahi lao ko e fakapapau‘i e ‘aho fili ‘oku ‘i ai e ngaahi lao fekau‘aki mo e ngaahi ‘aho lau e ngaahi ‘aho ki he ‘aho fili mo e ngaahi me‘a pehē pea ‘oku fakatokanga‘i ‘aupito pē he ‘Eiki Sea ‘o e Fale Alea mo e Kalake ‘a e ngaahi lao ki he ngaahi ‘aho ko ia ka ‘oku kei faingamālie pē ka ‘oku ou tui pē kuo ... ko ‘etau meimei ko ‘etau ‘asenita pē ena ko e ngaahi ngāue ena kuo tau ofi, tau fonua e ngāue e Fale Alea ‘o Tonga, ka ko ia ‘e fakamanatu atu pē ki he ngaahi ‘asenita ko ena ‘oku ‘i ai ‘a e fakafuofua kuo ofiofi ‘aupito ke kakato ‘etau ‘asenita ka mou me‘a atu ‘o teuteu ki he fili Fale Alea ‘i Novema ‘e toloi e Fale Alea ki he taimi 10:00 ‘apongipongi mou me‘a hake ke tau kelesi.

(Fakahoko he ‘Eiki Tokoni Sea ha kelesi ko e lava ia ‘a e feme‘a‘aki ‘o e ‘aho ni)

Kelesi

<007>